

Rapport 2007:8

Färöarna

**En studie av institutionellt handlingsutrymme,
ekonomisk utveckling och ekonomisk-politiskt
lärande**

ÅSUB

De senaste rapporterna från ÅSUB

- 2006:1 Företagsrådgivningen vid Ålands Handelskammare och Ålands Företagareförening – En utvärdering
- 2006:2 Det framtida utbildningsbehovet på Åland
- 2006:3 Konjunkturläget våren 2006
- 2006:4 Ekonomisk översikt för den kommunala sektorn våren 2006
- 2006:5 Kommunreform på Åland? En förstudie
- 2006:6 Konjunkturläget hösten 2006
- 2006:7 Ekonomisk översikt för den kommunala sektorn – hösten 2006
- 2006:8 Ålänningarnas partisympatier. Hösten 2006
- 2006:9 Förhandsbedömningar av Ålands EU-program 2007-2013. Regional konkurrenskraft och sysselsättning. Landsbygdens utveckling
- 2006:10 Att skapa sin försörjning i insulära regioner. Sex nordiska fallstudier
- 2007:1 Konjunkturläget våren 2007
- 2007:2 Det åländska sjöklustret
- 2007:3 Ekonomisk översikt för den kommunala sektorn. Våren 2007
- 2007:4 Prognos för flitpengens utveckling 2008-2010. En analys av olika faktorer
inverkan på skattegottgörelsen
- 2007:5 Ekonomisk utsatthet och social trygghet på Åland
- 2007:6 Konjunkturläget hösten 2007
- 2007:7 "Olika behandling i olika situation." Om diskriminering i det åländska samhället

Förord

I Norden finns tre, till sin konstitutionella status och sina politiska institutioner, unika regioner: Färöarna, Grönland och Åland. Dessa tre ö-territorier har nämligen olika grader av inre självstyrelse inklusive en egen lagstiftningsmakt. Med tanke på dagens intensiva diskussion kring hur ansvaret för tillväxt- och innovationspolitiken bäst skall fördelas mellan den centralstatliga och den regionala nivåns aktörer, är det förvånande att erfarenheterna av den form av mer kvalificerat eget politiskt ansvar som Nordens tre autonomier besitter hittills inte alls tycks ha beaktats.

Föreliggande rapport är den andra avrapporteringen från det veterligen första forskningsprojektet med det uttryckliga syftet att i ett bredare sammanhang utnyttja erfarenheterna från tre nordiska autonomierna med avseende på institutionellt handlingsutrymme och ekonomisk kapacitet. Projektets fokus och övergripande tema är fångat i dess titel: *"Regionalt ansvar eller statlig kraftsamling? Om de nordiska autonomier och innovativa kapacitet i regional utveckling"*. Projektets första fallstudie, *"Det åländska sjöklustret – En studie i den ekonomiska tillväxtens entreprenöriella och institutionella förutsättningar"*, avrapporterades i mars i år (ÅSUB Rapport 2007:2). De två resterande fallstudierna, omfattande Bornholm respektive Grönland, kommer att genomföras och avrapporteras under senhösten 2007 och i början av 2008.

För att också kunna dra slutsatser om relevanta policylärdomar för de mer "normala" nordiska regionerna genomförs inom ramen för projektet även en fallstudie av Bornholm - en dansk ö-region med ungefär motsvarande befolkningsstorlek och ekonomiska (skal-)förutsättningar som de tre studerade autonomierna.

De fyra fallstudierna kommer i starkt förkortad form tillsammans med en fördjupad komparativ analys att publiceras i en rapport av Nordregio under första halvan av 2008. En avslutande engelskspråkig huvudrapport med fokus på, och fördjupningar av, de samlade lärdomarna för den regionala tillväxt- och innovationspolitiken i Norden att kommer att publiceras under hösten nästa år. Projektet kommer att avslutas med en policykonferens i december 2008 med särskilt inbjudna forskare och policyansvariga inte bara från fallstudieregionerna, utan även från övriga nordiska regioner samt från ansvarig statlig nivå.

Forskningsprojektet är finansierat av det nordiska ministerrådet (NMR, närings- och regionalministrarna) i Köpenhamn. En viktig partner är även det nordiska regionalforskningsinstitutet Nordregio i Stockholm som ställer kvalificerade forsarresurser till projektets förfogande. Ett stort tack riktas till dessa två inom det nordiska regionalpolitiska samarbetet så centrala aktörer, utan vars insatser detta projekt sannolikt aldrig hade kommit

till stånd.

Huvudansvaret för forskningsarbetet bakom och författandet av denna andra projektfallstudie har åvilat ÅSUB-anknutne seniorforskaren *Agneta Karlsson*. De kommande två fallstudierapporterna (Bornholm och Grönland) kommer att produceras i samarbete mellan Agneta Karlsson och den vid Nordregio verksamme forskaren *Lisa Van Well*.

Det övergripande ansvaret projektet i sin helhet åvilar undertecknad.

Mariehamn i september 2007

Bjarne Lindström
Direktör

Innehåll

Förord	2
Figurförteckning	6
Tabellförteckning	6
1. Sammanfattning	8
2. En jämförande studie av Färöiskt självbestämmande och ekonomiska kapacitet	14
2.1 Bakgrund	14
2.2 Centrala analyskategorier.....	15
2.3 Fallstudiens frågeställningar, syfte och metod.....	17
2.4 Rapportens uppläggning	19
2.5 Några grundläggande fakta om Färöarna.....	19
DEL 1:	22
<i>Utvecklingen av den färöiska självstyrelsen fram till den ekonomiska krisen 1992.</i>	22
3. Den historiska bakgrunden till den färöiska självstyrelsen	24
3.1 Det tidiga samhällsbygget.....	24
3.2 Färöarna införlivas med Danmark	25
3.3 Nationalismens framväxt på Färöarna	29
3.4 Den färöiska politiken - tiden fram till andra världskriget.....	35
4. Hjemmestyret – dess införande och inflytande på det färöiska samhället fram till den ekonomiska krisen 1992	40
4.1 Andra världskriget och <i>Hjemmestyrets</i> tillkomst.....	40
4.2 Självstyrelsen, välfärden och de internationella relationerna	48
4.3 Internationella relationer, EU och den färöiska utrikespolitiken	52
DEL 2:	56
<i>Den ekonomiska utvecklingen i ett historiskt perspektiv</i>	56
5. Färöarnas ekonomiska utveckling fram till mitten av 1800-talet	58
5.1 Agrarsamhället	58
5.2 Monopolet	61
6. Fiskerinäringens utveckling från mitten av 1800-talet och fram till krigsutbrottet	65
6.1 Marknader och produkter	65
6.2 Fartyg, fångstmetoder och fångstplatser	67

6.3	Ägande och kapital.....	70
6.4	Arbetskraften och dess organisering.....	72
7.	Färöarnas näringsliv och ekonomiska utveckling från Andra Världskriget och fram till krisen.....	75
7.1	Det ekonomiska uppsvinget under Andra Världskriget.....	75
7.2	En fiskeriekonomi med successivt större komplexitet.....	77
DEL 3:	88
Krisen och återhämtningen	88
8.	Den stora ekonomiska krisen	90
8.1	Krisens bakomliggande orsaker	90
8.2	Krisens utvecklingsförlopp	93
9.	Den politiska och ekonomiska återuppbyggnaden och tiden fram till idag	97
9.1	Den politiska utvecklingen.....	97
9.2	Den ekonomiska utvecklingen.....	99
9.3	Lärdomarna	108
10.	Självstyrelsen och den ekonomiska och innovativa kapaciteten	110
10.1	Ekonomisk kapacitet som inlärningsprocess	110
10.2	Reflektioner kring kärnkompetens och innovativ kapacitet	113
10.3	Områden för policyrekommendationer	116
11.	Jämförelser mellan de åländska och färöiska fallstudierna	120
Referenser	123

Figurförteckning

Figur 1. Prisutvecklingen på saltfisk 1920-38 (i kronor per ton, löpande priser).....	67
Figur 2. Värdet av fiskeexporten från Färöarna till Storbritannien år 1940-45.	76
Figur 3. BNP:s fördelning på branscher år 2006.....	103

Tabellförteckning

Tabell 1. Röstfördelningen i folkomröstningen år 1946.	44
Tabell 2. De politiska partiernas positioneringar.	49
Tabell 3. Regeringskoalitionerna från 1948 till 1998.	50
Tabell 4. Färöarnas årliga export i genomsnitt (i ton).....	65
Tabell 5. Klippfisk-export (i ton) mellan 1924 och 1939.	66
Tabell 6. Den färöiska fiskeflottans fördelning på rederier år 1937.	72
Tabell 7. Det färöiska fiskeriet i olika vatten.	82
Tabell 8. Fiskeriflottan år 1989 och 2001 i typer och antal.	87
Tabell 9. Budgetbalanser för Färöarna 1987-1993 (miljoner DKK).....	92
Tabell 10. Allmänna statistiska uppgifter 1988-1993.	93
Tabell 11. Färöarnas ekonomisk utveckling 1996-2005.	100
Tabell 12. Handelsbalansen 1996-2005.	100
Tabell 13. Total utlandsskuld 1995-2004.....	101
Tabell 14. Sysselsättningen per sektor och bransch år 2005. Antalet anställda och procentuell fördelning.	102
Tabell 15. Antalet fiskedagar 2003/2004 fördelade på fartygstyp.	106
Tabell 16. Realtillväxten i BNP 1996-2005, Norden.....	111

1. Sammanfattning

Denna rapport handlar om samspelet mellan de politiska och ekonomiska systemen på Färöarna. Med utgångspunkt i ett historiskt perspektiv belyses den färöiska självstyrelsens (Hjemmestyret) utveckling liksom framväxten av den kärnnäring – fiskeriet – som dominerat ögruppens ekonomiska liv sedan mitten av 1800-talet. Mer specifikt har syftet varit att kartlägga utvecklingen av det handlingsutrymme som *Hjemmestyreordningen* erbjuder, liksom även den ekonomiska och innovativa kapaciteten inom det färöiska näringslivet. Texten utmynnar i en analys av hur det politiska handlingsutrymmet och den ekonomiska kapaciteten påverkat varandra - och vilka preliminär policyslutsatser som kan dras härur.

Rapporten består av tre delar. Den första behandlar den färöiska självstyrelsens utveckling sett i ett bredare historiskt perspektiv. Syftet är att bidra med en djupare förståelse för varför det färöiska Hjemmestyret av idag ser ut som det gör. Den andra delen tar fasta på Färöarnas ekonomi med tonvikten på fiskeriet och dess utveckling. Rapportens tredje och avslutande del analyserar den stora ekonomiska krisen under 1990-talets början, den ekonomiska återhämtningen, de viktigaste lärdomarna av krisen samt den ekonomiska politiken fram tills idag.

Den färöiska självstyrelsen

Den färöiska självstyrelsen inrättades formellt genom *Hjemmestyreloven* år 1948. Under sin relativt korta historia har självstyrelsen utvecklats med ett mycket högt tempo och Färöarna befinner sig idag på tröskeln till självständighet. Det råder bred enighet bland de politiska partierna om att nästa steg är full suveränitet; vad man ännu inte är överens om är själva tidpunkten för dess införande.

Färöarnas självstyrelsehistoria sträcker sig dock betydligt längre tillbaka i tiden, egentligen ända till den tid då öarna först befolkades. Det färöiska Lagtinget etablerades sålunda redan i mitten av 800-talet och har - med undantag för några årtionden på 1800-talet - existerat sedan dess, om än med starkt varierande behörigheter. Lagtinget har stått för en kontinuitet i Färöarnas historia som starkt påverkat färingarnas identitet och definition av sig själva som ett folk.

Den nationella rörelse som skulle leda fram till Hjemmestyret fick sin början under senare delen av 1800-talet. Färöarna befann sig då i ett skede av intensiv utveckling. Det gamla bondesamhället fick ge vika för ett helt nytt samhälle där fiskeriet stod i centrum.

Urgamla förordningar som hade reglerat praktiskt taget alla livets ekonomiska skiften ersattes med mer tidsenliga frihandelsinstitutioner. Samtidigt skedde en intellektuell och kulturell väckelse centrerad kring det färöiska språket. Denna kulturkamp hämtade sin inspiration från Danmark där den också hade ett betydande stöd inom ledande politiska och intellektuella kretsar.

Den i Danmark understödda utvecklingen mot färöiskt självbestämmande berörde även ekonomin. Moderniseringen av det färöiska samhället krävde betydande investeringar och, resonerade man i Köpenhamn, därmed också ett eget skattesystem som kunde finansiera moderniseringsprocessen. Detta stötte emellertid på motstånd inom borgerliga kretsar i Torshavn. Färöarna var nämligen då helt befriade från alla statliga skatter, och så önskade också de välsituerade kretsarna i Torshavn att det skulle förbli. De första försöken till ett mer utvecklat självbestämmande strandade alltså på interna stridigheter mellan olika grupperingar inom Färöarna. Danmark erbjöd mer frihet än vad färingarna kunde enas om att ta emot. Andra världskriget, då Färöarna under brittisk ockupation i allt väsentligt fick klara sig själva, skapade dock en självtillit som efter krigsslutet ledde till krav på en förändring av relationerna till Danmark. Vägen mot ett formellt självstyre (hjemmestyret) var därmed på allvar beträdd.

1948 års *hjemmestyrelov* baserades på en i grunden rätt enkel logik: Den som bestämmer betalar. Denna logik ledde till en uppdelning av politikområdena i *særanliggende* och *fælles anliggende*, alltså färöiska särangelägenheter och gemensamma dansk-färöiska angelägenheter. Särangelägenheter är sådana som det färöiska lagtinget, genom egen lagstiftning, beslutar om och vilka det färöiska regeringsorganet, Landstyret, administrerar. Dessa finansieras med egna färöiska skattemedel. Den danska staten uppbär ingen skatt på Färöarna.

När det gäller de gemensamma angelägenheterna ligger lagstiftningsansvaret i första hand i det danska Folketinget, men lagarna skall kungöras på Färöarna innan de börjar gälla där. Det finansiella ansvaret delar Färöarna och Danmark på. Under perioden 1948 - 1988 reglerades Danmarks ekonomiska ansvar via ett allt mer komplicerat finansiellt överföringssystem. Detta ersattes år 1988 med en årlig klumpsumma - mer eller mindre fritt till förfogande för de färöiska beslutsfattarna.

Redan 1948 fick Färöarna det fulla ansvaret för en mängd olika politikområden. Successivt över årens lopp har dessa kommit att bli allt fler. I motsvarande mån har Danmarks beslutsrätt och finansiella ansvar reducerats. Idag, och då särskilt efter år 2005 när de sista finansiellt tunga områdena övertogs, finns en närmast total enighet om att det färöiska beroendet av det danska finansieringsstödet (klumpsumman) helt skall

upphöra. I vida politiska kretsar är man således övertygade om att Färöarna gynnas av att ekonomiskt stå på egna ben.

Från traditionsbundet jordbrukarsamhälle till modern fiskeriekonomi

Fiskeriet var ända fram till mitten av 1800-talet en bisyssla till jordbruket och fårskötseln på Färöarna. Öarna var ett utpräglat agrarsamhälle vars strukturer ytterligare förstärktes av det danska Handelsmonopol som verkade under mer än 300 år och som upplöstes först år 1856. Efter detta utvecklades fiskeriet i snabb takt. Saltfisk och klippfisk såldes ända ner till Medelhavsregionen. Den stora tekniska revolutionen kom år 1871 då den första (second hand) slupen inköptes. Sluparna innebar att färingarna nu kunde operera allt längre bort från hemnavattnen och att de kunde föra hem allt större mängder fisk.

Fiskeriets successiva expansion har skett genom en utvidgning av fiskevattnen, genom ett alltmer differentierat fiske, genom nya typer av fiskebåtar och fartyg, genom nya fångstmetoder samt genom en allt mer internationell marknadsorientering. Till detta skall läggas den landbaserade fiskförädlingsindustrin.

Fiskeriets mest basala villkor är naturligtvis tillgången till fisk, en tillgång som inte är ”industriellt” kontrollerbar och som därmed gör näringen sårbar. Näringens andra problem – beroendet av den internationella efterfrågan på fisk och fluktuerande världsmarknadspriserna – bidrar till ytterligare till dess sårbarhet. De ekonomiska kriser som Färöarna genomgått under 1900-talet sammanhänger också samtliga med otillräckliga fångster, internationella ekonomiska störningar, ny konkurrens samt svårigheter med att ställa om den egna produktionen efter nya internationella produktions- och efterfrågevillkor. Den ekonomiska politik som förts har i huvudsak varit inriktad på offentligt finansierad infrastrukturell utbyggnad och ekonomiska subsidier till fiskerinäringen.

Den stora ekonomiska krisen

Internationellt har Färöarna kanske mest uppmärksammats, åtminstone under de senaste decennierna, för den stora bankkrisen i början av 1990-talet. Krisen har många orsaker, men i allt väsentligt handlade den om de anpassningsproblem som uppkom inom fiskeriet efter det att FN:s Havsrättskommission 1977 utvidgade de nationella havsfiskegränserna. En stor del av den färöiska fiskeflottan var då dimensionerad för ett fjärrfiske som därmed förbjöds - eller åtminstone blev betydligt svårare att ägna sig åt. Den hemvändande fjärrfiskeflottan började konkurrera med de färöiska kustfiskarna; en konkurrens som fördes lika mycket inom det politiska systemet som ute på vattnet och på den internationella marknaden. Det politiska systemet intervenerade med omfattande

subsidier och bankgarantier, något som i realiteten minskade incitamenten för en marknadsanpassning av verksamheten och på sikt därmed också förvärrade krisen.

Den färöiska ekonomin överhettades och kreditmarknaden löpte amok. I slutändan stod den färöiska Landskassen (genom sina garantier) med oöverstigliga lån och en ytterst prekär ekonomisk situation. Danmark intervenerade och Landstytret sattes under administration. En s k Finansieringsfond upprättades för samordning av alla ekonomiska aktiviteter och IMF satte igång ett saneringsprogram som färingarna tvingades acceptera. I centrum för denna process stod de två bankerna Sjóvinnubanken och Den Danske Banks filial, Føroya Bank. Båda banker stod på konkursens rand och genom en serie interventioner från högsta politiska håll i Danmark fick Landstytret (via Finansieringsfonden) ta över dem båda.

Den danska statens roll i den process genom vilken Landstytret tvingades ta över det finansiella ansvaret och rekonstruktionen av Føroya Bank var högst problematiskt, något som också framkom i senare utredningar. Några år senare (1998) efterskänkte också staten en stor del av de lån den i realiteten påtvingat Färöarna. Utfallet av den process varigenom Danmarks agerande skärskådades av opartiska utredare blev något av en väckarklocka för det färöiska folket. Den sedan 1940-talet levande självständighetstanken fick ny aktualitet och växte snabbt i politisk styrka. Realförhandlingar om Färöarnas suveränitet startade. Dessa strandade dock år 2002 till följd av olika positioner mellan Danmark och Färöarna när det gällde de ekonomiska övergångsbestämmelserna. Efter detta har självständighetsutvecklingen skett i en mer moderat takt.

Den ekonomiska återhämtningen efter krisen har dock varit imponerande. En jämförelse med de övriga nordiska länderna ger vid handen att Färöarna idag uppvisar en ekonomisk styrka som sannolikt saknar motstycke i öarnas moderna historia. Det stålbad man genomgick efter krisen tillika med en bred ekonomisk mobilisering gjorde att Färöarna i princip var ekonomiskt på fötter igen redan efter ett par år. Krisen hade genererat ett betydande lärande som kunde utnyttjas inom snart sagt alla – politiska såväl som ekonomiska - beslutsområden.

Eget ansvar skapar förutsättningar för ökad ekonomisk kapacitet

En för detta forskningsprojekt central frågeställning är om det över tiden allt större egna politiska ansvaret faktiskt också kunnat utnyttjas för att stärka den ekonomiska och innovativa kapaciteten inom det färöiskt näringslivet. Svaret är med största sannolikhet ja. Inte så att de färöiska myndigheterna alltid bedrivit en optimal ekonomisk politik utan genom att de härigenom lärt sig den egna ekonomins grundläggande

utvecklingsförutsättningar och särdrag. Det växande ansvaret har tvingat beslutsfattarna att kontinuerligt lyssna av och tolka förutsättningarna för öarnas makroekonomiska utveckling. Särskilt märkbart har detta varit efter 1990-talskrisen. Man är idag beredd att ta det fulla ansvaret för sin egen ekonomi av den enkla anledningen att man anser sig veta hur den skall hanteras. De positiva resultatet av den ökade ekonomisk-politiska kompetensen märks tydligt i snabb tillväxt, låg arbetslöshet och, framför allt, i en mer diversifierad ekonomi.

Den ekonomiska och innovativa kapaciteten har också stärks av den aktivt näringsinriktade utrikespolitisk Landstyret bedriver. Även om man står utanför EU har man inte hemfallit åt en passiv - "vid sidan av" - roll. Genom ett förmånliga frihandelsavtal har man säkrat sin export till Unionen. Man har genom andra avtal även erhållit frihandel med Island. Man aktiverar sig i EFTA-sammanhang och förhandlar - med Danmarks uttryckliga medgivande - om förmånligare fiskekvoter med en rad andra nationer. Man för, på de hela taget, en så stark utrikespolitik som man bara kan innanför ramarna för Danmark, väl medvetna om att det inte längre bara gäller "att sitta med fötterna under eget bord" utan fastmer om "att sitta med vid bordet där de viktiga besluten fattas".

Lärdomar och preliminära policyrekommendationer

I rapporten framhålls fem viktiga lärdomar och slutsatser som de ansvariga färöiska myndigheterna dragit av de senaste decenniernas utveckling, och då inte minst 1990-talskrisen. Det handlar för det första om en uppgörelse med den tidigare så okritiska subventionsideologi som ledde till ett ohämmat bidragsflöde - så länge självstyrelsens var stadd vidd god kassa och inte beroende på de realekonomiska behoven ute i näringslivet. Den andra lärdomen var att så långt som möjligt eliminera de politiska ingreppen i markandens normala sätt att fungera. Den tredje lärdomen var att inte låta fiskeripolitiken "toppridas" av smala särintressen, utan att se den som en integrerad del i ett bredare näringspolitiskt sammanhang. Den fjärde lärdomen handlar om relationen till Danmark och hur viktigt det är att vardera parten har klara ansvarsområden utan överlappningar med åtföljande oklarheter i det politiska ansvaret. En femte lärdom som framhålls är den stora betydelsen av att ha kvalificerad ekonomisk-statistiskt kompetens till sitt förfogande i arbetet med utformningen av en aktiv och framtidsinriktad ekonomisk politik.

Rapporten innehåller slutligen också några preliminära slutsatser om tyngdpunktsområden för en den framtida utvecklingen av Färöarnas ekonomiska politik: (1) en ökad satsning på unika "kompetensnischer" inom den bredare färöiska fiskerikärnkompetensen, (2) en kraftfullare "entreprenörskapspolitik" genom bättre

anpassad beskattning kompletterat med en aktiv och lyhörd småföretagarservice samt (3) ökade incitament för inflöde av nytt utifrån kommande kapital och ökat internationellt samarbete kring större näringslivssatsningar.

2. En jämförande studie av Färöiskt självbestämmande och ekonomiska kapacitet

2.1 Bakgrund

I denna rapport diskuteras självstyrelse och ekonomisk utveckling inom en av Nordens tre autonomier, Färöarna. Rapporten ingår i ett större nordiskt forskningsprojekt som tar fasta på och problematiserar det intrikata samspelet mellan en regions egna formella politiska handlingsutrymme och dess ekonomiska och innovativa kapacitet.

De tre nordiska autonomierna Åland, Färöarna och Grönland utmärks av en, för den vidare debatten om regionalt självstyre och dess inflytande på ekonomisk tillväxt innovationsförmåga, ytterst relevant situation. De besitter således ett formellt självstyre med potential för ett, jämfört med andra nordiska regioner, betydande ekonomiskt-politiskt handlingsutrymme. De har alltså - om än i varierande grad - de formella möjligheterna och institutionerna för att utöva en politik anpassad efter den egna ekonomins specifika behov. Hur dessa möjligheter, de facto, utnyttjats respektive hur de skulle kunna utnyttjas är vad föreliggande studie handlar om. Syftet är att ge ett policyorienterat bidrag till den nordiska debatten om förhållandet mellan graden av politiskt handlingsutrymme och regionalekonomisk utvecklingskraft.

Studiens anslag är komparativt. Härmed avses att studien, i olika led och mot bakgrund av givna frågeställningar, jämför den politiska, institutionella och ekonomiska utvecklingen av de tre autonomierna Åland, Färöarna samt Grönland. Genom en fjärde fallstudie av Bornholm - en i politiskt och institutionellt hänseende mer "normal" nordisk region - ges också möjligheter att problematisera och kritiskt analysera det regionala självstyrets ekonomiska potential.

Den komparativa ansatsen är därmed projektets analytiska ansats och tillvägagångssätt. Den slutliga avrapporteringen av resultaten från projektet kommer att baseras på distinkta jämförelser mellan å ena sidan de tre autonomierna, och å andra sidan de tre autonomierna och studiens enda "icke-autonoma" region. Erfarenheter och forskning kring andra nordiska regioner med jämförbara ekonomiska förutsättningar kommer också att utnyttjas.

I genomförandet av fallstudierna är syftet att fånga den enskilda ö-regionens specifika karaktäristika mer på djupet. Detta innebär att varje fallstudie så att säga skall ”bära sig själv”. Detta hindrar dock inte att vissa komparationer också genomförs under arbetets gång vilket också speglas i rapporternas utformning. Den första rapporten (Åland, se ÅSUB 2006) saknar av naturliga skäl komparativa inslag. Denna projektets andra rapport indikerar vilka frågeställningar som kan göras till föremål för komparation i senare skeden av projektet. De två rapporternas delvis olika utformning skall alltså förstås mot bakgrund av att de speglar ett successivt forskningsförlopp och att projektets underliggande – komparativa – syfte först börjat kunna uppfyllas i och med denna, den andra studien. Den systematiska och fullödiga komparationen återfinns dock först i slutrapporten.

Att de två rapporterna delvis har olika struktur betingas också av att samspelet mellan de politik och ekonomi ser olika ut. Medan de politiska och ekonomiska systemen i Ålands fall uppträder som separata system uppvisar de i fallet Färöarna en betydande integration. Detta får givetvis – rapporttekniska - konsekvenser i de konkreta empiriska redogörelserna av samspelet mellan politiskt handlingsutrymme och ekonomisk/innovativ kapacitet.

2.2 Centrala analyskategorier

Studiens centrala analyskategorier – politiskt handlingsutrymme och ekonomisk/innovativ kapacitet – har, också de, definierats och diskuterats tidigare (förutom ovannämnda Ålandsrapport, se även ÅSUB 2005). För att underlätta för de som inte läst tidigare rapporter skall de dock helt kort presenteras. *Ekonomisk kapacitet* definieras som ”en historiskt utvecklade förmåga hos de signifikanta aktörerna inom en geografiskt avskiljbar enhet att avvärja externa hot och ta tillvara uppkomna möjligheter genom ett kreativt och effektivt nyttjande av kritiska resurser”.

”Ekonomisk kapacitet” är en analytisk konstruktion som används i projektet för att diagnostisera en regions ekonomiska utvecklingsstatus eller, annorlunda uttryckt, den används för att bedöma den historiskt dokumenterbara förmågan inom en region att hantera såväl kriser som uppkomna möjligheter. I den utsträckning som man kan iaktta ett, över historien, relativt jämnt tillväxtförlopp (mätt på sedvanligt sätt genom BNP och BNP/capita) kan man anta att den ekonomiska kapaciteten är hög. En fortsatt process för att ytterligare kartlägga detta antagande är att analysera effekterna av exogena störningar på både den region som är i fokus samt jämförbara regioner. I den utsträckning som den studerade regionen, vid upprepade tillfällen av exogena störningar, klarat sig bättre än snarlika och/eller näraliggande regioner kan man anta inflytandet av en väl utvecklad ekonomisk kapacitet. Samspelet mellan regional

autonomi och ekonomisk kapacitet är, givetvis, mot bakgrund av projektets övergripande syften av särskilt intresse.

Ekonomisk kapacitet betraktas här som en över tiden ackumulerad förmåga att förhålla sig till och svara på hot och möjligheter. Man kan också säga att den ekonomiska kapacitet som, vid en viss given tidpunkt, kan dokumenteras lämpligen ses som resultatet av ett *inlärningsförlopp*. Den residerar, vidare, i vissa *praktiker* med vars hjälp den kan traderas mellan olika generationer av signifikanta - politiska och/eller ekonomiska - aktörer. I denna bemärkelse kan man säga att den är en del av en politisk/ekonomisk kultur hänförlig till en viss given enhet. Det *politiska handlingsutrymme* som en region uppvisar, dvs. det formella utrymme som de formella institutionella ramarna ger, antas påverka inlärningsförloppen. Hur detta sker, och i vilken omfattning, är projektets syfte att kartlägga.

”Ett effektivt nyttjande av resurser” är ju själva essensen av ekonomiskt handlande. Resurser skall, i föreliggande sammanhang, förstås i en vid mening och inkluderar såväl materiella (kapital, infrastruktur, land etc) som immateriella (kompetens, förhållningssätt, goodwill, socialt kapital, identitet etc). När man infogar ”kritisk” såsom en bestämning av resurs för man också in en föreställning om att vissa resurser är viktigare än andra för framgång och att de signifikanta aktörerna har en förmåga att både urskilja och mobilisera dem.

Förmågan att framgångsrikt mobilisera en kritisk resurs över tiden och att nyttja den i olika sammanhang, och för olika verksamheter, benämns här *kärnkompetens*. Förekomsten av en kärnkompetens förlämnar en regional enhet vissa unika drag (dess konkurrensfördelar) och kan ”fångas” genom sin kapacitet att bygga upp olika ekonomiska verksamheter. I själva verket kan man, i praxis, ringa in en kärnkompetens genom förekomsten av olika verksamheter som framsprungit ur den. Ungefär som nya grenar växer ut på samma träd, och gamla grenar dör, förändras sammansättningen av ekonomiska aktiviteter i en given kontext. De nya grenarna växer dock inte ut oberoende av det (unika) rotsystem och den stam som bär upp trädet. För att använda denna metafor vidare skulle man kunna säga att kärnkompetensen är rotsystemet och den innovativa kapaciteten stammen av trädet. På detta sätt befrämjas den innovativa kapaciteten av förekomsten av en stark och väl utvecklad kärnkompetens.

En väsentlig underkategori till ekonomisk kapacitet är således innovativ kapacitet. Denna är svårare att mäta, men är iakttagbar i historiska förlopp i termer av väsentliga omorienteringar av en ekonomisk-politisk enhet. Med innovativ kapacitet avses i föreliggande sammanhang en, historiskt dokumenterad, kreativ förmåga att nyttja

kritiska resurser med syftet att omorientera/anpassa en viss politisk-ekonomisk entitet.

Om man nu antar ett nära samband mellan förekomsten av en kärnkompetens och innovativ kapacitet blir det viktigt att, i det praktiska studiet, kartlägga innebörderna av dessa samband. Med en explorativ och förståelseorienterad ansats innebär detta att över ett visst historiskt förlopp - som beroende av det specifika studieobjektet kan omfatta kortare och längre tidsrymder - ”fånga” den innovativa kapacitetens uttrycksformer och att härleda dessa till mobiliseringen av en kärnkompetens.

Och vidare, om man antar att kärnkompetensen är den innovativa kapacitetens rötter så kommer också de policyrekommendationer, kring regional ekonomisk utveckling, som formuleras att fokusera på betingelserna för ackumuleringen och bevarandet av en kärnkompetens. I den slutrapport som framläggs i december 2008 kommer de fyra fallstudierna att, systematiskt, jämföras med avseende på dessa förhållanden.

2.3 Fallstudiens frågeställningar, syfte och metod

Färöarna är således den andra fallstudien i projektet och i likhet med den första skall den bidra med ”råmaterial” till den slutliga komparativa analysen. I Ålands fall fokuserades sjöfartens utveckling. I Färöstudien har fiskeriet stått i centrum. I båda fallen har det historiska perspektivet anlagts på de politiska processer som lett till och framsprungit ur den formella självstyrelsen. På motsvarande sätt har den ekonomiska utvecklingen - med fokus på ”kärnningen” i respektive fall - analyserats. De frågeställningar som styr Färö-studien har, mer precist, varit följande:

- Vad kännetecknar den färöiska självstyrelsen och hur har den utvecklats?
- Vilket ekonomisk-politiskt handlingsutrymme finns i självstyrelsekonstruktionen?
- Hur har fiskeriet utvecklats till den färöiska ekonomins stöttepelare och vilka centrala strategiska utmaningar har det mött?
- Vilka roller har de ekonomiska och politiska aktörerna spelat i denna utveckling och hur ser deras samspelsmönster ut?
- Vilken ekonomisk och innovativ kapacitet utmärker det färöiska ekonomiska livet och i vilken utsträckning har självstyrelsen påverkat dessa kapaciteter?

Projektets metodologiska ansats och dess konkreta metoder diskuteras ingående i den ursprungliga projektbeskrivningen. Läsaren hänvisas därför till denna (Karlsson & Lindström, 2006) samt till Ålandsrapporten (ÅSUB 2007) för en mer fullödlig metodologisk positionering. Här skall bara, helt kort, Färö-studiens uppläggning

kommenteras. För det första är det viktigt att påpeka att det perspektiv som anlagts är det färöiska (även om detta naturligtvis, i sig, inte är ett enhetligt perspektiv). Syftet har varit att kartlägga hur aktörerna, inne i det system som studeras, tolkar och förhåller sig till ett antal centrala skeenden och företeelser. Detta är nödvändigt för att förstå hur beslut fattats och handlingar vidtagits i den aktuella ekonomisk-politiska kontexten. Hela detta projekt baserar sig på en utpräglad ”inifrån” förståelse av autonomierna/regionen. I studien bryts således inte det färöiska perspektivet emot det danska (och i Ålandsstudien bröts inte det åländska perspektivet mot det finländska). Syftet är inte att visa på olikheter i perspektiv och ställningstaganden relativt autonomiernas/regionens inre politiska och ekonomiska liv utan att pröva att förstå de aktörer, som genom sina beslut och handlingar, formar detta liv.

Studien har genomförts i två (integrerade) delar. Den första har omfattat analys av sekundärmaterial och tillgänglig dokumentation om Färöarna. De sekundära källorna är, vilket kommer att framgå av rapporten, flera. De har ibland skrivits för andra ändamål än dem som gäller här, men har ändå – efter bearbetning – kunnat utnyttjas i betydande omfattning. Den andra delen av studien har genomförts i form av ett fältarbete på Färöarna. Där genomfördes sju personliga intervjuer med företrädare för politik, forskning, centrala myndigheter och affärliv. Dessa intervjupersoner är:

Lagman *Jóannes Eidesgaard*, Färöarnas Landstyre

Finansminister *Magni Laksáfoss*, tillika forskare (nationalekonomi) vid Färöarnas Universitet

Direktör *Svanbjørg Manai*, Posten Føroya

Samhällsforskare *Jógvan Mørkøre*, Färöarnas Universitet

Direktören vid *Føroya Hagstova*, Färöarnas Statistikcentral, Hermann Oskarsson

Professor *Turid Sigurdardóttir* (nordisk litteratur), Färöarnas Universitet

Direktören för Landsbanki Føroya, *Sigurd Poulsen*

Vid sidan av dessa formella intervjuer har ett flertal informella genomförts under de 5 dagar som fältarbetet varade. Fältarbetet har varit betydelsefullt för såväl infallsvinklar som perspektivering av centrala händelseförlopp. ”Den stora ekonomiska krisen” (på 1990-talet) som, av förklarliga skäl, kommit att uppta en stor del av intervjuerna har fått en betydligt mer ”komplex” betydelse efter samtalen med dessa med olika experter och politiker som ger krisen delvis olika tolkningar. Också när det gäller att fånga den färöiska ekonomins särdrag och den ekonomiska politik som förs idag har intervjuerna varit viktiga.

Intervjuerna avrapporteras nedan integrerade med den löpande texten. Detta innebär att

de enskilda intervjupersonerna, enbart i enskilda fall, explicit refereras till.

2.4 Rapportens uppläggning

Förutom sammanfattningen och detta introducerande kapitlet med en kort beskrivning av projektet och dess bakgrund samt några allmänna fakta om Färöarna, består rapporten av tre olika huvudavdelningar. Den första av dessa behandlar den historiska utvecklingen av den färöiska självstyrelsen (kapitel 3 och 4). Här beskrivs bakgrunden till dagens Hjemmestyre, den nationella väckelsen samt den politiska organiseringen. Vidare diskuteras den färöiska självstyrelsen samt dess utveckling fram till början av 1990-talet. Rapportens andra del (kapitel 5 - 7) behandlar Färöarnas ekonomiska utvecklingen. Kapitel 5 tar fasta på det agrara samhället och dess institutionella karaktäristika. Kapitel 6 och 7 behandlar fiskeriets utveckling från mitten av 1800-talet och fram tills idag. Med kapitel 8 börjar rapportens tredje och avslutande huvudavdelning (Kap. 8 - 11). Detta tar sitt avstamp i den ekonomiska krisen och fortsätter med den politiska och ekonomiska återuppbyggnaden under slutet av 1990-talet och fram till idag. Analysen av den ekonomiska och innovativa kapaciteten påbörjas därefter. Frågan om den färöiska självstyrelsen haft något inflytande på den ekonomiska och innovativa kapaciteten diskuteras integrerat med denna analys. Rapporten avslutas med ett antal preliminära slutsatser om hur de två autonomierna Åland och Färöarna kan - och inte kan - jämföras med varandra.

2.5 Några grundläggande fakta om Färöarna¹

Färöarna består av sammanlagt 18 öar av vilka Streymoy och Eysturoy är de största. Landarealen omfattar totalt ca 1 400 kvadratkilometer (Streymoy 374 kvadratkilometer och Eysturoy 286 kvadratkilometer). Mellan öarna finns ett utbyggt kommunikationsnät – vägar, tunnlar, broar och färjor. Huvudstaden, Torshavn, finns på Streymoy.

Befolkningen omfattar 48.219 personer (per den 1 januari 2006), fördelade på 25 058 kvinnor och 23 163 män. Drygt 19 000 bor i Torshavn. Den näst största staden är Klaksvik med närmare 5 000 innevånare. Medellivslängden för män är 73 år och 81 år för kvinnor. Befolkningsutvecklingen visar, över tiden, stora variationer till följd av distinkta flyttmönster i samband med ekonomiska upp- och nedgångar. För tillfället råder ett svagt, negativt, flyttningsnetto, men en positiv befolkningsutveckling totalt sett.

¹ Data i detta avsnitt är hämtade från Hagstova Føroya, dvs Färöarnas nationella statistikbyrå, www.hagstova.fo.

Totalt finns 34 kommuner fördelade över 17 av de 18 öarna.

Klimatologiskt är Färöarna starkt påverkade av Golfströmmen som skapar små variationer i temperaturen. Trots öarnas utsatta läge i Nordatlanten varierar temperaturen, genom Golfströmmens inflytande, enbart mellan ca + 11 grader (som varmast) och noll grader (som kallast). Ö-landskapet präglas av betydande nivåvariationer. Totalt finns fem fjäll som är mer än 800 m höga.

Färöarna åtnjuter sedan år 1948 självstyre inom Kungariket Danmark. *Hjemmestyreløven* erkänner det färöiska språket och den färöiska flaggan. År 2005 antogs ett supplement till lagen som innebär ett successivt vidgat självstyre och att alltfler lagstiftningsområden övertas av Färöarna från Danmark (se vidare i rapporten nedan). Parlamentet - Lagtinget - som har urgamla rötter, består av mellan 27 och 32 medlemmar. I de sju valkretsarna väljs 27 kretsmandat och härutöver kan upp till fem tilläggsmandat väljas. Reglerna om antalet medlemmar trädde ikraft år 1978 och de lagting som suttit efter det har alla haft 32 medlemmar.

Den nu sittande regeringen tillträdde år 2004 och består av sju ledamöter. Detta är en koalitionsregering mellan Socialdemokraterna (som också innehar lagmansposten), Sambandspartiet (unionister/konservativa) samt Folkeflokken (självständighetparti/höger). Lagman är Jóannes Eidesgaard.

Den viktigaste näringen är fiskeriet. År 2004 uppgick den samlade fångsten till 581 000 ton. Fördelar man denna på innevånare får man anmärkningsvärda 12 ton per person. Detta kan jämföras med den näst mest "produktiva" fiskerinationen i Norden, Island, som uppnår 5,9 ton per innevånare och Grönland som uppnår 1,5 ton. Fiskeriet står för den allt övervägande delen av exporten (ca 99 %) med de viktigaste marknaderna inom EU (76,8 %). De mest betydelsefulla marknaderna utanför EU är Norge, Japan, USA och Island. Färöarna är själva inte medlemmar av EU.

BNP har sedan år 2001, med vissa svängningar, legat mellan 9-10 miljarder DKK (behandlas mer ingående i rapporten nedan). Svängningarna är starkt att relatera till fiskerinäringens förhållanden, dvs fångstvariationer samt variationer i världsmarknadspriser och försäljningsvolymmer.

Fiskeriets centrala betydelse för färöiskt näringsliv till trots är detta inte den sektor som anställer det flesta antalet personer. Den ledande sektorn är den offentliga som år 2005 sysselsatte 8.481 personer, följd av (den privata) tjänstesektorn som sysselsatte 2.936. Först på tredje plats kommer så fiskerisektorn med totalt 2 463 personer. Läger man

dock samman fiskeriets tal med talet för de anställda inom den landbaserade process- och fiskförädlingsindustrin (2 202) blir det totala antalet 5 165 personer. Arbetslösheten uppgick år 2005 till 3,4 %. Idag ligger den på rekordlåga 1,6 %.

DEL 1:

Utvecklingen av den färöiska självstyrelsen fram till den ekonomiska krisen 1992

3. Den historiska bakgrunden till den färöiska självstyrelsen

Den färöiska självstyrelseprocessen tog sin början som en rörelse ca hundra år innan *Hjemmstyreloven* formellt antogs år 1948. Det var en rörelse för vilken kultur, språk och en självständig ekonomi stod i centrum och där framväxande internationella idéströmningar gav legitimitet åt kollektiva upplevelser och känslöyttringar. Det var en rörelse som bars av ledande politiska gestalter och folkliga grupperingar på Färöarna och i Danmark. Den moderna självstyrelsen har emellertid urgamla rötter vilka återopas och hänvisas till också i samtida debatt. Dessa rötter återfinns i det färöiska folkets historia. I föreliggande kapitel görs ett försök att summariskt återge centrala skeden i denna historia och att lyfta fram de element som senare kom att spela en roll för självstyrelsens inriktning.

3.1 Det tidiga samhällsbygget

När Färöarna första gången befolkades är osäkert. Ständiga nya arkeologiska fynd daterar den ursprungliga kolonisationen allt längre bort i tiden. Enligt gängse historieskrivning var det irländska munkar som först bosatte sig på öarna på 700-talet. Med sig förde de fåren, den färöiska djurskötselns - över tiderna - viktigaste inslag. Den egentliga kolonisationen skedde dock på 800-talet, från Norges västkust och från de norska kolonierna på Hebriderna (West,1974). Harhoff (1993:44) har, passande nog, benämnt dessa kolonistörer ”utbrytare”. De lämnade Norge och bildade flera separata fristater i Nordatlanten - förutom Färöarna och Hebriderna - även Island, Shetlandsöarna och Orkneyöarna. Mellan dessa småstater, men även relativt Norge, bibehölls – på språkliga och kulturella grunder – starka band.

Nybyggarna konstruerade ett samhälle som vilade på tinget. ”Tinganes”, ett centralt näs i Torshavn som än i dag är Färöarnas administrativa självstyrelsecentrum, var platsen för det första färöiska, och sannolikt Europas äldsta parlament – Lagtinget - eller *lagrätten* som det ursprungligen benämndes (etablerades troligen redan på 850-talet). En gång per år samlades de fria männen – från sju separata regionala ting – till ett gemensamt lagting för att stifta lagar, för att utöva domsrätt och för att lösa tvister (Hoydal, 2000). Lagtinget (rätten) kom som mest att bestå av 36 lagrättsmän som leddes av en lagman (Harhoff, 1993).

Färöarna blev år 1035 ett norskt skatteland och i samband med kristendomens införande ett separat biskopsdöme (ca år 1100). Härigenom var också tiden som fristat till ända. Bland de tidiga regleringarna, instiftade av norska kungar, märks *Fårebrevet* från år 1298. I mer än 600 år (men faktiskt delvis än idag) kom denna lag att reglera fåraveln, besittningen av utmarkerna (dvs de marker där fåren vistades och där inte själva jordbruket bedrevs) med mera. Intressant är att denna lag var en separat färöisk lag, som således inte gällde på det norska fastlandet (West, 1974). Det färöiska Lagtinget fortsatte att sammanträda också efter år 1035 även om det nu alltmer kom att konstitueras sig som en dömande – snarare än en lagstiftande – församling.

Om införlivandet med Norge kan betraktas som en – åtminstone delvis - frivillig process, betingad av bl.a. varuförsörjnings- och säkerhetspolitiska skäl (Harhoff, 1993), så var inte inordnandet under den kyrkliga makten lika obetingat. Den färöiska biskopsstolen, placerad i Kirkjubjœur på Streymoy, var lika mycket ett jordiskt som andligt maktcentrum och med påtagliga markerövringsambitioner. Som mest ägde kyrkan 40 % av den färöiska jorden (West, 1974). Än idag kan man se resterna av biskopsgården och en katedral som aldrig fullbordades. Biskopsgården och den ursprungliga biskopskyrkan eldhärjades vid ett par tillfällen i slutet av 1200-talet när den mest makthungrige av kyrkomän – Erlendur – var biskop. Bränderna var med största sannolikhet anlagda av färöiska kyrkomotståndare (ibid.:16). Kyrkan var en stark maktfaktor i de färöiska samhället fram till Reformationen (år 1535-40) och väckte som sådan reaktioner.

Den successiva inordningen under Danmark började år 1363 då drottning Margrethe I vigdes vid Norges konung Håkon VI. Deras son, Olav, blev arvinge till de danska och norska rikena år 1380 och Färöarna (tillika med Island och Grönland) inordnades under det nu integrerade danska kungadömet.

3.2 Färöarna införlivas med Danmark

Enväldestiden

Under de tre första århundradena av danskt styre var Färöarna administrativt underordnade Bergen men de flesta ämbetsmän och präster var, fram till 1600-talet, färingar. År 1661 inträffade dock en stor politisk förändring i och med införandet av det danska enväldet. Det färöiska Lagtinget accepterade dock obetingat enväldesmakten och representerade Färöarna när hyllningssederna till kungen avlades (Harhoff, 1993), (...) ”och sedan blev föreskrifter och lagar givna från Köpenhamn, men de skulle kungöras speciellt för Färöarna” (Hoydal 2000:15²).

² Citat översätts genomgående av författaren i denna text till svenska. När så inte sker framgår det av texten.

Lagtinget bevarade, fram till att det upphävdes genom ett så kallat *kancelliplakat* år 1816 i Köpenhamn (Harhoff, 1993), sin lojalitet gentemot den danska kungamakten. Det var närmast frågan om ett personligt förhållande mellan det färöiska folket och kungen. Debes (2001:66) påvisar t.ex. den mångfald adresser som sändes direkt från det färöiska lagtinget till konungen där man bad att han skulle ingripa ”för landets bästa” mot danska ämbetsmän, dvs. fogdar, länsberrar och monopolhandelns administratörer. Ofta kom det också en positiv respons på sådana hänvändelser.

Lagtingets institutionella betydelse begränsades givetvis av enväldet, men dess nationella betydelse kvarstod. Debes (ibid.) uttrycker det som så att, ”i Lagtinget hade färingarna sin egen folkliga institution som kunde hävda sig över ämbetsmännens maktmissbruk”. Lagtinget fungerande som en samlande faktor och som en beskyddare av färöiska intressen i den danska monarkin: ”Det är sannolikt att detta har hindrat Färöarnas integration i det danska riket och därigenom bidragit till att det lyckades färingarna att utveckla och bevara sin nationalitet. Färöarna var liksom Island ett ”land” under den danska kungens norska krona” (ibid.). Lagtingets symboliska betydelse för den senare nationella rörelsen skall således inte underskattas även om dess formella makt begränsades under enväldestiden.

I freden i Kiel år 1814, efter Napoleonkrigen, införlivades Norge med Sverige medan Island, Färöarna och Grönland förblev danska. Starka påtryckare för denna uppdelning var bl.a. England som ansåg att deras intressen i Nordatlanten bäst kunde tillvaratas av Danmark (Hoydal, 2000).

Konsekvenserna för Färöarnas lagting och Färöarnas status inom det danska riket blev betydande. År 1816 upplöstes Lagtinget och år 1821 blev Färöarna ett danskt amt, dvs. ett län. Det skulle dröja ända till år 1852 innan Lagtinget återupprättades och då som ett rådgivande länsorgan. I mellantiden avvecklades det kungliga enväldet och den danska grundlagen antogs.

Slutet på enväldestiden och ny dansk grundlag

År 1831 kungjorde Fredrik VI sin avsikt att upprätta de s k Provinsialständerna med säten runt om i den danska riket. De tillträdande ständerförsamlingarnas uppgift blev att ta ställning till och revidera existerande lagar och att reda upp i härvan av då befintliga administrativa klagomål. I likhet med Island, och de övriga danska öarna, inordnades Färöarna under ständerförsamlingen i Roskilde. Något självständigt val av ständerrepresentant tilläts inte för Färöarnas del utan Kronan ”tilldelade” dem dess företrädare. Detsamma gällde för Island, men enbart fram till år 1843, då dess Althing återupprättades. Från och med detta år företrädde inte längre Island av

Roskildeförsamlingen utan av sin egen representation i Reykjavik. Såsom West (1974:83) uttrycker det: ”Hade man varit konsekvent, borde Färöarna ha uppnått en liknande separatorordning, men man hade svårt att se hur ett konstitutionellt organ kunde ges till en befolkning på bara 7-8 000 utspridd över små bygdesamhällen, där enbart ett fåtal hade högre utbildning och där det inte fanns någon opinion att dryfta i de aktuella frågeställningarna”. År 1846 kom en skrivelse till Roskildeförsamlingen, undertecknad av 28 färingar, i vilken man gav uttryck för sin önskan om en egen vald, rådgivande församling med säte på Färöarna. Denna önskan avsågs (ibid.).

Enväldet upphörde år 1848 och arbetet med att utarbeta en fri författning påbörjades. Detta var den s k *grundlovgivende forsamling*, som sammanträdde fram till den 5 juni 1849, då Danmarks nya författning antogs. Inte heller i denna församling hade Färöarna något eget valt ombud. Åter representerades man av en av Kronan utsedd företrädare (Chr. Pløyel, fram till år 1848, amtmand på Färöarna) medan fem folkvalda nu förde islänningarnas talan (Harhoff,1993). Den grundlag, under vilken Färöarna inordnades, tillkom således utan att någon färing hade kunnat lämna något som helst yttrande över dess utformning. Åter behandlades Island och Färöarna olika. Islänningarna fick frågan om man önskade att ingå i det danska riket genom egen representation i den danska riksdagen. Man avböjde. Färingarna blev inte ens tillfrågade utan inordnades, genom en särskild vallag av år 1850, i det danska riket och ”fick” därigenom två säten i riksdagen – ett till vart ting. Landstingsmannen skulle väljas genom indirekta val i Torshavn och folketingsmannen ute i de färöiska församlingarna (Debes, 2001).

Den debatt som föregick antagandet av den färöiska vallagen i den danska riksdagen visar emellertid på en splittring i frågan. Flera ledamöter – i båda ting - framförde att lagen inte kunde antas utan att färingarna själva hade fått uttrycka sin vilja. De som å andra sidan förespråkade vallagen menade bl.a. att: ”Att inte ge färingarna representation i riksdagen var detsamma som att upprätta ett slags kolonialstyre vilket skulle vara kränkande för människor med samma rötter som vi” (uttalande av Fr. Jespersen i det danska Folketinget, i Debes 2001:93). I grunden handlade således debatten om huruvida färingarna – i likhet med islänningarna –var att betrakta som eget folk eller ”med samma rötter som vi”, dvs. som danskar, och om det var mer förenligt med den nya författningen att ”tilldela” färingarna en plats i den danska riksdagen eller att fråga dem om de önskade en sådan plats?

I den förra frågan kom ”folkförkämper” N.F.S Grundtvig – som också mer direkt och påtagligt skulle komma att influera den färöiska nationalismen (se vidare nedan) – att framhålla ståndpunkten att: ”de ganska så visst tillhörde Danmark; men alltsedan Frode Fredegods tid hade de antingen räknat sig till sig själva eller till Norges rike. Grunden

till att de kom under Danmark var att varken Norge eller Sverige år 1814 fann det värt att göra några anspråk på dessa landskap” (ibid:95-6). Konklusionen av hans argumentation vara att, oberoende av om färingarna fick säte i riksdagen eller inte, borde inte danska lagar träda i kraft på Färöarna innan ett lagting eller ett annat folkligt organ uttryckt sin vilja för detta – inte minst gällde detta vallagen.

Det i grundvigskt tänkande så centrala ”folket” är det folk som själv definierar sig som ett folk, och det är dess vilja som man måste ta hänsyn till. Även om den grundvigska ståndpunkten under debatten år 1848-49 inte vann majoritet i Folketinget kom den ändå att få en betydande spridning i danska kulturella och intellektuella kretsar och har, utan tvekan, påverkat den danska opinionen i förhållande till Färöarna sedan dess - och till att färingarna definierat sig som ett folk.

Det ”nya” Lagtinget

År 1852 stadfästes Lagen om Färöarnas Lagting och den färöiska folkförsamlingen blev därmed återupprättad - om än med begränsad makt. En revidering av lagen gjordes redan två år senare. Lagtinget kom nu att bestå av amtmanden som ordförande, av prostens, och av 18 valda lagtingsmedlemmar. Dess mandat inskränkte sig huvudsakligen till att avge betänkande på lagförslag anvisade av regeringen. Härutöver hade man vissa tillsynsuppgifter (Harhoff, 1993). Amtmanden kunde dock suspendera Lagtingets beslut om han fann dem motstridiga gällande lagar. Han hade dessutom rätten att uppskjuta Lagtingets förhandlingar om han fann detta motiverat. Kungen hade, å sin sida, en särskild rätt att upplösa Lagtinget (ibid.).

Det ”nya” Lagtinget kom således huvudsakligen att bli ett rådgivande organ. Den utövande makten låg hos amtmanden och den lagstiftande makten låg i Köpenhamn, hos Landstinget och Folketinget. År 1855 fastställdes det officiellt att det var dessa två, och inte Lagtinget, som skulle avgöra om nya danska lagar hade betydelse för färöiska förhållanden och således skulle föreläggas Lagtinget för yttrande (West, 1974).

Färingarna var inte tillfreds med Lagtingslagens innehåll och vid upprepade tillfällen, mellan åren 1884 och 1923, föreslogs i den danska riksdagen att den skulle ändras. Särskilt argumenterade man, från färöisk sida, för att amtmandens och prostens medlemskap i Lagtinget skulle avskaffas, att kungens rätt att upplösa Lagtinget skulle upphävas och att den danska riksdagen skulle ha plikt att inhämta Lagtingets sanktion före nya lagar med betydelse för Färöarna stiftades. År 1923 kom slutligen en ny lag om Färöarnas lagting, som skulle gälla ända fram till *Hjemmestyreloven* år 1948, och som i princip innebar att de ovannämnda förslagen godtogs. Amtmanden skulle inte längre leda Lagtinget. Försättningsvis skulle han dock ha tillgång till det. Han kunde där

begära ordet och också komma med olika förslag – men han hade ingen stämmorätt (Harhoff, 1993).

3.3 Nationalismens framväxt på Färöarna

Speciellt meningsskiljaktigheterna kring Lagtingslagen visar på ett växande färöiskt missnöje över att lagstiftningsmakten låg i Köpenhamn och inte i Torshavn. På Färöarna kunde man dessutom iaktta hur Island gick från klarhet till klarhet i stärka sitt självbestämmande. Islänningarna lät sig inte inordnas i det danska riket – man hade Althinget.

Det politiska uppvaknande som, bl.a. av nämnda orsaker, skulle komma att ske bland färingarna kom samtidigt att få en idémässig förankring i den framväxande nationalismen. Den färöiska nationalismen hämtade också sin näring ur att antal förändringar i det egna samhället.

Liberaliseringen av ekonomi och handel

I Färöarnas fall kan man, för det första, tydligt se kopplingen mellan nationalismens framväxt och förändrade socio-ekonomiska strukturer. När det Kgl. Handelsmonopol, som existerat på öarna i mer än 300 år, fick sitt slut år 1856 började en ny tid präglad av frihandel (se mer ingående om detta i kapitel 6 och 7). Fiskeri och handel tog över som huvudvärv och bonde- samhällets strukturer började luckras upp. I och med detta skapades nya rum för identitetsupplevelser. Det traditionella bondesamhället hade varit ett självförsörjande bygdesamhälle med tydliga geografiska gränser och föga av ”bygdeövergripande projekt”. När fiskeriet – och handeln – började expandera rekryterades arbetskraft från de olika bygderna till båtarna, fartygen och handelsplatserna. I arbetsgemenskapen upptäckte färingarna sitt gemensamma språk och sin gemensamma identitet (Debes, 2001).

Den framgång som kom av de grundläggande förändringarna i de ekonomiska strukturerna utvecklade också en kollektiv färöisk självkänsla som bidrog till att väcka den nationella rörelsen (ibid.). Samma självkänsla skulle det ekonomiska uppsvinget under det andra världskriget skapa – en självkänsla som den gången ledde till att en majoritet av färingarna, i en folkomröstning, gav uttryck för viljan att bryta sig loss från Danmark och etablera en självständig färöisk stat. Av olika orsaker, som kommer att framgå av nästa kapitel, verkställdes inte denna folkvilja men processen ledde ändå till den första färöiska *hjemmestyreløven* (Hoydal, 2000).

Ekonomiskt uppsving, kollektiv självkänsla och identitet framträder, i den färöiska historien, som tydligt sammanflätade storheter som, just genom sin sammanflätning,

åstadkommit kraften till grundläggande förändring.

Reaktionerna på ämbetsmannamakten

Enväldets införande väckte, såsom tidigare påpekats, inte några revolutionära reaktioner inom det färöiska samhället även om Lagtingets inflytande reducerades. Det färöiska folket blev kungamakten troget. Införandet av Handelsmonopolet år 1529 var likaså en händelse som inte var förbunden med explicita negativa reaktioner. Syftet med Monopolet var ju att trygga varuförsörjningen och livsuppehållet för färingarna och detta syfte, inte bara accepterades, utan understöddes av en stor del av befolkningen. Under de mer än trehundra år som de skulle komma att verka fanns emellertid monopolinnehavare som, genom korrupktion och överträdelser, blev ytterst impopulära (däribland de ökända Gabelbröderna). Monopolet - som institution - var dock inte ifrågasatt av majoriteten av befolkningen.

Dock fanns enstaka, mer eller mindre högljudda, kritiker av såväl Monopolet som den danska ämbetsmannamakt som utövades över Färöarna. I slutet av 1700-talet föddes och verkade en person som i den senare självstyrelsekampen skulle komma att bli en stark symbol, Poul Poulsen Nolsøe, eller Nólsoyar-Páll som han allmänt kom att kallas. Nolsøe var en färöisk fritänkare, stark förespråkare för internationell frihandel och dessutom poet. Han var, som de flesta stora ö-entreprenörer, en person som sett världen utanför det egna ö-samhället. Som kapten hade han seglat jorden runt och kom hem med många nya idéer – för jordbrukets effektivisering, för nautisk utbildning och för just handelns liberalisering. Han var illa sedd av Monopolet som vid ett tillfälle till och med stämde honom. Han svarade genom att, i sin tur, stämna Monopolets ledning för korrupktion. Mest känd blev han dock genom att han författade det s k *Fuglakvædi* – ett kvad som berättar historien om rovfåglarna (de danska ämbets- och handelsmännen) och strandskatan Tjaldur (Färöarnas nationalfågel) som försvarar alla småfåglar (allmogen) emot rovfåglarna. Här är inte platsen att närmare gå in på Nolsøes korståg mot massmissbruk och konservatism, men ingen som befattar sig med Färöarnas självstyrelsehistoria kan undgå att åtminstone nämna hans namn. Han försvann på havet – av okända, men troligtvis iscensatta, orsaker – år 1808.

Av stor betydelse för den nationalistiska rörelsen blev emellertid nedläggningen av Lagtinget år 1816. Istället för en färöisk lagman fick öarna år 1821 en dansk amtmann. Visserligen hade öarna varit styrda av danska amtmän alltsedan år 1720, men ingen av dem hade bott i Torshavn (Debes, 2001). De tidigare amtmännens funktion hade huvudsakligen bestått i att uttala sig om tillämpbarheten av nystiftade danska lagar på Färöarna. Lagtingets och lagmännens yttrande hade inhämtats. I realiteten var det, såsom Debes framhåller, en färöisk bonde- och ämbetsmannaelit som, i interaktion,

styrde utvecklingen. Efter år 1816 fanns ingen färöisk folklig institution att samspela med: ” (...) häri uppstod samtidigt början på det utpräglade ämbetsmannavälde som Färöarna blev underkastat, speciellt tills det att Lagtinget återinrättades i mitten av 1800-talet, men även långt in i det 20 århundradet. Den färöiske amtmandens myndighet har inte utan grund blivit sammanliknad med en vicekungs och det system han stod i spetsen för blev betecknat som en slags patriarkalisk byråkrati som grundade en auktoritetstro som var så stark att den i hög grad kom att hämma senare tiders utveckling i riktning emot politisk frihet” (sid. 84).

Det var också denna ämbetsmannabyråkrati som med sina explicita (administrativa, språkliga och kulturella) fördanskningsambitioner skulle komma att ”väcka” den framväxande nationalistiska rörelsen. Det var mot denna ”ämbetsmannakonservatism” (Debes 2001:32) som rörelsen skulle komma att reagera och agera.

Idéströmningarna och en ny intellektuell elit

En annan rörelse tog sin början bland unga färingar som fick sin utbildning i Danmark, Island och Norge. Där blev de färöiska studenterna bekanta med 1800-talets nationalistiska och romantiska strömningar och överförde dem på sina hemförhållanden. Dessa studenter kom att bilda den nya intellektuella elit som medvetet sökte ”väcka” den slumrande nationalismen bland den färöiska befolkningen både hemma och utomlands.

Den framväxande nationalismen var således på samma gång en internationell och inomfäröisk företeelse. Den växte fram som en ”upplevelse”, som en idé och som en reaktion på uppfattat maktmissbruk. Som idé hade den nära koppling till den europeiska samhällsutvecklingen. Debes (2001:15) tar i sin historiska exposé hjälp av en aktuell dansk källa, Det Europeiska Huset, för att förklara Europa efter Revolutionsåret 1789: ”Världen blev, trots alla ansträngningar att återföra den till utgångspunkten, aldrig densamma som före 1789. Revolutionen hade nämligen släppt lös ett helt nyt begrepp som skulle komma att få en avgörande betydelse för Europa. Detta begrepp var ”folket”, som med hela sin mysticism, sina oklara maktanspråk och sin allestädes närvaro efter handen skulle komma att fylla det tomrum som rationalisterna och upplysningsfilosoferna lämnat efter sig i det politiska universet, då de pressade Gud ut ur det politiska livet. Revolutionen hade tilldelat folket en huvudroll på den europeiska scenen. Den rollen har det sedan dess – och trots alla skiftningar – inte givit upp.”

Som tidigare sagts fanns i Danmark starka förespråkare för ”folktanken”. Folket, som motsats till centralmakten, var det kulturella och andliga livets bärare. Det grundtvigska

”civila samhället”, den ur folket framsprungna kulturen och moralen, var teman som stod centralt i den kulturella debatten. I Grundtvigs kulturfilosofi var Färöarna ett självskrivet ”case”, vid sidan av den danska kulturen i Slesvig. Grundtvig grundade de, ännu idag, och för folkbildningen så centrala højskolerne (folkhögskolorna) och när Färöarna fick sin första højskole år 1899 var detta den första skola där det konsekvent undervisades på färöiska (Debes, 2001:95). Højskolens mål, såsom Grundtvig formulerade dem, var att sprida en liberal utbildning bland bönder och allmogefolk och att stärka en livshållning baserad på folkligt kulturarv. Den färöiska rörelsen hämtade med andra ord intellektuell kraft, inspiration och konkreta idéer från en dansk ”moderrörelse”.

Likaledes kunde färingarna hämta inspiration ur den danska språkkampen i Slesvig. Danskarna och färingarna delade en språkproblematik, något som det färöiska språkets företrädare noga framhöll i den offentliga debatten i Köpenhamn. Svendt Grundtvig, en dansk vetenskapsman och kulturpersonlighet som var en stark förkämpe för det färöiska språket, framhöll i sin pjäs *Dansken på Færøerne: Sidestykker til Tysken i Slesvig*, att, på samma sätt som danskan var under press från de tysktalande skolorna i Slesvig var också det färöiska språket undertryckt av den danska som talades i skolorna på Färöarna (West 1974:106). Agitationen för det färöiska språket, som kom att bli central för den färöiska nationella rörelsen, hämtade flera av sina argument från den dansk-tyska språkstriden.

År 1881 grundades i Köpenhamn den färöiska studentföreningen, *Føroyingafelag* vars syfte var att befrämja den färöiska kulturen bland landsmän bosatta i Danmark (West, 1974). Denna förening kom att få en stor betydelse som kulturellt idéforum och som en ”skola” för kommande förgrundsgestalter i det färöiska samhället även om den var helt a-politisk till sin karaktär (Debes 2001). De två grundarna av den första højskolen på Färöarna, Simun av Skardi och Rasmus Rasmussen, var sprungna ur denna förening. Föreningens verksamhet var således betydelsefull, inte bara bland de färöiska studenterna utomlands utan också för utvecklingen i Färöarna.

Den 26 december år 1888 hölls ett historiskt möte i Tingshuset i Torshavn. Efter detta möte, vars syfte vara att diskutera hur man kunde försvara det färöiska språket och de färöiska kulturtraditionerna, grundades *Føringafelag* (ej att växla med den tidigare nämnda studentföreningen i Köpenhamn). I denna förenings statuter finns embryot till den färöiska självstyrelse/självständighetskampen. Föreningens syften var nämligen att stärka det färöiska språkets officiella status samt ”att skapa en sådan sammanhållning och framgång bland färingarna så att de skulle kunna klara sig själva” (Debes, 2001:111). En av mötets sammankallare var en av det färöiska samhällets och den

färöiska politikens absoluta förgrundsgestalter, Jóannes Patursson. Till mötet hade den unge Patursson skrivit en dikt, ”Nu er tann stundin komin til handa” (Nu har ögonblicket kommit), som han dock själv var för blyg att läsa upp. Diktaren Rasmus Effersøe reciterade den på Paturssons vägnar. Denna recitation, som innehöll en ”flammande appell till alla färingar att försvara sitt språk mot den främmande (danska) påverkan som hotade dess existens”, bidrog till att ”de närvarande entusiastiskt revs med” och att ”känslorna nådde sin höjdpunkt” (ibid.).

Føringafelag, som i sin tidiga verksamhet kom att bli ”en samlingspunkt för hela den färöiska eliten” (Hoydal, 2000:24), kom också att ge ut en tidning, *Føringatidindi*, som blev ett mycket viktigt instrument i språk- och kulturkampen. Den skrevs helt på färöiska, i motsats till den på öarna tidigare etablerade tidningen *Dimmalætting*, som trots en färöisk titel huvudsakligen innehöll artiklar skrivna på danska (West 1974:111).

De två tidningarna kom att representera det som, snabbt, blev en splittrad kultur- och språkkamp. Såsom Hoydal (2000:24) sammanfattar den då varande situationen: ”Men då Färöarna trädde in i det 20 århundradet, var nationalrörelsen redan allvarligt splittrad. Den ena flygeln, som var starkt influerad av den danska højskolerörelsen, ville sätta politisk handling bakom de språkliga frågorna och göra färöiska till officiellt systemspråk. Färöiskan skulle bli undervisningsspråk i skolorna och ett självständigt ämne. Färöiskan skulle bli officiellt kyrkospråk och administrationsspråk, och en färöisk folkhögskola skulle upprättas (som så också hade skett, 1899, författarens anm.). Den andra flygeln ville inte utmana det danska språkets status. Danska var kulturspråket medan färöiskan kunde bevaras – konserveras – och användas i den folkloristiska traditionen, till fosterlandssånger och i den gamla bondekulturens vardag.”

Frågan om den färöiska nationalismen var anti-dansk har upptagit debatten alltsedan slutet av 1800-talet. Med största sannolikhet var den inte det. Dels hade den nationalistiska rörelsen hämtat sin näring ur, och också fått starkt understöd av, den danska ”moderrörelsen” och senare av liberala politiska kretsar i Köpenhamn (kring partiet Venstre), dels fanns en genuin respekt för dansk kultur. Det anti-danska i rörelsen skall snarare förstås som en legitimitetsfråga; en illegitimitetsförklaring riktad emot den danska ämbetsmannakåren och dess styrning av det färöiska samhället. Det var mer en fråga om kritik av amtmännen och kyrkans företrädare – och de byråkratiska strukturer som bar upp deras makt – och mindre av allmänna anti-danska stämningar.

Ur de två ”flyglar” som nämnts ovan skulle emellertid den första politiska organiseringen utvecklas. När 1800-talet övergick i 1900-tal blev frågorna om språk,

skola, kultur och ekonomi politiska frågor och de första regelrätta politiska partierna bildades. Innan denna utveckling analyseras finns det dock anledning att kort uppehålla sig vid det färöiska språket eftersom det kom att inta en så central plats i hela den politiska utvecklingen.

Det färöiska språket

Det färöiska språket – och det färöiska kulturarvet - kom således att stå i centrum för den nationalistiska, och senare politiska, rörelsen. Dess företrädare framhävde behovet av att bevara språket och att nyskapa den färöiska kulturen. Men vad var egentligen det färöiska språket, en dialekt eller ett distinkt språk? Denna fråga upptog först lingvister och kulturdebattörer, senare också politiker, både i Färöarna och Danmark.

Det som utmärkte det färöiska språket var att det, alltsedan sen medeltid, enbart existerade som talspråk. Ännu från 1400-talet finns bevarade skrifter, men sedan försvinner färöiskan som skriftspråk ända fram tills dess att det började nedtecknas och ”konstrueras” under 1700-talet. Nedtecknandet var inte ett helt oproblematiskt arbete eftersom språket var präglad av dialektala skillnader, ett faktum som sammanhänger med att de olika bygdesamhällena hade utvecklat variationer i språkanvändningen. Jens Christian Svabo, färöisk naturvetare (1746 och 1824) samt dennes kollega och landsman Nicolai Mohr (1742-90) var de första som började nedteckna färöiskan och Svabo författade en färöisk-dansk-latinsk ordbok som dock ”förblev i manuskriptform” (West 1974:103) ända fram till år 1966.

Svabo nedtecknade emellertid också systematiskt den färöiska diktningen och speciellt de kvad som representerade en flera hundraårig muntlig berättar- och diktartid. Hans arbete fortsattes av bl.a. Johannes Klemensen som, mellan åren 1821 och 1831, skrev ned den största, enskilda kvadsamlingen. Han, i sin tur, efterföljdes av andra kvadnedtecknare. Sven Grundtvig (som tidigare nämnts i denna text) och Jørgen Bloch, sammanställde alla då kända kvad i en omfattande samling texter : *Føroyja Kvædi : Corpus carminum Færoensiu*. Detta gigantiska verk omfattade mer än 234 texter och omkring 70 000 verser (West,1974:105)

Det färöiska språket levde således i kvaden, som med vetenskaplig precision nedtecknades av såväl färingar som danskar under 1700- och 1800-talen. Den stora kulturgärningen bestod i att skapa ett skriftspråk av ett talspråk. Svebos insatser i detta hänseende kom att bli banbrytande. V.U. Hammershaimbs likaså. I början 1800-talet författade han den första färöiska rättskrivningen, som livligt kom i bruk under hela 1800-talet och som i det stora hela lever kvar ännu idag (ibid.). Hammershaimbs arbete kom att bli av central betydelse för det färöiska språkets ställning. Såsom stark förespråkare för ett färöiska språk, och som sådan föremål för mycket kritik, kom han

till insikt om att lingvistiskt-vetenskapliga insatser krävdes för att föra språkdebatten vidare. På detta sätt kom (språk)vetenskap, kultur och politik att sammanvävas i den nationella rörelsen. Huruvida färöiskan var ett eget språk eller ”bara” en dialekt var inte exklusivt en fråga för lingvister och filologer; snarare tvärtom – det var en fråga för hela det framtida Färöarna – för dess skola och administration, kyrka, samhällsliv och ekonomi. Det var en fråga om makt, politik och identitet.

Idag kan man konstatera att det färöiska språket, som ursprungligen var *norrønt*, hade börjat att utvecklas i självständig riktning – från norskan och isländskan - redan på 1400-talet. Debes (2001:64) framhåller, med hänvisning till färöiska historiker, att det var fördanskingen av Norge, snarare än den medeltida förnorskningen av Färöarna, som utgör förklaringen till denna utveckling och till att Färöarna tidigt i historien framstod som en självständig nordisk nation. Även om danskan först blev kyrkospråk på Färöarna i samband med Reformationen (och tvärtemot Reformationens grundtanke om att modersmålet skulle utgöra kyrkospråket) och sedan det officiella språket överlag bevarades färöiskan som vardagsspråk. Den ovannämnda situationen uppkom, dvs. att danskan var skriftspråket och färöiskan talspråket, och ”(...) i motsättning till Norge blev ingen i det färöiska folket dansktalande” (ibid.:65).

En intressant analys av varför detta förhållande kvarstod utmynnar i konklusionen att danskan var minoritetens språk, talat av en byråkratisk och kyrklig elit som färingarna avskärmade sig ifrån samt att denna elit heller inte gjorde några ansträngningar för att eliminera detta förhållande (ibid.).

Trots dessa realiteter, vilka vi således i efterhand kan konstatera, var det färöiska språkets ställning för det officiella livet en nationell stridsfråga under 1800-talet och under stora delar av 1900-talet. Det skulle dröja fram till år 1938 innan det formella förbudet emot att undervisa på färöiska i skolorna och predika på färöiska i kyrkorna togs bort av det danska undervisningsministeriet. Under lång tid hade dock, som Hoydal (2000:26) konstaterar, präster och lärare trotsat detta förbud och därigenom, reellt, bidragit till att stärka språkets ställning. Först år 1999 beslutades att rättsspråket på Färöarna är färöiska (ibid.).

Innan vi når fram till dessa år bör vi emellertid uppehålla oss vid utvecklingen under 1900-talets första decennier och den tid då politiken, på allvar, gjorde sitt inträde i det färöiska samhällslivet.

3.4 Den färöiska politiken - tiden fram till andra världskriget

Det politiska livet på Färöarna tog sig nya former då de två första partierna bildades –

Sambandsflokkurin (Sambandspartiet) och *Sjálvstýrisflokkurin* (Självestyresepartiet). Senare utökades den politiska kartan med mer traditionella vänster och högerpartier, men den så centrala frågan om relationen till Danmark blev den som formade den tidiga, och från de danska riksdagspartierna självständiga, färöiska politiken. De frågor som präglade den tidiga politiken var dem som ovan berörts, men också frågan om självstyre och en egen beskattning var tidigt på agendan. Nedan görs ett försök att, kortfattat, mejsla ut de centrala dragen i den utveckling som skedde i det färöiska politiska livet fram till det andra världskriget.

Det första danska erbjudandet om självstyre

De båda lagtingspartierna tillkom 1906 och formerade sig således kring polära ställningstaganden avseende relationen till Danmark. I Lagtinget talade Sambandspartiets representanter danska medan Självestyresepartiets företrädare talade färöiska. Kampen mellan dem var en språkkamp, men också en fråga om olika ståndpunkter med hänsyn till ett färöiskt självstyre. Självestyresepartiet framförde tidigt – och redan då det mer fungerade som en rörelse än ett parti - kraven på att Färöarna skulle ges möjligheter att själva ta över den ekonomiska makten och därvidlag, själva, göra de investeringar i infrastruktur och skolor som ansågs absolut nödvändiga. Av Danmarks 19 amt var Färöarna bland dem som var mest eftersatta när det gällde moderniseringen av vägar och kommunikationer (däribland telefonväsendet).

Självestyresepartiet företrädades från sin början av den legendariske Jóannes Patursson, kungsbonden, som dessförinnan hade varit färöisk folketingsman i Danmark. Patursson representerade Venstre i dansk politik, det parti som skulle stå för den mest liberala hållningen till ett färöiskt självstyre. Venstre kom till makten i Danmark efter en historisk jordskredsseger år 1901. Generellt hade intresset för de danska riksdagsvalen varit mycket svalt på Färöarna, med lågt valdeltagande som följd, och Färöarna var under senare delen av 1800-talet en ”säker valkrets” för det danska Høyre (West 1974:115). Patursson var således enbart den andre folketingsmannen från Färöarna på mer än 50 år som inte var Høyre-man.

Patursson agenda var ett självstyre för Färöarna och lagtiftningsmakt till Lagtinget. Den danska politiken var han mindre insatt i - och mindre intresserad av.

Så kom det sig att Patursson började förhandla med centrala krafter inom Venstre. I Danmark var - i dessa liberala kretsar - föreställningen om hjemmestyre tämligen klar: ”(...) och man var i Köpenhamn eniga i att ett färöiskt lagting som inte hade egna medel inte kunde föra någon meningsfull politik. Politik var trots allt inte längre kultur utan hade blivit ekonomi. Så föreslog man från dansk sida, efter förhandlingar med

Patursson, att en viss skattebetalning skulle införas på Färöarna, som Färöarnas lagting så kunde disponera till färöiska syften” (Debes 2001:31).

Om det så i ledande kretsar i Köpenhamn fanns en utbredd välvilja till ett färöiskt självstyre, och till en överföring av ekonomisk makt till det färöiska Lagtinget, var situationen en annan på Färöarna. Här stötte Paturssons agerande på rejält motstånd, enligt Hoydal (2000:25) framförallt från de kretsar som hade ekonomiska intressen att bevaka – handelsmän, redare och ämbetsmän. Det existerade vid denna tidpunkt ingen beskattning på öarna (denna infördes först på 1930-talet) och en sådan var, ur nämnda grupper synvinkel, föga önskvärd. Dessutom var det, enligt Hoydal, frågan om realmakt. Låg den politiska makten i (det fjärran) Köpenhamn kunde handelsmännen och ämbetsfolket styra bygderna efter eget skön; skulle makten flyttas till Torshavn skulle deras reella maktutrymme, mer påtagligt, övervakas och reduceras.

En något mer modererad bild ger Debes (2001:32) som framhäver de båda gruppernas gemensamma ideologiska tillknytning till Venstre, men också deras olika prioriteringar inom ramarna för en Venstre (liberal) politik: ”Självstyrelsefolket anslöt sig till det hos Venstre som var den revolutionärt folkliga uppgörelsen med det gamla centrala auktoritetstyret (ämbetsmannaväldet, min anm.). Sambandsfolket anslöt sig till det hos Venstre som var bondepartiets försiktiga, materiellt medvetna, snusförnuft. Sambandsfolket betraktade självstyrelsefolket som lättsinniga äventyrare; medan dessa omvänt betraktade sambandsfolket som uttalat o-färöiska”.

Motståndet inom Färöarna – hur det än kan förklaras – ledde emellertid till ett svidande nederlag i både Folketingsvalet och Lagtingsvalet år 1906 för Patursson. Efter valet drog förövrigt också den danska regeringen tillbaka sitt förslag om hjemmestyre till färingarna då ”de uppenbarligen inte önskade det”. Samma år stiftades formellt de båda partierna på Färöarna (West 1974:119).

Sambandspartiet blev det dominerande partiet i Lagtinget ända fram till det första världskriget. Detsamma gällde i folketingsvalen. År 1909 fick den färöiska folketingsledamoten (Sambandspartiet och Venstre) Oliver Effesøe, efter påstötningar, den danska regeringens löfte om att inte göra några ändringar i Färöarnas status – oberoende av om ett tillfälligt flertal i Lagtinget skulle gå in för självstyrelse eller ett lösgörande från Danmark. Sambandspartiet lyckades dessutom, med dansk statsfinansiering, få till stånd flera infrastrukturella satsningar (telefon och telegraf, samt en projektering av hamnen i Torshavn) samt en utbyggnad av sjukvården (ibid.). Allt detta förstärkte och stabiliserade partiets makt.

Spänningen mellan Sambandspartiet och Självstyrelsepartiet förstärks

Tiden från det att det första världskriget bryter ut, och under hela mellankrigstiden, skärps motsättningarna mellan de båda partierna. Under första världskriget tog Jóannes Patursson ett initiativ som kunde ha kostat honom dyrt. På eget initiativ (och utan att ha förankrat detta i Lagtinget som då dominerades av Sambandspartiet) och med 4000 färöiska underskrifter i sin hand, vände han sig nämligen, ”på det färöiska folkets vägnar”, till engelsmännen med en vädjan om försörjningshjälp med avseende på salt och bensin. En parlamentarisk kommitté tillsattes efter kriget för att utröna om han kunde dömas till högförräderi (förbundet med dödsstraff). Till följd av att en till Självstyrelsepartiet positiv regering - ledd av det ur Venstre utbrutna Radikale Venstre - kommit till makten i Köpenhamn flöt det hela ut i sanden. Paturssom möttes dock av starka sympatier för sitt handlande och fick politiskt flertal i Lagtinget, något som han behöll fram till år 1924.

Språkfrågan var annars den som, i allt, dominerade debatten. Sambandspartiet hävdade sin ståndpunkt att färöiskan var ett för begränsat och outvecklat språk för att kunna bära kultur och utbildning. Självstyrelsepartiet ville se det färöiska språket i alla officiella sammanhang. Amtmanden Rytters ändlösa jakt på ”avfallingar” från den danska språket (bland lärare och präster) blev en ny ”Gabeltid” i Färöarnas historia och slutade med att amtmanden själv fick lämna öarna. Såsom West (1974:160) emellertid framhåller kom språkfrågan att lösas genom en naturlig utveckling. År 1920 utkom t.ex. telefonkatalogen på färöiska; från år 1925 användes det i postala och telegrafiska sammanhang och från och med 1927 skrevs Lagtingets protokoll på detta språk. Den viktiga utvecklingen kom dock genom litterär försorg. Författare och skribenter kom mer och mer – och på egna initiativ - att använda sig av färöiskan som skriftspråk. Den successivt alltmer utbredda användningen av språket skapade således en praxis som, vid sidan av den mer eldfängda lagtingsdebatten, skulle ge språket dess reella status.

I skuggan av den intensiva språkdebatten lämnades den fortsatta moderniseringen av det färöiska samhället därhän. Sambandspartiet knöt till sig två viktiga, men socialpolitiskt konservativa, rörelser - inre mission och nykterhetsrörelsen - och kom därigenom att ytterligare förstärka sin position.

År 1923 inträffade så en viktig händelse. Då ändrades (och efter mer än 40 års påtryckningar från färöisk sida) Lagtingslagen (se ovan) så att amtmanden nu fick lämna sin plats som ordförande i Lagtinget. Denna skulle i fortsättningen innehas av en folkvald. Amtmanden fick närvarorätt, men inte stämmorätt, i Lagtinget. Ett viktigt steg i riktning emot att stärka Lagtingets folkförankring hade således tagits.

Partikartan fick flera aktörer. I skuggan av Sambandspartiets och Självstyrelsepartiets stora språkkamp hade, som ovan nämnts, de sociala problemen utvecklas utan att några åtgärder vidtagits. Bland de lönearbetande fiskarna etablerades fackföreningsrörelser som kom att understöda tillkomsten av ett färöiskt broderparti till de danska Socialdemokraterna – *Javnadarflokkurin* - år 1926. Detta parti var huvudsakligen inriktat på att få till stånd ett fokus på klasskillnaderna i det färöiska samhället och på behovet av en färöisk socialpolitik. De höll sig i allt väsentligt utanför kultur- och språkstriden, men kom ändå att stöda Sambandspartiet i Lagtinget mellan åren 1928 och 1940. Till grund för denna allians låg särskilt förhållandet till Danmark (som i Socialdemokraternas fall var en lojalitet gentemot dansk socialdemokrati och dansk klasskamp).

Inom Självstyrelsepartiet uppkom interna meningsskiljaktigheter kring en föreslagen jordreform som bl.a. storbonden Jóannes Patursson starkt var emot. Dessutom fanns inom partiet en grupp yngre, ”moderniseringsivrande”, näringslivsrepresentanter som såg potentialen i det framväxande fiskeriet men också problemen med det småskaliga, ”diversehandelstänkande” som utmärkte färöiskt näringsliv. Denna grupp bröt sig ur Självstyrelsepartiet och bildade *Fólkaflokkurin* (Folkeflokken) år 1939 med Patursson som en av sina ledare. Redan tidigare (år 1932) hade rörelsen bakom det då ännu inte formellt bildade Folkeflokken medverkat till att starta den första färöiskt ägda banken, Sjøvinnubankin, för att under den då rådande globala ekonomiska krisen (som också starkt rammade Färöarna) modernisera och aktivera kreditgivningen. Kulturpolitiskt kom dock Självstyrelsepartiet och Folkeflokken att stå varandra nära (Hoydal 2000:26).

Det var således en relativt komplex politisk situation som rådde då Färöarna gick in i det andra världskriget. Perioden från århundradeskiftet och fram till 1940 hade kännetecknats av en ”cementerad” men, för självstyrelsepartiet, framgångsrik språkstrid samt av tillkomsten av nya politiska partier som förde nya politiska frågor på agendan. Självstyrelsen hade tagit några steg framåt, men fortfarande rådde inom den färöiska befolkningen en stor tveksamhet till en vidare autonomiutveckling. Danmark förefaller att, i olika lägen, ha utmärkts av en större generositet när det gäller färöiskt självstyre än vad den färöiska allmänheten ville ta emot. Fortfarande saknades den kollektiva självtillit som behövdes för att man skulle våga ta språnget. Händelseutvecklingen under det andra världskriget kom att ändra på detta förhållande.

4. Hjemmestyret – dess införande och inflytande på det färöiska samhället fram till den ekonomiska krisen 1992

Självstyre inom det danska riket hade, som ovan nämnts, erbjudits Färöarna redan i början av 1900-talet, men avböjts av en majoritet av befolkningen. Många tycktes ställa sig frågan: Kan vi verkligen klara oss utan ekonomiskt, administrativt och kulturellt stöd från Danmark? Så uppkom den situation där färingarna - för sig själva och omvärlden – handfast fick bevisa att ”detta klarar vi” (Debes, 2001). Andra världskriget innebar, för Färöarnas del, ett betydande ekonomiskt uppsving och ackumuleringen av en administrativ kunskap som, när kriget slutligen upphörde, kom att skapa den naturliga plattformen för ett självstyre.

4.1 Andra världskriget och *Hjemmestyrets* tillkomst

Händelsutvecklingen under kriget

Den 9 april 1940 ockuperades Danmark och Norge av Tyskland. Alla förbindelser - telegrafiska, postala och transportmässiga – mellan Danmark och Färöarna avbröts omedelbart. Den 12-13 april ankom britterna Torshavn och en femårig ”vänlig ockupation” av öarna tog sin början. Som mest bestod den brittiska styrkan av 8 000 man fördelade på olika öar. Syftet med ockupationen var att skapa en Nordatlantisk fripassage i förhållande till det tyskkontrollerade Europa och att bekämpa u-båtshotet i Nordatlanten (West, 1974:166).

Dessförinnan, den 30 januari, hade ett nytt lagting valts. Detta bestod av åtta ledamöter från Sambandspartiet, sex från Socialdemokraterna, fyra från det gamla Självstyrelsepartiet och sex från Folkeflokken. Det sistnämnda partiet – Folkeflokken – var det som agerade starkast på händelseförloppet den 9 april och som inkom med ett förslag om att Lagtinget skulle överta all lagstiftningsmakt samt organisera den utövande och dömande makten (Hoydal 2000:27). Man fick emellertid inte majoritet för detta förslag som, i princip, hade inneburit inrättandet av en självständig färisk stat. Istället godtogs den 7 maj "*De Midlertidige Bestemmelser om en Styrelsesordning for Færøerne*" (Harhoff, 1993:51). Denna styresordning innebar i korthet att:

- alla existerande lagar fortsättningsvis skulle gälla på Färöarna
- alla framtida lagar skulle antas av Lagtinget efter förslag antingen av Lagtinget

- eller amtet, och därefter stadfästas och kungöras av amtmanden
- alla lagföreskrifter avseende Landskassens medel skulle utfärdas och kungöras av amtmanden efter att denne inhämtat yttrande från Lagtinget eller ett lagtingsutskott

Således beslutades att det var Lagtinget och amtmanden som, tillsammans, skulle styra Färöarna under kriget. Folkeflokken röstade emot förslaget i Lagtinget och accepterade inte amtmandens inflytande på färöiskt styre. I januari 1941 prövade partiet åter att få igenom sitt förslag om en självständig färöisk stat. Denna gång riktades förslaget till London som dock svarade att den brittiska regeringen inte var villig att gå med på att grundläggande förändringar i färöisk administration genomfördes utan att ett fritt Danmark givit sitt samtycke.

I praktiken kom maktbalansen mellan Lagtinget och amtmanden att rubbas under krigets gång. Lagtinget blev den instans som gav förslag till praktiskt taget all ny färöisk lagstiftning och amtmandens inflytande reducerades till ”teknisk genomgång” av dessa förslag. Dessutom upprättade Lagtinget en *Landsnævn* (landsnämnd) med en representant från vardera av de fyra lagtingspartierna, vars uppgift det var att bistå amtmanden i verkställandet av lagarna. I realiteten kom Landsnämnden, mer och mer, att fungera som en regeringsmakt (Harhoff, 1993).

Under ett tidigt skede av kriget kom också, på brittiska order, införandet av en separat färöisk valuta att verkställas. Denna valuta var, tillsammans med pundet, den enda tillåtna på öarna. Dessutom införde London en plikt för (fiske- och frakt-) flottan att segla under färöisk flagg. Därigenom kom också två starka självständighetssymboler att inkorporeras med den färöiska vardagen – valutan och flaggan.

Färöarnas ekonomi upplevde ett betydande uppsving under krigsåren främst genom att det färöiska fiskeriet försåg det brittiska fastlandet med fisk (se vidare kapitel 8). Britternas närvaro och den krigsteknologi de förde med sig innebar också att flera tekniska nyheter introducerades på öarna, till gagn för alla näringar. Politiskt gick man, som Hoydal (2000:29) uttrycker det, ”från att behandla provinsiella frågor i Färö Amt till att behandla världssituationen och att ta ansvaret för nationens väl och ve”. Ekonomiska vinningar och politiska erfarenheter kom starkt att samverka när efterkrigstidens vardag skulle börja formas.

Politisk utveckling inför krigsslutet, freden och folkomröstningen

Folkeflokken var, som ovan nämnts, aktivt under de första krigsåren i att söka åstadkomma författningsmässiga förändringar. Man misslyckades med att uppnå ett

majoritetsgrundat understöd för detta och kom – till följd av sin misstro emot det danska amtmansinflytandet - att hålla sig relativt passiva i Lagtinget och i Landsnämnden. Men opinionen för partiet var i stigande. I folketingsvalet år 1943 vann Folkeflokket folketingsplatsen även om den nya ledamoten, av förklarliga skäl, inte kunde inta sin plats i Köpenhamn. I lagtingsvalet samma år vann man en jordskredsseger och fick 12 av Lagtingets totalt 26 platser – huvudsakligen på bekostnad av Självstyrelsepartiet som fick lämna Lagtinget för den kommande mandatperioden. Socialdemokraterna fick 6 platser och Sambandspartiet 8. Ser man till antalet mandat för Folkeflokket var således Färöarna, från och med år 1943, inte långt ifrån en frigörelse från Danmark (West 1974:167). Då Island år 1944, och mitt under brinnande krig, förklarade sig självständigt stärkte detta ytterligare den färöiska självständighetstanken.

Då kriget började närma sig sitt slut och den framtida ordningen för Färöarna skulle beslutas skrev amtmann Hiller följande till Statsministeriet i Köpenhamn (ur Harhoff, 1993:53): ”Det är emellertid givet att det stora flertalet av den färöiska befolkningen och speciellt majoriteten av Lagtinget skulle vara avgjort emot ett tillbakavärande till ett *status quo ante Bellum*. Det råder mycket delade meningar inom de politiska partierna på Färöarna om vilken Färöarnas framtida status bör vara, men det råder praktiskt taget full enighet om att det måste till förhandlingar mellan Färöarna och Danmark om öarnas framtida ställning och att dessa förhandlingar med nödvändighet måste resultera i en i förhållande till tiden före kriget utvidgad myndighet.(...) Det skulle, enligt de tre partiledarnas och min egen uppfattning vara ytterst olyckligt om man under övergångstiden insisterade på ett tillbakavärande till det gamla tillståndet avseende lagstiftningsområdet. Detta skulle utnyttjas till ett misstänkliggörande av de danska avsikterna i samband med förhandlingarna”.

Under hösten 1945 inbjöd den danska regeringen en färöisk delegation till Köpenhamn för de inledande förhandlingarna om Färöarnas framtida status. I januari 1946 påbörjades de egentliga förhandlingarna. Problemet var att de politiska partiernas företrädare var just så oeniga som Hiller gav uttryck för i sin skrivelse. Sambandspartiet önskade att man skulle gå tillbaka till amt-status. Socialdemokraterna ville ha delvis självbestämmande men var mest intresserade av en dansk finansiering av sociala förbättringar. Folkeflokket önskade i sin tur full lagstiftningsmakt till Lagtinget, men inte en fullständig lösning från Danmark. Deras idé var ett ”dominion-förhållande” till Danmark. Färöarna skulle operera som en självständig stat, med en begränsad tillhörighet till Danmark (Hoydal 2000:32).

Danmarks geopolitiska situation var, vid krigsslutet, komplex. Såsom Hoydal (ibid.) uttrycker det ”satt stormakterna med alla korten och hade sina fötter i alla rikets

randområden”. I Grönland stod USA:s trupper, på Bornholm sovjetiska och på Färöarna brittiska (...) och kravena i Folkförbundet var avkolonisering och folkens självbestämmanderätt (...) Danmark måste finna balanslösningar, som på en gång kunde tillfredsställa stormakterna, färingarna och grönlänningarna och som kunde bevara det danska rikets enhet och gränser. Det kalla krigets konturer var redan upptecknade och därför måste också balansgången upprätthållas och gå mellan de kommande supermakternas, Sovjetunionens och USA:s, intressen”. Summan av det hela var att en självständig färöisk stat skulle betraktas som en säkerhetsrisk både från Sovjets och USA:s sida.

Det var mot bakgrund av denna storpolitiska situation, men relativt omedvetna om den, som de färöiska partiernas representanter anlände till Köpenhamn med sina mycket divergerande önskemål. Från den danska regeringens sida framhöll man hela tiden under förhandlingarna att Färöarna fritt kunde välja att frigöra sig från Danmark om det fanns en klar majoritet för detta (Harhoff, 1993:58). Men då ingen enighet kunde uppnås mellan partiledarna beslutade sig den danska regeringen för att bryta igenom med ett förslag till folkomröstning. Då uppkom nästa problem – vad skulle en folkomröstning ta ställning till? Den danska regeringen hade sitt eget förslag som till vissa delar innebar en cementering av krigsårens politiska struktur men ett aktivt erkännande av det färöiska språket och det färöiska flaggan. När det gällde landsnämnden ingick dock i regeringens förslag att denna skulle ledas av amtmanden. Han skulle ensam avgöra de dansk-färöiska frågorna och leda beslutsprocessen i de specifikt färöiska frågorna – ”en sådan dansk vice-kung hade man nog inte tänkt sig från någon av de färöiska partiernas sida” (Debes, 2001:44-5).

Den lagtingsdebatt som fördes angående folkomröstningens konkreta frågeställningar nådde emellertid inte fram till någon enighet. Ett begynnande närmande mellan Socialdemokraterna och Folkeflokken gick om intet och Socialdemokraterna, tillsammans med Sambandspartiet, röstade för den danska regeringens förslag till folkomröstningsfrågor. Även om ingendera part var nöjd med formuleringen av de två förslag som man skulle ta ställning till, och ej heller till att förslagsalternativen enbart var två till antalet, gick ändå regeringsförslagen igenom. Det färöiska folket skulle avgöra om de a) önskade att stöda det danska regeringsförslaget, eller b) om önskade en frigörelse från Danmark.

Folkomröstningen ägde rum i september 1946 och en majoritet, om än knapp, röstade för punkten b) alltså en frigörelse från Danmark. Följande tabell återger den exakta röstfördelningen:

Tabell 1. Röstfördelningen i folkomröstningen år 1946.

	<i>Antal röster</i>	<i>Procent</i>
<i>För regeringsförslaget (a)</i>	5.499	47,2
<i>För lösgörelse (b)</i>	5.660	48,7
<i>Ogiltiga</i>	481	4,1
<i>Totalt</i>	11.640	100,0

Källa: West (1974:176)

Situationen som följde blev kaotisk. Från de båda lägrens sida tolkade man och omtolkade resultaten. Särskilda ”nejanteckningar” på röstsedlarna kopplade till b) alternativet, som fanns på flera ogiltigförklarade sedlar, tolkades å ena sidan som nej till detta alternativ å den andra som nej till formuleringen ”lösgörelse” (som det hade varit en häftig debatt ikring och som Folkeflokkens ordförande Thorstein Petersen ansåg vara en mycket olycklig term som borde bytas ut mot självständighet). Trots allt rörde det sig om 481 ogiltiga röster. Hur skulle man förhålla sig till dessa?

Den 18 september proklamerade emellertid Folkeflokkens ordförande Torstein Petersen, i Lagtinget, den färöiska statens tillblivelse och embryot till en färöisk grundlag. Många lagtingsledamöter protesterade kraftigt och de politiska partierna kunde inte nå fram till någon som helst enighet om valresultatets innebörd eller om vilka rättigheter som nu ankom på Lagtinget. Amtmanden Vagn-Hansen befann sig i en ”upphettad” telegrafisk kommunikation med Köpenhamn och bad till och med att den danska militären skulle sända ett inspektions skepp till Färöarna för att lugna ner alla känsloyttringar (Harhoff, 1993). I Köpenhamn dryftade regeringen saken och framhöll bl.a. i en officiell skrivelse att en ensidig självständighetsförklaring från Färöarnas sida var direkt olaglig och att envar förändring i gällande ordning mellan Danmark och Färöarna (t.ex. inrättande av nya färöiska institutioner) inte kunde ske utan förhandlingar mellan de båda parterna. Och så sände man fregatten *Thetis* till Thorshavn.

I Danmark gick också diskussionens vågor höga bland allmänheten. ”Den annars älskvärde advokat”, Thorstein Petersen, utmålades i pressen som ”ren och skär upprorsman och kuppakare” och Danmarks ledande författningsjurist utdelade honom ett tänkt straff på mellan fyra år och livstid. På detta svarade Petersen att om det var frågan om ett uppror mot författningen så låg upproret i den danska regeringens egna förslagsalternativ i folkomröstningen och inte i väljarnas accept av dessa (Debes 2001:50).

I Köpenhamn såg man en enda lösning på situationen. Kungen utnyttjade sin urgamla (juridiskt högst tvivelaktiga) rätt och upplöste Lagtinget, nyval utlystes och fregatten *Thetis* kallades hem utan att ha anlöpt Torshavn. Lagtinget självt hade på ett tidigare stadium föreslagit nyval och också meddelat Köpenhamn detta. Knappast hade man emellertid önskat sig en utlysning av valet i form av den ensidiga maktdemonstration som skedde från Danmarks sida, men med detta "(...) så ändade den mest dramatiska perioden i Färöarnas nyare historia" (Harhoff 1993:67).

Under tiden fram till valet lagtingsvalet i november vände dock opinionen på Färöarna. Valutgången blev att Folkeflokket mistade 4 mandat och hamnade på 8 medan Socialdemokraterna och Sambandspartiet tillsammans erhöll 12 mandat. Åter kallades en lagtingsdelegation till Köpenhamn för förhandlingar om de framtida relationerna mellan Danmark och Färöarna. Olika förslag till självstyrelse för Färöarna skulle utarbetas och debatteras.

Hjemmestyret

Det preliminära förslaget till *Hjemmestyrelov* antogs av Lagtinget den 16 juli 1947 med 12 röster (Sambandspartiet, Socialdemokraterna och det "återuppväckta" Självstyrelsepartiet) emot 7 (Folkeflokket). Därefter tillsattes en kommitté som tillsammans med den danska regeringen utarbetade det slutliga lagförslag som trädde i kraft den 1 april år 1948.

I självstyrelselagens paragraf 1 säges att "*Færøerne er inden for lovens rammer et selvstyrende folkesamfund i det danske rige*". I lagen görs en åtskillnad mellan det som är färöiska *særanliggender* (särangelägenheter) och vars administration och finansiering skall omhändersas av det av Lagtinget utsedda Landstyret (dvs det färöiska regeringsorganet) och *fælles anliggender* (gemensamma angelägenheter) som administreras av riksmyndigheterna i enlighet med dansk lagstiftning. Särangelägenheter kan överföras till det färöiska administrationsområdet efter förslag från antingen Lagtinget eller Folketinget; överförandet av gemensamma angelägenheter till särangelägenheter kräver förhandlingar och konsensus mellan de båda parlamenten. En tredje kategori av angelägenheter "danska särangelägenheter" - "som enbart är omnämnda i lagen genom att de inte är omnämnda" (Debes 2001:52) är inte överförbara - försvaret, rättväsendet, penningväsendet och utrikespolitiken.

De särangelägenheter som redan från början överfördes till Färöarna från den s k A-listan (dvs listan över särangelägenheter), var: lokala författningsmässiga frågeställningar, kommunala angelägenheter, byggnadsbestämmelser och brandväsende, apoteksväsendet, arbetsförhållanden och lärlingsutbildning, direkta och indirekta

skatter, offentliga intäkter utöver skatterna, hamnavgifter, arkiv/bibliotek/museer, fredning av byggnader och landskap, trafikväsendet (inklusive telefon-, telegraf- och postväsendet skulle komma att övertas vid ett senare tillfälle) och elkraftsförsörjning, lantbruket och fiskeriet innanför territorialgränsen, beviljningar till teatrar, biografier m. m, offentliga insamlingar, vrakgods, gifter, sprängmedel och vapen, bestämmelser för livsmedelsförsörjning, priskontroll och ransonering, rusdrycker, skeppsregistrering, försäkringar, överförmyndarämbetet, turism, tryckbestämmelser, bestämmelser avseende lokal tid, jämställdhet mellan könen, folkhögskolan och navigationsskolan.

Viktiga områden som blev kvar på denna A-lista var social- och sjukvårdsväsendet samt skolan (utom ovannämnda folkhögskola och navigationsskola). För dessa områden har dock § 9 i den färöiska självstyrelselagen - *Fællesanliggender administreret af hjemmestyret* – senare kommit att tillämpas (se vidare nedan). Från B-listan (gemensamma angelägenheter som kan övertas efter förhandlingar mellan de båda parterna) övertog Färöarna år 1948 lokalradion och kontrollen över import och export.

Lagstiftning gällande färöiska särangelägenheter ankommer på Lagtinget. I frågor som är gemensamma angelägenheter har Folketinget lagstiftningsansvaret, men sådana lagar skall föreläggas Lagtinget innan de träder i kraft på Färöarna. För de s k § 9 angelägenheterna gäller vissa särskilda regler. Här har Lagtinget lagstiftningsbehörighet men lagstiftningen skall ske inom ramar som fastställts av Folketinget (dvs man bibehåller ett slags ramlagstiftningsansvar). Administrationen av dessa områden ankommer på självstyrelsemyndigheterna. Sjukhusväsendet t.ex. kom under denna form av administration år 1977 (se vidare Rigsombudsmandens rapport, 2004). Skolorna och den offentliga omsorgen som togs över som särangelägenheter år 2002 var, fram tills dess, administrerade enligt § 9.

Ett fullständigt övertagande av en angelägenhet inkluderar det fulla administrativa och finansieringsmässiga ansvaret för denna angelägenhet. Färöarna erhöll, som framgått ovan, egen beskattningsrätt och finansieringen av särangelägenheternas administration sker via beskattningen. Orsaken till att t.ex. omsorgs- och skolområdena kom att kvarstå på A-listan sammanhänger bl.a. med att dessa representerar tunga poster i samhällsbudgeten (jmf Olafsson, 1995).

För de angelägenheter som Danmark och Färöarna bär ett gemensamt ansvar genomförs också en gemensam finansiering. År 1948 infördes ett refusionssystem som reglerade statens andel av utgifterna på respektive område. Detta blev efter handen ett mycket ”principtungt” system (med principer som stod i direkt strid med varandra) och följaktligen svårhanterbart i administrativt hänseende. Dessutom var man, från

Färöarnas sida, missnöjd med den detaljreglering av det statliga tillskottet som systemet ledde till. Särskilt gällde detta missnöje hälsoväsendet, undervisningsväsendet samt det sociala området (Rigsombudsmandens Rapport, 2004:141). År 1988 ersattes refusionsprinciperna av ett allmänt *bloktillskud*, dvs en klumpsumma, som betydligt friare kan disponeras av Landstyret med hänsyn till de olika områdena (se vidare nedan).

Färöarna skall enligt självstyrelselagen vara representerade i Folketinget med två platser (fram till 1953, då även Landstinget existerade, hade färingarna också en plats där). Danmark företräds på Färöarna av en *rigsombudsmand* (riksombudsman) som också har talerätt i Lagtinget.

Den 13 maj 1948 fastställde Lagtinget sitt förhållande till Landstyret. Lagtinget utser lagmannen och minst två ytterligare medlemmar. Minst hälften av Lagtingets ledamöter skall vara närvarande och rösta för förslagen till lagman och övriga medlemmar för godkännande. Landstyrets ansvarsområden är dem som övertagits från den danska regeringen enligt A,- och B-listan. Landstyret är förslagsställare när det gäller nya lagar vilka skall underkastas tre behandlingar i Lagtinget. Lagmannen kan inte upplösa Lagtinget (detta kan bara Lagtinget själv göra). Slutligen behöver inte landstyreledamöterna vara valda medlemmar av Lagtinget, men de har stämmorätt i Lagtinget endast under förutsättning att de är invalda där (West 1974:184-5).

Hjemmestyreloven ändrade inte på vad som senare kommit att kallas den danska riksgemenskapen. Färöarna åtnjuter en särställning (som senare också skulle komma att gälla för Grönland) inom denna gemenskap men de är ändå en del av kungariket Danmark. Frågan är hur vittgående och ”säker” denna särställning är. Enligt Hoydal (2000) var inget av de färöiska partierna till fullo tillfreds med dess utformning. Han menar också att den, av danska experter, kom att betraktas som ett kommunalt självstyre med ovanligt vittgående omfattning. Denna typ av ståndpunkter får också medhåll av Harhoff (1993) som i sin doktorsavhandling med titeln ”Rigsfælleskabet” diskuterar hjemmestyret ur folkrättslig och konstitutionell synvinkel.

Harhoff tar sin utgångspunkt i det förhållandet att det färöiska (och grönländska) hjemmestyret är ett ”kuriosum” med en inneboende paradox. Harhoff förklarar avhandlingens grundfråga: ”I den traditionella statsrättsliga beskrivningen av riksenheten är självstyrelselagen karaktäriserad som en delegerad lag genom vilken Riksmyndigheten har delegerat vissa avgränsade behörigheter till Hjemmestyret. Dessa behörigheter är överförda som led i en ordning som går ut på att ge de lokala myndigheterna ett större ansvar för den interna utvecklingen på Färöarna och Grönland.

Som delegerad kompetens kan dessa behörigheter emellertid per definition alltid kallas tillbaka eller ensidigt ändras av Riksmyndigheterna, även om det – också i teorin – görs gällande att något sådant inte bör förekomma. Danmarks författning utgör således en monostruktur, men Regering och lagstiftare bör inte utnyttja sina fulla behörighet i relation till hjemmestyreordningen” (ibid.:18). Frågan är vilka relationer som egentligen råder mellan Rikets delar? Å ena sidan betecknas självstyrelsen som en delegerad kompetens som kan återkallas ensidigt av Riksmyndigheterna om de finner det påkallat. Å andra sidan framhålls att kompetensen inte bör återkallas, men då är det inte frågan om någon delegation. Således, konstitutionellt och folkrättsligt, är konstruktionen problematisk.

Harhoff's avhandling kom ur trycket 1993, men redan 1992 – den 6 oktober – hade delegationselementet i självstyrelselagen visat sin giltighet. I den då rådande krisen, vilken behandlas närmare längre fram i denna text, sattes Hjemmestyreloven ur funktion genom att Landstyret sattes under tvångsadministration av den danska regeringen. Men mellan 1948 och 1992 hände en hel del i den färöiska politiken.

4.2 Självstyrelsen, välfärden och de internationella relationerna

I en uppsats med titeln *Intressegrupper og strategier inden for det færøske fiskerierhverv* (1993) säger Mørkøre: ”När vi talar om det färöiska samhället kommer fiskerinäringen ovillkorligt att inta en central position. Såsom den allt dominerande huvudnäringen blir den i dagligt tal nästan synonym med den nationella ekonomin. Denna status betyder också att allt tal om ändring i politiska och institutionella förhållanden kommer att handla om konsekvenserna för fiskerinäringen” (s.63). Uttalandet fångar de färöiska självstyrelsemyndigheternas fokus från 1948 och fram till idag. Den färöiska autonomin är en autonomi med starka ekonomiska och ekonomisk-politiska förtecken. Såsom Lyck (1997:139) uttrycker det: ”Hela idén bakom självstyrelselagen är att allt ansvar som berör Färöarnas ekonomi överförs eller kan överföras till de färöiska myndigheterna inklusive de behörigheter som behövs för att få ekonomin att fungera”.

Tiden från 1950-talet och fram till den stora ekonomiska krisen kom, på det samhällsekonomiska planet, att präglas av välfärdsbygget och stora infrastrukturella investeringar. Efterkrigstiden kännetecknades av en fortsatt ”modernisering” av de ekonomiska förhållandena och naturalie-ekonomin fick slutligen se sig ersatt av den industriella ekonomin med dess systemlogik. De stora socio-politiska frågorna följde i moderniseringens fotspar. Politiken handlade inte huvudsakligen längre om språk och kultur utan om social och ekonomisk trygghet. I det samhällsbygge som följde gick den politiska skiljelinjen mellan grupperingar som hade olika inställning till frågan om ”vem

som skulle bestämma och vem som skulle betala” (Bentsen, 1993). Var det Danmark eller Färöarna som skulle ha makt och/eller åtföljande finansiellt ansvar när ”det färöiska folkhemmet” skulle byggas och folkhemmets olika delar sammanlänkas av välfungerande infrastruktur? Som framgått ovan blev ju inte de tunga offentliga ansvarsområdena – sjukvård, skola och sociala frågor – överförda som särangelägenheter i samband med Hjemmestyrets införande. De kvarstod som gemensamma angelägenheter och som sådana skulle de finansieras gemensamt av Färöarna och Danmark.

Under senare delen av den tidsrymd som behandlas i detta kapitel kom också de internationella frågorna i fokus. EG och olika Nordatlantiska samarbeten på fiskeriet område blev centrala politiska frågor. Innan uppmärksamheten emellertid riktas emot dessa frågor finns det anledning att översiktligt se på den politiska kartan.

Den partipolitiska kartan

Omedelbart efter Hjemmestyreordningens tillkomst etablerades ett nytt parti Tjóðveldisflokkurin (Republikanerna) med Erlendur Patursson (son till Joannes Paturson) som partiledare. Detta parti hämtade sina medlemmar ur den växande gruppen lönearbetande fiskare och industriarbetare (från filetfabrikerna och förädlingsindustrin). Republikanerna var både ett vänster- och ett suveränitetsparti. I löne- och välfärdsfördelningsfrågor stod de i princip till vänster om Socialdemokraterna men i motsats till dem ansåg Republikanerna att det inte var Danmark, utan Färöarna, som skulle bekosta välfärdsbygget. Republikanerna kom att ta väljare både från Folkeflokkens självständighetsivrare och Socialdemokraternas radikala flygel.

I och med Republikanernas inträde på den politiska arenan kom den partipolitiska kartan att bli mer komplex. Det räckte nu inte med att klassificera de enskilda partierna som vänster eller högerorienterade. Man måste också ta ställning till hur de förhöll sig till självstyrelsen och till relationen till Danmark. Något förenklat kan den partipolitiska kartan uppritas i enlighet med figur 2 nedan:

Tabell 2. De politiska partiernas positioneringar.

	<i>Vänster inriktning</i>		<i>Höger inriktning</i>
<i>Oförändrat förh. till DK</i>	Socialdemokraterna		Sambandspartiet
		Gaml. självstyrelsepartiet	
<i>Lösare förh. till DK</i>	Republikanerna		Folkeflokken

Källa: Debes (2000:54)

Det intressanta, när man sedan ser till hur politiken de facto kom att bedrivas, är de olika regeringskoalitioner som bildades på basis av detta rutnät. För överskådlighetens skull, och som bakgrund till den fortsatta framställningen, återges i tabellform nedan samtliga regeringsbildningar från 1948 och fram till tiden efter den ekonomiska krisen på 90-talet.

Tabell 3. Regeringskoalitionerna från 1948 till 1998.

1948-50	Samb.	Självst.	Soc.	-	
1950-54	Samb.	-	-	Folkefl.	-
1954-58	Samb.	Självst.	-	Folkefl.	-
1958-62	Samb.	Självst.	Soc.	-	-
1962-66	-	Självst.	Soc.	Folkefl.	Rep.
1966-70	Samb.	Självst.	Soc.	-	-
1970-74	Samb.	Självst.	Soc.	-	-
1974-78	-	-	-	Folkefl.	Rep.
1978-80	-	-	Soc.	Folkefl.	Rep.
1980-84	Samb.	Självst.	-	Folkefl.	-
1984-88	-	Självst.	Soc.	-	Rep.
1988-90	Samb.	-	-	Folkefl.	Rep.
1990-93	-	-	Soc.	Folkefl.	-
1993-94	-	Självst.	Soc.	-	Rep.
1994-96	Samb.	Självst.	Soc.	-	-
1996-98	Samb	Självst.	-	Folkefl.	-

Källa: Debes (2000:291)

Dessa fem partier är de som, stabilt, framträtt i Lagtinget under den aktuella perioden. Av dessa är Självstyrelsepartiet minst. De övriga fyra delar på huvuddelen av rösterna med upp emot 22 % var. Härutöver finns också ett antal mindre partier som, från tid till annan, funnits representerade, t.ex. Kristelig Folkeparti, Fremskridtspartiet och Fiskeripartiet. Huvudsakligen rör det sig om borgerliga partier med en moderat självstyrelsepolitik på agendan (Hoydal, 2000).

Med de centrala ”axlarna” i färöisk politik har, som syns ovan, olika koalitionsbildningar varit möjliga. Om den dagsaktuella agendan inom politiken handlar om ekonomiska och sociala frågor är den traditionella vänster – höger indelningen relevant i regeringsbildandet. Handlar den däremot om självstyrelse/självständighetsfrågor är koalitioner som innehåller både vänster och högerflyglarna i färöisk politik aktuella

Hur man skall tolka den faktiskt förda politiken råder delade meningar om. Vissa författare betonar samförstånd (West, 1974; Debes, 2001); andra ”navelskåderi”, ideologisk urvattning och politisk återhållsamhet (Hoydal, 2000) ytterligare andra ser djupare ekonomiska spel bakom en till synes relativt lugn yta (Mørkøre, 1993; 1997). Oberoende av tolkning kan man dock inte komma bort ifrån att det färöiska samhället genomgått betydande förändringar fr o m Andra Världskriget och att många av dessa förändringar berört helt andra frågor än dem som gällde vid 1900-talets början. Språk och kultur fick ge vika för ekonomisk utveckling och välfärd. Därigenom kom också vänster-höger indelningen att aktiveras i politiken. Så länge som ett generöst Danmark bidrog till välfärdsbygget fanns knappas anledning att revitalisera frigörelsedebatten.

Välfärdsbygget

Som ovan sagts handlade välfärdsupbyggnaden – politiskt – om frågan om vem som skulle bygga och vem som skulle betala. Självstyrelselagen var tydlig i detta hänseende – den som beslutar betalar. Särangelägenheter bekostas med färöiska skattemedel; gemensamma angelägenheter betalas gemensamt av färöiska och danska skattebetalare. Danska staten betalade sin del av kakan med hjälp av ett finansiellt system som år 1988 övergick i en klumpsumma med betydligt friare dispositionsmöjligheter för självstyrelsemyndigheterna. Klumpsummans storlek avgjordes (och avgörs) i förhandlingar mellan Danmark och Färöarna.

De ”tunga” områden, som således blev kvar som gemensamma angelägenheter, var social- och sjukvården samt skolorna. Redan på 50-talet, och utan att de då satt i regeringsposition, blev Socialdemokraterna de stora pådrivarna för välfärden. De skandinaviska länderna satte standarden på utvecklingen och Danmark stod i stor utsträckning för finansieringen. Bl.a. betalade Danmark för byggandet av nya sjukhus. Sjukvården kom år 1977 att bli en s k § 9 angelägenhet, vilket i praktiken innebar att Lagtinget övertog ett lagstiftningsansvar inom ramarna för dansk lagstiftning. Landstyret övertog administrationen, men finansieringsansvaret var fortsatt delat. Detsamma gällde för skolor och offentlig omsorg, som dock år 2002 övertogs som särangelägenhet och som samtidigt kom att reducera den årliga klumpsumman med över 300 miljoner DKK (från 950 till 615 miljoner DKK).

Härutöver gjordes stora satsningar på infrastrukturen. På 1950-talet byggdes elnätet ut, på 1960-talet vägnätet och på 1970-talet hamnarna (Debes, 2001). Dessa satsningar var särskilt viktiga för fiskeriet. Under 1950-talet började den landbaserade fiskindustrin att utvecklas. Fiskfabrikerna var beroende av säker el-leverans för att kunna drivas effektivt. 1960-talets vägar – senare också tunnlar – behövdes för att kunna integrera merparten av de 17 öar som utgör Färöarna. Det krävdes helt enkelt en mer rörlig arbetskraft i det alltmer industrialiserade samhället. Då 1970-talets hamninvesteringar gjordes så var det en konsekvens av att en allt större del av fisket kom att bedrivas som kustfiske och fångsterna skulle levereras direkt till fiskfabrikerna (se vidare kap. 7). Effektiva landningsplatser var viktiga.

4.3 Internationella relationer, EU och den färöiska utrikespolitiken

Utrikespolitiken är en dansk särangelägenhet och Färöarna har inga formella befogenheter på utrikespolitens område. I praktiken har man dock kommit att erhålla ett successivt allt större handlingsutrymme också i internationella frågor. Det finns en rådgivare vid Utrikesdepartementet i Köpenhamn med särskilt ansvar för de färöiska frågorna. Färöarna har ett eget ambassadråd i London, man har representationskontor i Bryssel och numera också i Reykjavik. Man deltar i internationella förhandlingar på fiskeriets område, antingen samman med en dansk representant eller på egen hand (framförallt när det gäller bilaterala och multilaterala avtal om årliga fiskekvoter). Man innehar, antingen som representant för Danmark eller för sig själva, platser i ett antal nordatlantiska fiskerierorganisationer och i motsättning till Danmark har man valt att stå utanför EU.

År 1973 gick Danmark med i den Europeiska Gemenskapen medan Färöarna således valde att stå utanför. Den huvudsakliga orsaken till detta val var fiskeriet och kontrollen över de egna vattnen. Färingarna accepterade inte den fiskeripolitik som fördes av de ursprungliga 6 EEC medlemmarna: ”Den politiken ansågs gynna de stora trawlerbolagen hemmahörande i de stora kontinentala och brittiska hamnarna på bekostnad av de mer perifera fiskesamhällena. Även om Färöarna vid den tidpunkten hade ett framgångsrikt fiske i fjärrvattnen var deras attityd gentemot EEC präglad av en kustfiskarhållning särskilt som den förväntade lagstiftningen om haven antogs komma att reducera tillgången till fjärrvattnen och därmed göra kontrollen över kustvattnen kritisk” (Olafsson, 2000:127).

Vid den tidpunkt som avses i citatet fanns en fiskerigräns på 12 sjömil; år 1977 skulle den komma att utvidgas till 200 sjömil av FN:s Havsrättskommission. Färöarnas fiske bedrevs fram till år 1977 i princip över hela Nordatlanten – vid Island, Grönland, i Barents Hav etc (se vidare ingående om detta i kap. 7). 200 mils gränsen innebar en

eliminering av konkurrens från främst brittiska och tyska trawlers i det färöiska kustfisket, men den innebar också stora inskränkningar i fjärrfisket. År 1973 var det dock huvudsakligen kustfiskets intressen som kom att bli dominerande. Färöarna var inte villiga att bemöta en ny konkurrens inom detta område (se även Mørkøre, 1997).

Såsom framgår av Mørkøres (ibid.) analyser har inställningen i EU-frågan förändrats över tiden. Opinionssiffrorna har svängt i takt med omställningar och skiftande fokus inom fiskeriet. Med en allt större del av fiskeriets verksamhet ägnad åt förädlingen av fisk och ”färdiga” fiskprodukter blev frågan om marknadsaccess allt viktigare under 80-talet. Tullfrihet på dessa produkter i exporten blev en viktig konkurrensfråga. ”Balansgången” i färöisk debatt och politik handlade å ena sidan om kontrollen över de egna fiskevattnen, å andra sidan tillgången till, och konkurrenskraft på, de viktiga slutmarknaderna inom EU. De som betonade nationell kontroll var fiskarna; de som betonade marknadstillgängligheten var ägarna till filet- och förädlingsindustrin. De förstnämnda, vars politiska språkrör främst varit Republikanerna, har envetet stått bakom en ”utanför-EU” strategi; de senare nämnda, företrädna av Sambandspartiet, har stått för en integration. I november 1984 var 77 % av Färöarnas befolkning emot en EU-anslutning; i december 1994 var enbart 41 % emot (Mørkøre, 1997:177).

Färöarna blev, genom sitt utanförskap, ”ett tredje land” med samma typ av tullförordningar och skattegränsregler som utmärker EU-oberoende stater. Genom flera, på varandra följande avtal, har Färöarna emellertid försäkrat sig om omfattande export (och import) frihet till (från) EU-länderna. Dessa länder utgör Färöarnas viktigaste exportmarknader. Det första, interimistiska, avtalet ingicks år 1974. På EU:s initiativ, och inför införandet av den inre marknaden, ingicks ett nytt avtal 1988. År 1992 ingicks ett bilateralt avtal mellan Färöarna/Danmark och EU om delvis frihandel mellan Färöarna och EU som omfattande Färöarnas samhandel med det samlade EU och EFTA-området. Under de därpå följande åren ingicks frihandelsavtal med EFTA-länderna Island, Norge, Sverige, Finland, Schweiz och Österrike. När Sverige och Finland gick med i EU år 1995 upphörde frihandelsavtalen med dem, men det undertecknades ett nytt avtal mellan det nu utvidgade EU och Danmark/ Färöarna 1996.

Som en konsekvens av avtalen har EU å den ena sidan och Färöarna å den andra avskaffat all tull- och avgiftsmässig diskrimination av varandras varor, dock med en rad undantag. För EU:s vidkommande handlar det om exporten av mjölk och färskött till Färöarna. För Färöarnas del gäller att det fortfarande råder begränsningar också i fiskeexporten till EU-länderna. Detta betyder att tullfriheten enbart gäller upp till vissa kvoter av ifrågavarande produkter. Dock försiggår, idag, 98 % av all export till EU på frihandelsbasis. Sedan 2000 ingår Färöarna i den inre marknadens veterinäravtal vilket

väsentligen underlättat handeln med fiskeprodukter (Rigsombudsmanden, 2004)

Fiskegränsutvidgningen av år 1977 fick betydande konsekvenser för havens förvaltning. Haven nationaliserades inom 200 sjömil och fjärrhaven sattes under samadministration genom olika organisationer. I princip handlar det om ett biologiskt och ekonomiskt samansvar som styr fiskekvoterna för de olika nationerna.

Dessa internationella sammanslutningar är mycket viktiga för Färöarnas del och har också ägnats stor del av politiken. Med den nya havspolitik kom ett annat fokus i färöisk politik. Såsom Debes (2001) poängfullt uttrycker det: ”Det handlar inte längre om att sitta med fötterna under eget bord (självstyrelsefrågan, min anm.) utan om att sitta med vid bordet”. Danmarks liberala hållning till färöisk representation i särskilt de nordatlantiska sammanhangen har skaffat Färöarna ett reellt inflytande också på fjärrvattnen. De viktigaste organisationerna är NAFO (North-West Atlantic Fisheries Organisation) och NEAFC (North-East Atlantic Fisheries Commission) (se vidare om dessa organisationer kap. 7).

DEL 2:

Den ekonomiska utvecklingen i ett historiskt perspektiv

5. Färöarnas ekonomiska utveckling fram till mitten av 1800-talet

I likhet med Åland, som förvisso inte har samma geografiska utsatthet som Färöarna men ändå är omflutet av hav, har Färöarna aldrig utmärkts av ekonomisk eller kulturell isolation. Havet inte bara avgränsar utan förenar även folk som besitter kompetensen att besegla det. Debes (2001:64) uttrycker det på följande sätt: ” Öarna befann sig aldrig i ett tillstånd av isolering. Tvärtemot förefaller det att igenom hela Färöarnas historia ha varit en livlig förbindelse med omvärlden (...) Främmande modeyttringar och andliga strömningar nådde alltid fram till Färöarna – om än ibland, men långtifrån alltid, med fördröjning. Färingarna själva kom också ut i den stora världen, även om denna möjlighet begränsades av att de var tvungna att avlägga ett rätt så stort depositum till myndigheterna innan utresetillståndet beviljades.”

Trots denna öppenhet kännetecknades emellertid Färöarna, historiskt, av en betydande stabilitet när det gäller de ekonomiska och sociala strukturerna. Färöarnas utveckling var, ända från Medeltiden och fram till den sk Monopolhandelns upphörande år 1856, i socio-ekonomiskt hänseende, moderat. Starka institutionella förhållanden som upprätthöll bondesamhällets strukturer tillika med det nämnda handelsmonoplet skapade ett flerhundraårigt *status quo*. År 1856 frigjordes emellertid den innovativa kapaciteten på många olika samhällsområden och fiskeriets ställning som självständigt värv tog sin början. Den moderna färöiska ekonomin skapade sin plattform.

5.1 Agrarsamhället

Bondesamhällets försörjningskällor

Jorden, havet och fjällen har, alltsedan Färöarna först koloniserades, varit de centrala resurser som skapat dess ekonomi. Tidigt etablerades ett bygdesamhälle som ända in i modern tid organiserade resursutnyttjandet. De urgamla bygderna (ursprungligen 80 till antalet) bestod av en eller flera gårdar/jordegendomar som, i förhållande till sina arealer, gavs rättigheter till fågeljakt, säl- och valfångstplatser, drivved etc. Principen var enkel, den största jordägarna hade tydliga privilegier framom mindre bemedlade och jordlösa färingar.

Måleriskt beskriver West (1974:20) den färöiska bygdeterrängen såsom den framstår än i dag: ”Ser man nedöver en färöisk bygd från de omkringliggande höjderna, kan man

lätt urskilja de tre huvuduppdelningar i terrängen, som förblivit oförändrade fram tills idag: Det är själva bygdeområdet – dess hus, stall, lador, båthus och dess mellanliggande smala gångar – en urbanisering som idag naturligtvis är kraftigare i sitt uttryck än för tvåhundra år sedan. Närmast granne till bygden är den uppodlade *inmarken*, numera mest använd till hö, avskiljd av djupa klyftor som delar upp jorden i små parceller på växlande nivåer. Utåt avgränsas inmarken av ett stor stengärde och på den andra sidan av gårdet ligger utmarken som utgör den största delen av bygdens territorium. Som i gamla dagar används den huvudsakligen till gröda för fåren”.

”Bygderna, inmarkerna och utmarkerna” går som en röd tråd igenom Färöarnas såväl ekonomiska som sociala historia (se vidare nedan) och denna indelning var själva grunden för utnyttjandet av alla naturresurser (även av dem som inte var direkt kopplade till marken).

Bygderna var geografiskt åtskilda; hav, sund och fjäll skiljde dem ifrån varandra. Infrastrukturella satsningar är ett sentida fenomen. De historiska Färöarna var istället sammanlänkade av det som idag röner stor uppmärksamhet också i rent ekonomiska studier, nämligen det ”sociala kapitalet”: ” (...) den starka släktkänslan var utan tvivel starkt bidragande till att motverka isolering och till att upprätthålla förbindelsen mellan bygderna” (Debes, 2001:65). På detta sätt skapade släktskapsförhållandena en socio-ekonomisk integration som inte hade åstadkommit med rent ekonomiska incitament. Bygderna var nämligen repliker av varandra och i princip självförsörjande samhällen. Den ”inhemska” handeln var därmed begränsad; det mesta av handeln gick utrikes.

I grunden var Färöarna ända in i modern tid ett starkt reglerat agrarsamhälle där jorden och fårskötseln stod i centrum. Ull från färöiska får var – obearbetat och i olika bearbetade former såsom sockor och tröjor – den viktigaste exportprodukten för Färöarna ända fram till slutet av 1800-talet. Ullen var, särskilt under byteshandels tid, ”hårdvaluta” för att tillägna sig bl.a. virke, korn, mjöl och järn (West, 1974). Såsom det färöiska ordspråket säger: ”Uld er Færøernes guld” (Hoydal, 2000:14).

Valfångsten var likaledes en viktig försörjningskälla. Grindvalen, som drevs in på olika fångstplatser och därefter slaktades, kunde förse hela bygder med kött. Fördelningen av köttet var baserat på fasta principer; såväl fångstmän som bygdetillhöriga tilldelades kött enligt på förhand angivna regler. Valfångsten försåg emellertid också den färöiska ekonomin med ytterligare en viktig exportprodukt – tran - som användes för belysningsändamål. Ända fram till slutet av 1800-talet då olja började exploateras i USA fanns således en internationell marknad för tran.

Vid sidan av fårskötseln, lantbruket och valfångsten existerade ett husbehovsfiske. Inte förrän i mitten av 1800-talet – och uppluckringen av de strikta institutionella förhållanden som det färöiska samhället präglades av - kan man dock tala om ett kommersiellt fiskeri. Innan dess ”for man ut med båten” som det hette (West, 1974) för att dryga ut skafferiet. I tider av knapphet när det gällde andra livsmedel, t.ex. korn, fungerade fisken som ett ersättningslivsmedel.

Viktigt för naturhushållet var också den rika tillgången på sjöfågel som än idag häckar på klipphyllorna ned mot havet. Både köttet och äggen har varit viktiga livsmedel.

Bönderna var, som Hoydal uttrycker det, (ibid:14), ”det färöiska samhällets elit” ända fram till slutet av 1800-talet. De var uppdelade på odalbönder som själva ägde sin mark och på kungsbönder, som tilldelades rätten att bruka den mark som ägdes av Kronan (vanligtvis ämbetsmän och präster). Den makt som låg i förvaltningen av de stora egendomar som Kronan besatt gav kungsbönderna en särskild position i det färöiska samhället. Genom successiv lagstiftning befästes kungsböndernas ställning, först genom att fästet kunde beviljas på livstid och sedan genom att det kunde ärvas. Inte bara ekonomisk, utan också social och kulturell makt, ackumulerades i kungsböndernas gårdar. Som mest har det funnits 300 kungsbönder på Färöarna.

Agrarsamhällets institutionella bas

Bondeklassens starka socio-ekonomiska makt grundades primärt på det faktum att de ägde, eller hade nyttjanderätten, till marken. Den indelning i samhällsklasser som baseras på om man äger mark eller inte har - i det historiska perspektivet - varit en starkt konserverande kraft i den färöiska ekonomin. Till markinnehavet knöts ett antal privilegier som förhindrade andra samhällsklasser från att fritt exploatera öarnas naturliga resurser. Det kommersiella fiskeriets sena etablering (runt mitten av 1800-talet) sammanhänger bl.a. med de institutionella förhållanden som rådde inom bondesamhället.

Redan i rapportens andra kapitel nämndes det s k *Fårebrevet*, alltså den lagstiftning som alltsedan år 1298 och fram till slutet av 1800-talet (men delvis ännu idag) bl a reglerade tillgången till de så kallade utmarkerna. För att få tillgång till dessa, för fårskötseln, mycket viktiga marker måste man också äga inmark (dvs jordbruksmark). Införskaffandet av inmark, i sin tur, var starkt reglerat ända fram till slutet av 1800-talet. Eftersom hela den färöiska marken på detta sätt var reglerad gav den föga av nya exploateringsmöjligheter. Ovan nämndes även att nästan hälften av den färöiska marken ägdes av Kronan och nyttjades av kungsbönderna. Alla markregleringar reducerade med andra ord kraftigt möjligheterna att etablera nya jordbruksfastigheter.

Till detta kom det så kallade *Bådsbåndet*, dvs en båtsmansplikt som lades på både mindre välbeställda jordägare och den icke-jordägande allmogen i bygderna. Dessa var således tvungna att uppfylla en viss arbetsplikt på storböndernas båtar utifrån det basala faktum att dessa var innehavare av större båtar. Detta gällde både för valfångst, fiske samt postförsel. Denna arbetsplikt skulle uppfyllas innan de fick fiska för eget bruk. Då fiskeriet under lång tid betraktades som en bisyssla till jordbruket saknades också i bondekretsarna incitament till att utveckla det. Detta medförde att fiskeriet – fångsttekniskt – låg efter andra jämförbara ö-samhällen, t.ex. Shetlandsöarna, ända in i vår tid (West, 1974).

Ytterligare ett institutionellt förhållande som starkt kom att bidra till jordbrukssamhällets cementering var en förordning från år 1777 om giftermålsrätten. Denna förordning, som var i kraft fram till år 1846, reglerade helt enkelt rätten till giftermål. Innan ett par fick vigas måste de, inför prästen, kunna bevisa att de kunde försörja sig enligt förordningens regler om ”legitim” försörjning. Antingen måste de besitta ½ - 1 mark land eller också måste de (både man och kvinna) kunna ”dokumentera” en minst femårig lantbrukserfarenhet samt en professionell status (för mannen) antingen som timmerman eller smed. Fiskeri och ullhantering (stickning av sockor t.ex.) ansågs inte som legitima – självständiga - professioner och gav inte rätt till giftermål. Bakom denna märkliga förordning låg djupt ekonomiska orsaker. Från den danska regeringens sida ville man helt enkelt försäkra sig om att bönderna hade tillräckligt med arbetskraft för att kunna odla korn. Kornet var livsnödvändigt men var, som importprodukt betraktad, ytterst olönsam (se vidare nedan om monopolhandeln) (West, 1974). Den inhemska färöiska kornodlingen reglerades därmed via en ovanlig kausalitetskedja – genom giftermålsrestriktioner som reglerade tillgången på arbetskraft som, sin tur, möjliggjorde en önskad odlingsnivå. Bakom alla dessa institutionella arrangemang låg principen om att storbönderna hade rätten att kräva dagsverken av den övriga allmogen. Storböndernas intressen styrde därmed, institutionellt och reellt, resursutnyttjandet och produktionen på Färöarna ända in i vår tid. Till detta kom så monopolhandeln.

5.2 Monopolet

Monopolet och den färöiska ekonomin

Monopolet på handeln med Färöarna (inklusive import och export) infördes år 1529 och bibehölls fram till år 1856. Mellan åren 1529 och 1709 innehades Monopolet av olika privatpersoner, företag och konsortier som betalade en fast årlig avgift till Kronan för rätten att kontrollera all handel inom och med Färöarna. År 1709 övertog den danska regeringen själv Monopolet och innehade det fram till dess upphävande år 1856.

Monopolet var en institution som starkt kom att prägla den färöiska ekonomin. Med undantag av enskilda innehavare – t.ex. de ”beryktade” Gabelbröderna som innehade Monopolet mellan åren 1662 och 1709 – var denna institution dock, i sig, inte en exploatör av det färöiska folket. Snarare tvärtom, det hade tillkommit för att skapa en stabilitet i Färöarnas försörjning och fasta priser på import och export. Dess inverkan på den färöiska ekonomins utveckling, eller snarare på avsaknaden av ekonomisk utveckling, kom emellertid av dess kontrollerande och stabiliserande funktion. Den skada det åstadkom var, med Wests (1974:39) ord: ”kommerciel og åndelig dovenskab” alltså ett hämmande av vad som i denna rapport benämns innovativ kapacitet.

Genom sin konstitution skapade Monopolet en ineffektivitet och tröghet i hela det kommersiella utbytet. All handel var, rent fysiskt, koncentrerad till Tinganes i Torshavn. Med dåtida kommunikationer kunde det ta dagar att bara bege sig till handelsplatsen; en restid som representerade en hög ”alternativkostnad” för resenärerna som då ”togs ur” sina vanliga produktiva sysslor. Man var dessutom helt beroende av väder och vind för att säkerställa den del av försörjningen som inte kunde frambringas genom naturhushållningen.

Naturligtvis uppkom stridigheter mellan de färöiska varuproducenterna och Monopolet när det gällde volymer och priser. Monopolet var en intermediär aktör - mellan exportmarknaderna och de färöiska varuproducenterna. Man satt på en viktig marknadsinformation som varuproducenterna dock kunde välja att ignorera eller motsätta sig med hänvisning till gällande koncessioner. Monopolet var tvunget att, inom ramarna för fastställda volymer, ta emot det som producerades på Färöarna för vidare försäljning utomlands. Man var dessutom tvungen att köpa till fastställda tariffer. Både import och export skedde således till fasta priser mellan Monopolet och befolkningen på Färöarna. Tvister skulle lösas av Lagtinget. När det däremot gällde ändringar i tarifferna krävdes en kunglig kommission som först skulle utreda behovet och sedan fastställa de nya taxorna. Givetvis var detta en tidsödande och omständig process fjärran från de prissättningsmekanismer som vanligtvis associeras med marknadens funktionssätt. När tarifferna väl var satta var de i bruk under mycket lång tid, något som ytterligare hämmade en naturlig marknadsanpassning. Under dessa betingelser var ej heller innehavet av Monopolet alltid någon lysande affär. Det var sårbart för prisändringar på den internationella marknaden och var den institution som fick stå förlusterna när exportpriserna sjönk och importpriserna steg. Befolkningen ”skyddades” från effekterna av dessa prissvängningar till följd av att man alltid fick ut fasta priser (och kunde göra inköpen till fasta priser) och till följd av att Monopolet var tvunget att ta emot det som producerades (oberoende av till vilket pris man sedan kunde sälja det vidare).

Som exempel på trögheten i systemet kan nämnas den s k ”strumpstriden” på 1600-talet. West (1974) berättar historien om hur fiskeriets nedgång omkring år 1620 ledde till att många i befolkningen, som ersättning, började sticka strumpor i stora partier vilka Monopolet, i enlighet med koncessionsbestämmelserna, måste ta emot. Inom några decennier sålde man 60 000 par strumpor per år, främst till Holland som var den huvudsakliga exportmarknaden. År 1689 klagade Monopolets innehavare, Fredrik von Gabel, på att det exporterades fler strumpor per år från Färöarna än man lyckades sälja under tre år i Holland. Följaktligen sjönk exportpriserna på strumpor och Monopolet fick stå förlusterna. Färingarna motsatte sig varje försök till att reducera det pris man tog ut från Monopolet eller till att minska volymerna. Resultatet av denna tvist blev tillsättandet av en kunglig kommission som under två år arbetade fram nya tariffer. Dessa kom sedan att gälla i nästan hundra år (!). Att notera är dock att en viss produktutveckling och kvalitetshöjning, motsvarande marknadens preferenser, skedde i processen. Sålunda fastställdes att strumpor med ”gamla” mönster inte behövdes köpas in av Monopolet med mindre än att hälften av den levererade volymen också var stickade i ”nya” mönster. Dessutom skulle leveransen också innehålla ett visst kvantum råull (som således skulle säljas vidare i icke-förädlad form). Möjligen kan detta tolkas som en försiktig marknadsanpassning.

Monopolets ställning blev nu inte alltid accepterat. I själva verket uppkom en skuggeekonomi där smugleriet mer eller mindre blev en praxis. Även om det var förbundet med betydande straff – särskilt för Kronans och Kyrkans ämbetsmän samt för det färöiska bondeståndet, som t.o.m. kunde bli av med sina gårdar – fortgick en ekonomisk aktivitet ombord på engelska och skotska smugglarfartyg som med tiden kom att bli betydande.

Mytomspunnen är också den Rybergska handeln – ett transitlager drivet av den danske storköpmannen Niels Ryberg – som under de sista årtiondena av 1700-talet blev omlastningsplats för varor hämtade från Ostindien med destination England. Färöarna blev inlemmade i den framgångsrika affär som det var för Danmark att agera som neutral stat under senare delen av 1700-talet. De långt utdragna konflikterna mellan England och Frankrike trappades då upp och importtullarna på ostindiska varor (te, rom, cognac, tobak etcetera) steg dramatiskt i England. Varorna transporterades från Ostindien – bl.a. på Rybergs egna skepp - till Torshavn varifrån de gick vidare, både på laglig och mindre laglig väg, till England och Skottland. Så etablerad var smuggelhandeln att Ryberg t.o.m. hade en egen agent i Ayr på den skotska kusten vilken var centrum för den skotska smugleritrafiken (West, 1974:49).

Realekonomiskt var smugglarverksamheten och Rybergs handel viktiga för den senare

utvecklingen, alltså den ekonomiska utveckling som skulle ta sin början då Monopolet upplöstes år 1856, eftersom den innebar kontakter med omvärlden i ett antal olika hänseenden och betydelsefull marknadskunskap.

Upplösningen av Monopolet

I början av 1800-talet togs ett initiativ från den danska regeringens sida att upphäva Monopolet och att införa frihandel. Detta initiativ stötte dock på motstånd, inte bara från danska ämbetsmän på Färöarna utan också från färingarna själva. Hoydal (2000:16) hänvisar bland annat till en skrivelse som gick från bönderna på Østerø till kungen där de ”innerligt” bad om att Monopolhandeln skulle kvarstå för att säkra den ekonomiska situationen för ”det Fattige Folk udi Færø”. ”Monopolhandelns kultur”, som Debes (2001) talar om, var en kultur som både attraherade och väckte avsky. Men, som han tillägger (s.105): ”(...) det är utom all tvivel att den faderliga omsorg som utgick från Monopolhandeln passiviserade allt initiativ på öarna vilket inte underlättades av att Handeln heller inte tog några egna initiativ. Uppgörelsen med monopolhandeln innehöll många aspekter; och blickar man tillbaka på den med vår tids europeiska erfarenhet kan man naturligt sammanlikna den med vårt tids östeuropeiska staters chockartade frigörelse från lång tids centralstyrning. Monopolhandeln var i mitten av 1800-talet på en och samma gång ett hinder för privata initiativ och en garanti för social säkerhet (...) Tiden stod stilla i kancellerierna, men utanför tog den fart (den ekonomiska liberalismens framväxt, min anm.). Detta är det inte något nytt i, men den gången var ”det nya” ett hot för dem som försiktigt men också på goda grunder stöttade sig emot det som idag skulle heta den offentliga sektorn”.

Men när frihandeln väl infördes år 1856, bl.a. efter starka påtryckningar från handelsintressen i Köpenhamn, ungefär samtidigt med att det ovan nämnda *Bådsbåndet* samt förbudet för giftermål bland jordlösa avskaffades, påbörjades en ny utveckling med fiskeri och handel i centrum. En ny fiskarklass växte fram. Vad som utmärkte denna klass var att fiskeriet var den huvudsakliga näringen och jordbruket komplement till familjernas hushållning - således det rakt motsatta till förhållandena inom agrarsamhället (Hoydal, 2000). Dock var inte utvecklingen revolutionär. Bondesamhällets strukturer, där den jordlösa allmogen fortfarande fungerade som ”jordbesittarnas tjänstefolk” (Debes, 2001:66), kvarlevde ännu under några årtionden.

6. Fiskerinäringens utveckling från mitten av 1800-talet och fram till krigsutbrottet

Fiskeriets utveckling och Färöarnas samlade ekonomi hör, sedan 150 år tillbaka, intimt samman. På samma sätt som den åländska sjöfarten, i mitten av 1800-talet mer och mer kom att kommersialiseras, kommersialiserades även det färöiska fiskeriet under ungefär samma tidsperiod.

6.1 Marknader och produkter

Fiskeriets snabba utveckling under slutet av 1800-talet framgår inte minst av exportstatistiken. Mellan åren 1841-50 stod fiskprodukter för 39 % av exporten; mellan åren 1895-99 motsvarade de 93,7 % av den samlade exporten från Färöarna (West, 1974:94). Denna ökning skedde på bekostnad av ”landprodukter”, dvs huvudsakligen förädlade ullvaror. En mer precis inblick i utvecklingen ger de data som presenteras i tabellen nedan:

Tabell 4. Färöarnas årliga export i genomsnitt (i ton).

År	Klippfisk	Saltfisk	Stockfisk	Stickade varor
1841-50	21	-	186	51
1859-65	581	-	163	okänd
1866-75	1.520	71	50	46
1876-85	2.023	42	49	52
1886-95	2.510	183	32	42
1896-99	3.869	338	6	39

Källa: West (1974:94)

Tabellen visar särskilt klippfiskets snabba utveckling, men också tillkomsten av saltfisk i exporthandeln. Klippfisk, som tidigt - och i konkurrens med Island, Norge och Frankrike - hade Danmark och det katolska Spanien som huvudmarknader, är fisk som både saltats och torkats.

Produktionen av klippfisk är en både utrymmeskrävande och arbetskraftsintensiv verksamhet. Ursprungligen lades den salta fisken ut på klippor och andra speciella

torrarealer och saltorkades. Den skulle ofta vändas och den fick inte bli utsatt för regn. Kvinnor och barn var den arbetskraft som användes under torkningsprocessen. I takt med att fisket expanderade blev det ont om naturliga torkytor och istället började man (i mitten av 1930-talet) använda torkhus i vilka fisken hängdes upp och torkades i värmen från koks-eldade spisar. Detta var dock en mer kapitalkrävande metod. Därför blev det vanligt att man kombinerade de två teknikerna – saltorkning och inomhustorkning. Under torkningen förlorar fisken ca 35 % av sin vikt och blir helt styv. När konsumenten använder produkten krävs att den blötläggas under en viss tid innan den tillagas.

Klippfiskens särskilda karaktär gör att dess efterfrågan är starkt kulturberoende. Medelhavsländerna, med sin tradition för *baccalao*, har alltid varit stora exportmarknader. Detta framgår tydligt av det utdrag ur exportstatistiken åren 1924 - 1939 som redovisas i Tabell 5 nedan.

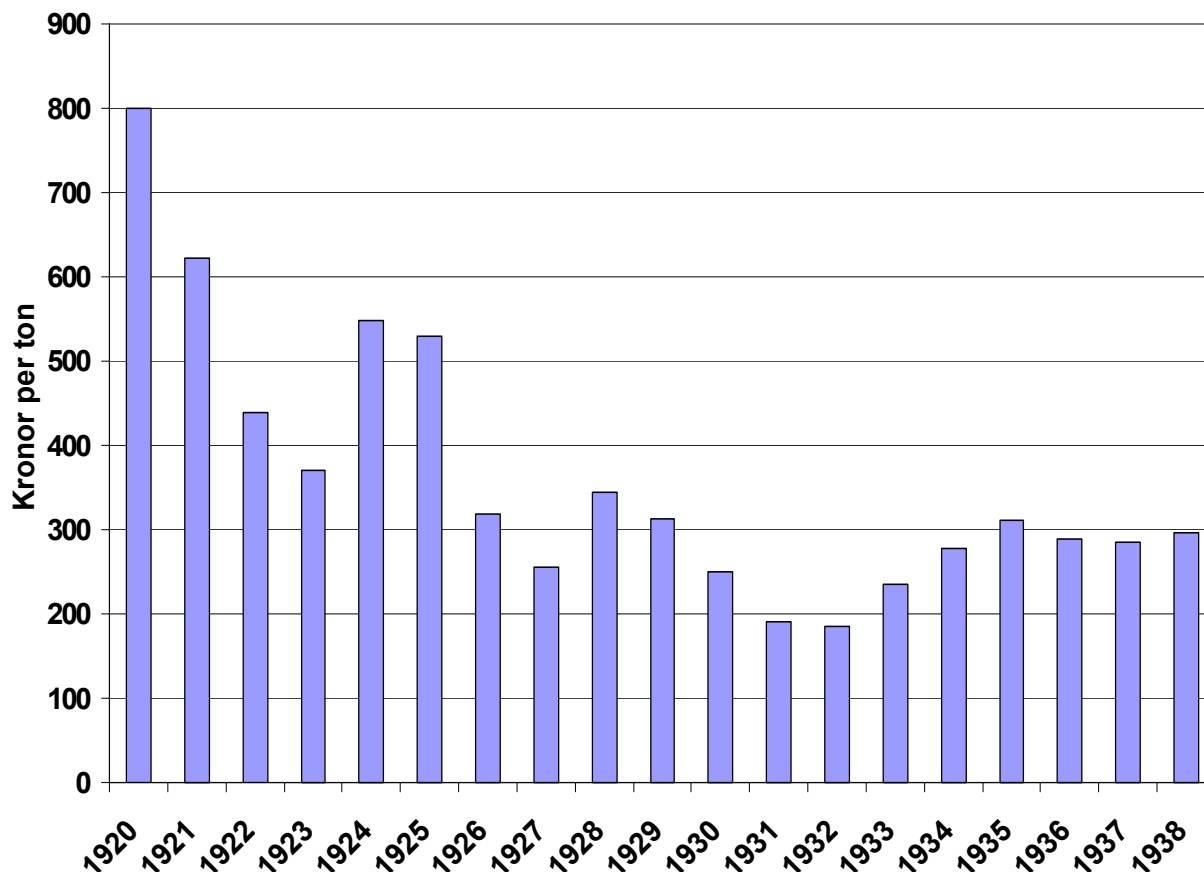
Tabell 5. Klippfisk-export (i ton) mellan 1924 och 1939.

	Danmark	Storbritannien	Spanien	Italien	Andra länder
1924	2.579	636	1.674	1	213
1930	845	1.147	8.156	266	215
1933	329	682	13.750	499	336
1937	223	786	5.205	1.990	1.001
1939	33	596	6.816	4.421	1.890

Källa: West (1974:139)

Denna statistik visar också att Färöarna drabbades av den ekonomiska världskrisen under 30-talet samt av dåtida centrala politiska händelser i Sydeuropa. Utbrottet av inbördeskriget i Spanien t.ex. syns tydligt i tabellen. Speciellt under 30-talet skulle Färöarna således komma att uppleva sårbarheten i det näringsliv man höll på att bygga upp. Det ensidiga beroendet av en produktkategori, vars lönsamhet intimt sammanhänger med efterfråge- och prisutvecklingen på världsmarknaden, kräver att man kan leva med ekonomiska svängningar. Prisutvecklingen på saltfisk mellan 1920 och 1938 är en illustration till detta:

Figur 1. Prisutvecklingen på saltfisk 1920-38 (i kronor per ton, löpande priser).

Källa: West (1974:138)

Valfångsten, som sedan länge hade fyllt en viktig ekonomisk funktion för Färöarna, minskade kraftigt under 1900-talet. Orsaken var enkel – valbeståndet i Nordatlanten hade allvarligt decimerats. Vid sidan av fiskeriet framstår således valfångsten som en underordnad aktivitet. Detta har den gjort alltsedan tiden kring det första världskriget.

6.2 Fartyg, fångstmetoder och fångstplatser

Från små öppna båtar till slupar och trawlers

Redan innan Monopolet upplöstes hade kustfisket börjat expandera. Trots att *Bådsbåndet* då ännu existerade utvecklades en praxis bland småbrukare och icke-jordägande allmoge som innebar att man tillsammans köpte en mindre båt och delade på dess nyttjanderätt och/eller överskott. Fiskandet skedde utifrån kommersiella motiv och detta innebar också ett intresse för att förbättra och effektivisera fångstmetoderna.

Som så ofta i små ö-samhällen kommer inspirationen till förändring utifrån. De relativt täta förbindelserna med Shetlandsöarna - vilka fångst- och fartygstekniskt var de ledande i Nordatlanten - var mycket betydelsefulla för den utveckling som det färöiska fisket genomgick. I mitten av 1840-talet ”importerade” man från Shetlandsöarna den s. k. *långlinan* som väsentligt effektiviserade fångsterna. Fram tills dess hade man huvudsakligen använt *handlina*. Långlinan, som hade upp till 1200 krokar, sköttes av ett arbetslag på 6 personer. När samma antal personer hanterade en handlina var antalet fångstkrokar 5. I mitten av 1870-talet var långlinan det vanligaste fångstredskapet men handlinan användes också och fungerade bäst på små fiskebankar (ofta bara någon meter i diameter) vid kusten (West, 1974:94).

År 1872 kom så det stora fartygstekniska genombrottet då den första slupen – Fox – (på 38 ton) köptes från Scarborough av tre fiskarbröder från Torshavn. På Färöarna kände man sedan tidigare till denna fartygstyp då den användes av shetländska och franska fiskare i de färöiska vattnen. Dock var det först när det utvecklats en second hand marknad för dem som de blev aktuella för inköp av färingar. ”Sluparna betydde en social och ekonomisk revolution på Färöarna” (Debes 2001:138) och innebar början på en helt ny epok i öarnas näringsliv. Färingarna använde dock sluparna på ett speciellt sätt. Istället för att, som skotska fiskare, fiska direkt från fartyget använde färingarna det som transportfartyg. De lastade ombord sina vanliga kustgående (rodd)båtar på slupen, seglade till Island, ägnade sig där åt kustfiske med de mindre båtarna, lastade efterhand ombord fisken på slupen och saltade den, lastade på småbåtarna och seglade hem med en ackumulerad saltfiskelast. På detta sätt kombinerades nya fartyg med utvecklad spetskompetens (kustfiske). En ny, mycket lönsam, affärsidé hade utvecklats (West, 1974; Debes, 2001).

Flera slupar skulle det bli. I England och Skottland hade det utvecklats en omfattande second hand marknad för sluparna då de brittiska fiskarna, i slutet av 1800-talet, gick över till ångtrawlers. Ända fram till 1930-talet dominerade sluparna det färöiska fisket och deras antal steg kraftigt med tiden. År 1877 var 5 stycken inköpta; år 1910 var antalet redan uppe i 137 (West, 1974). Ursprungligen framfördes de enbart med segel (något som räckte långt till följd av att de nästan enbart användes till transporter), men fr om 1920-talet kom också hjälpmotorer till, huvudsakligen finansierade via statskrediter.

Trawlers kom, liksom sluparna hade gjort tidigare, relativt sent till Färöarna och naturligtvis i second hand skick. År 1911 köptes den första trawlern, men ännu år 1938 fanns inte fler än 10 stycken. Orsaken var i främsta hand bristen på kapital. Istället för trawlers utrustades sluparna med kraftigare motorer och behöll sin position i det

färöiska fiskefartygsbeståndet ända fram till Andra Världskriget (West, 1974). Från och med år 1905 kom förbränningsmotorn i användning i kustfisket. År 1914 fanns det 186 regelrätta motorbåtar i detta fiske. Här var det frågan om däcksbåtar med inbyggda motorer. När utombordsmotorn kom var det dock många fiskare som gick över till ”roddbåtar” utrustade med utombordare (ibid.).

Den färöiska fiskeflottan bestod, överlag, av second hand fartyg. Den moderniserades efter principen: ”att köpa gamla fartyg som ersättning för ännu äldre” (West 1974:126). Förklaringen till detta låg naturligtvis i det ännu outvecklade creditsystemet och i att de successiva uppgraderingarna av flottan fick göras med intjänade medel. Vid andra världskrigets utbrott bestod den färöiska flottan uteslutande av gamla fartyg. Av de 10 trålare som fanns var tre byggda innan 1920, mer än hälften av segelfartygen var mer än 50 år gamla. Sluparna kom efter handen att ersättas av (second hand) skonertar som köptes från bl.a. Frankrike, Norge och senare även Island. Motorkraften i dem var dock ytterst begränsad. I huvudsak framfördes de med segel (West 1974:142).

Fångstplatserna

Fiskeriet blev, som vi sett, mer differentierat i och med inköpanDET av sluparna. Kustfisket och djuphavsfisket utgjorde två olika, men kompletterande, grenar av den kommersiella fiskerinäringen. Omedelbart som sluparna infördes började färöiska fiskare ta sig till Island där de låg under hela fiskesäsongen från mars till oktober. Nästa anhalt var Grönland med sina mycket rika fiskevatten.

Grönland kom efter hand att bli centrum i det färöiska fisket, men det var förenat med många vedermödor innan regelrätta fiskestationer kunde etableras. Motståndet kom från Danmark som, av olika skäl, ville hindra det färöiska fiskeriet längs Grönlands kuster. Genom olika bestämmelser sökte man ”beskydda” den grönländska befolkningen från kontakter med främmande. Detta innebar att man införde en rad förbud som skulle garantera den isolation som eftersträvades. För det första måste icke-grönlänningar få formellt landstigningstillstånd av det danska Monopol som opererade på Grönland. Detta gällde även för obebodda områden. År 1925 kom dessutom en lag som förbjöd andra än grönlänningar att fiska innanför en 5 mils gräns. Om så den senare lagen accepterades av färingarna så var den förra bestämmelsen svårare att förstå. Man kom kontinuerligt att ansöka om tillåtelse att kringgå den. Man hade rest långt med sluparna och behövde komma i land för att få vatten och för att kunna genomföra reparationer. År 1927 fick man slutligen anlägga det som kom att kallas Färingehavn (inne i en obebodd fjord), men fortfarande var den danska officiella hållningen mycket restriktiv. West (1974:132): uttrycker saken på följande sätt: ”Grönlandssaken, som fördes fram vid upprepade tillfällen mellan 1925 och andra världskriget, var den första sedan

folkstyrets införande där den färöiska opinionen kom att pröva sin krafter gentemot den danska regeringen och dess hållning”.

Kampen kom att gälla etablerandet av ytterligare fiskeristationer och danska fiskeriinspektionens, handgripliga, hårda kontroll av 5 milsgränsen. Bland färingarna var hållningen klar: varför jaga de färöiska fiskarna vid Grönland när man inte skyddade kustfisket vid Färöarna? Varför inte få till stånd en 50 mils gräns vid Färöarna där de brittiska trålarna, genom omdömeslöst fiske förstörde yngel-platserna och tvingade iväg färingarna till främmande vatten långt bort hemifrån?

Fisket på Grönland hade tagit fart mot slutet av 1920-talet och under 30-talet var i snitt ett femtiotal färöiska fiskefartyg ”stationerade” på Västgrönlands kust. Rekordåret, 1934, var 110 av totalt 156 fartyg på fiskeresor hit. År 1939 upprättades ett andelsbolag, Útróðrarfelagid, som chartrade ett fartyg för att transportera 40 båtar och 225 man till Grönland. Man förde med sig material till stugor och båthus, proviant, bensin samt 1000 ton salt (West,1974.) Man tilläts fiska utifrån två nya stationer mellan juni och oktober. När fiskesäsongen var över transporterades båtar och fiskare tillbaka till Färöarna. Lönsamheten i detta projekt visade sig, trots goda fångster, att bli begränsad. Hade man fiskat på vanligt sätt, från sluparna, hade förtjänsten blivit betydligt större. Projektet hade dock antagligen fortsatt, efter genomförda förbättringar, om kriget inte kommit emellan.

Grönlandsfisket var, som färingarna själva framhöll, betingat av utökad konkurrens i hemmavattnen. Skotska och franska trawlers rörde sig alltmer i färöiska vatten och med effektiva fartyg och fångstmetoder gjorde de det färöiska kust- och högsjöfisket mindre lönsamt. Fisket var ju inte, under den period som här diskuteras, föremål för den reglering och de kvotsystem som finns idag. Framgången i näringen bestod i att lokalisera fisken och att få upp den. Begränsningarna låg i fartygsbestånd och fiskeutrustning.

6.3 Ägande och kapital

Fiskeriflottans uppgradering var, även om den till nästan 100 % bestod av second hand tonnage, förbunden med relativt stora kapitalbehov. Till att börja med var det huvudsakligen sparade medel som plöjdes ned i fartygsbestånden. I takt med intjänningen kunde sedan ytterligare investeringar göras.

Det skulle dröja fram till år 1904 innan något regelrätt kreditinstitut etablerade sig på Färöarna. Då upprättades en filial till den Danske Landmandsbank – Føroya Banki – som kom att stå för en stor del av näringslivsfinansieringen. År 1905 infördes också

statskrediter vid fartygsinköp. På 1920-talet försökte Lagtinget förmå den danska regeringen att utvidga denna kreditgivning för att därigenom understöda uppbyggnaden av en trawlerflotta. Dessa påtryckningar lyckades dock inte. Uppenbarligen fann den danska regeringen det inte lönt att modernisera den färöiska fiskeflottan upp till den nivå som utmärkte det konkurrerande brittiska fiskefartygsbeståndet. Istället beviljade man begränsade belopp till moderniseringsprojekt. Det skulle dröja ända fram till år 1928 innan man beslutade om statkrediter som möjliggjorde inköp av helt nya fartyg. Från och med detta år skulle det beviljas lån på upp till totalt 500 000 kr per år på Färöarna. Nya fartyg på över 100 BRT skulle erhålla lån till 80 % av inköpspriset (mot pant i fartyget). Men om man då tar i beaktande att en trawler kostade 300 000 i inköp ser man också hur djupt otillräckliga de statliga krediterna var (West, 1974).

I takt med att fiskeriet utvecklades och effektiviserades uppkom en ny kapitaltung klass på Färöarna. Detta var inte, i förstone de enskilda fiskarna eller fiskebönderna, utan de köpmän som handlade med fisken och de handelshus som i konglomeratform bedrev affärer inom ett flertal olika områden. Storköpmännen köpte egna slupar och hyrde in skeppare och manskap. De blev redare och fiskeproducenter, men var också vid sidan av detta fiskeinköpare och exportörer samt importörer av olika varor.

Givet avsaknaden av formella banker ända fram till början av 1900-talet kom köpmännen också ”naturligt” att ikläda sig ”bankkappan”. I kraft av sin intermediära position i import-export trafiken kom de tidigt att fungera både som speditörer och växelkontor. Inte sällan var de dessutom aktiva på kreditgivningssidan. Denna intensiva affärsverksamhet skapade en Torshavnsk överklass – av redare, handelsmän och ämbetsmän – som inte sällan var danskar (Hoydal, 2000:20).

Dock var inte fiskeriet, som näring betraktat, helt dominerat av denna klass. Snarare var ägandet av fartygsbeståndet relativt spritt och ägandet och fiskeriprofessionen, i stor utsträckning, i samma händer. Följande tabell visar hur flottan var fördelad på antal rederier år 1937:

Tabell 6. Den färöiska fiskeflottans fördelning på rederier år 1937.

<i>Rederier</i>	<i>Fartyg per rederi</i>	<i>Totalt</i>
1	14	14
2	9	18
1	7	7
1	6	6
4	5	20
4	4	16
5	3	15
6	2	12
60	1	60
84		168

Källa: West (1974:144)

När kretsen kring det som senare skulle bli Folkeflokken bildade Sjóvinnubankin år 1932 var det för att modernisera kreditgivningen till fiskeriet med syftet att stärka dess internationella konkurrenskraft. Att lita till danska kreditinstitutioner, eller till den danska staten, hade visat sig otillräckligt. Vad som i grunden behövdes – för en mer rationell och lönsam fiskerinäring – var att säsongsfisket (april-oktober) kunde avlösas av ett året-runt-fiske. Folket bakom Sjóvinnubanken betonade stordrift och specialisering samt en professionalisering av hela näringen (Debes, 2001). 1930-talet innebar dock, som ovan framgått, stora påfrestningar på hela den färöiska ekonomin vilka medförde att investeringsprogrammen kom av sig.

6.4 Arbetskraften och dess organisering

Befolknings- och arbetskraftsutvecklingen

Fiskeriets utveckling och förutsättningar är, i sista hand, beroende av arbetskraftstillgång. Till gagn för näringens utveckling åtföljdes dess expansion av en betydande befolkningsökning. Mellan åren 1900 och 1945 fördubblades Färöarnas befolkning – från 15 000 innevånare till 30.000. Befolkningsutvecklingen är, i Färöarnas fall, annars närmast en konjunkturfråga.

In- och utflyttning representerar en naturlig dynamik i den färöiska socio-ekonomiska utvecklingen. Här är det berättigat att tala om rena folkvandringar i förbindelse med ekonomiska upp- och nedgångar. En av orsakerna till att sådana mönster upprätthållits också in i modern tid är att arbetslöshetsförsäkringar inte existerade på öarna förrän på 1990-talet. Men trots att dessa idag införts är ändå befolkningsströmmarna betydande. I

2006 års Memorandum från Føroya Landsbanki sägs: ” I tider av låg ekonomisk tillväxt flyttar den färöiska arbetskraften till de näraliggande länderna för att söka arbete, när tillväxten åter tilltar flyttar de tillbaka till öarna. Migrationsstatistiken är därför en huvudsaklig indikator på ekonomiska cykler” (s 8). Som en naturlig del av ”livets dynamik” flyttade – och flyttar - således många färingar, för kortare eller längre perioder, främst till Danmark, Norge och Island. De känslöstämningar som är förbundna med en, mer eller mindre påtvingad, flyttning är bland den samtida färöiska litteraturens mest centrala teman (intervju med professorn i nordisk litteratur, Turid Sigurdardottir, mars 2007).

Befolkningsökningen under senare delen av 1800-talet (mellan åren 1871 och 1905 ökade färingarna med 10.000 personer) och de tre första decennierna av 1900-talet (se ovan) var således förbunden med de arbets- och utkomstmöjligheter som det växande fiskeriet kunde erbjuda. År 1846 togs de (tidigare nämnda) märkliga inskränkningarna i giftermålsrätten bort; något som utan tvivel underlättade familjebildningen och – positivt- påverkade befolkningsutvecklingen.

År 1865 upphävdes så *Bådbåndet*, och allmogen kunde därefter röra sig fritt över till fisket. Så skedde också. Såsom Hoydal (2000) uttrycker det skulle varje pojke som uppnått 14 år ut på sjön och få sin utkomst från fisket. I jordbruket uppkom en arbetskraftsbrist som ledde till att dess relativa nationalekonomiska betydelse kraftigt minskade (West, 1974).

Organisering och lönekamp

Till övervägande del var det sluparna som kom att dra till sig arbetskraften. Vid århundradeskiftet 1800/1900 var ca 1000 personer anställda ombord på dessa fartyg. Redan tio år senare sysselsatte de 1823 personer (West 1974:120). Med fiskeriet växte en betydligt mer medveten arbetarklass fram än den som jordbrukssamhället frambringt. Löner och ersättningsfrågor blev, i och med bildandet av fackföreningarna – den första Føroya Fiskimannafelag etablerades år 1911 - centrala frågor i förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare. Och visst hade den växande fiskarklassen anledning att se om sitt hus.

Den ”urgamla” principen om fördelningen av fångstöverskottet, och därmed lönen till dem som uppburit fångsten, kom att gälla också när fiskeriet på allvar började kommersialiseras – och gäller än idag om än i uppdaterad form. Denna gick i korthet ut på att 1/3 av fångstens värde utbetalades som lön till fångstmännen, 2/3 gick till den som ägde fartyget. Dessa 2/3 skulle, innan de hamnade som vinst i ägaren fickor, täcka driftsomkostnader, fiskarnas uppehälle ombord, samt skepparens, styrmannens och

kockens löner. Agnen däremot, och kostnaderna för dess inköp och lagring ombord (dvs is) skulle dras från hela fångsten, dvs innan fördelningen till manskapet skedde. Naturligt nog agerade fartygsägarna för att så många omkostnader som möjligt skulle kunna dras innan vinst- och lönepotter fördelades. West (194:127) berättar om fall då till och med frysanordningar och jollar kategoriserats som omkostnader för agnen och därvidlag reducerat manskapets lönepott istället för ägarens vinstandel. Det var i ljuset av sådana ageranden som fackföreningsrörelsen växte.

Fackföreningarna fick bedriva en seg kamp om den ”rena 1/3-ersättningen” och också om införandet av månadslön vid sidan av den ackordslön som det gamla systemet ju sist och slutligen var. Det skulle dröja ända fram till år 1935 innan 1/3-delen blev 35 % och en lägre fast månadslön infördes. Men trots att arbetet ombord var hårt och hotet om strejk förekom i januari/februari vissa år, strax innan fiskesäsongen började, stördes inte enda säsong av ouppklarade tvister. Ett år hade man t.o.m. fått inkalla amtmanden som medlare, men också detta år ”kom man ut” i tid.

En intressant analys av den relativa arbetsfreden ger West (ibid.) när han beskriver det sociala rum som ett fartyg utgör. Redan dess storlek gör att alla ombord är kunniga om vilket utfallet av det gemensamma arbetet är. Det går inte för en arbetsgivare att ”fabricera” några fångstvolym. Likaledes är dagspriset på fisk en fråga som är allmångods genom ”hamnskvallret”. Fiskeriets ekonomiska utfall är därför, som West säger, lättare tillgängligt för manskapet ombord på en slup än en industriverksamhets är det för ”mannen på golvet”. Med ett modernt uttryck skulle man kunna säga att fiskeekonomin är transparent och med den typ av lönesystem som fanns (och finns) låg (ligger) det i varje fiskares intresse att noga följa med såväl volymer som priser. Arbetsgivarnas ”manöverutrymme” var med andra ord begränsat. Förhandlingarna mellan arbetsgivare och arbetstagare fördes med utgångspunkt i att båda parter besatt ungefär samma information och av att arbetstagarna inte behövde gå till förhandlingsbordet under antagandet om att information hemlighölls eller förvanskades. Men givetvis gick man till förhandlingsbordet med olika bud på vad som var rättvis ersättning.

Klasskampen kom, i takt med att den fann sina former, att intensifieras och inta sin position i det intressebaserade samhälle som allt starkare växte fram. Färöarna genomgick – i ljuset av denna utveckling – en grundläggande förändring. Bondesamhällets värderingar och strukturer fick ge vika för det moderna industrisamhällets.

7. Färöarnas näringsliv och ekonomiska utveckling från Andra Världskriget och fram till krisen

Redan före Andra Världskrigets utbrott var konturerna till den moderna färöiska ekonomin uppritade. Kriget innebar stora utmaningar men skapade också exploateringsmöjligheter. Färöarna framstår med tiden som ett alltmer komplext ekonomiskt system som utmärker sig genom förekomsten av en mångfald aktörer med intrikata inbördes beroenden. ”Spelet kring fisken” försiggår i allt högre grad på den internationella arenan och den enskilda fiskeekonomins flexibilitet och anpassningsförmåga sätts därmed kontinuerligt på prov. Frågan är vilka strategier som det färöiska näringslivet valt för att finna sin position på denna arena.

7.1 Det ekonomiska uppsvinget under Andra Världskriget

Såsom framgått av föregående kapitel innebar 1930-talet betydande motgångar för Färöarnas ekonomi. Den ekonomiska världskrisen drabbade öarna genom minskad efterfrågan på fisk och genom fluktuerande fiskpriser. Reducerad intjäning gjorde att moderniseringen av fiskeriflottan inte kunde komma till stånd i den utsträckning som var önskvärd. Kreditväsendet var ännu så pass utvecklat och de statliga krediterna så begränsade att investeringstakten praktiskt taget helt bestämdes av gårdagens intjäning och inte av fiskeriets möjligheter. De färöiska fiskarna fick söka sig allt längre bort från hemmavattnen vilka, i sin tur, mer och mer kom att domineras av utländska fiskare med ”toppmodern” utrustning. Situationen var således allt annat än ljus då Andra Världskriget bröt ut. Hade inte detta skett hade vi med stor sannolikhet sett en ännu större utvandring än den som började mot slutet av 30-talet. Men kriget skapade en situation som färingarna kunde exploatera – till gagn för fiskeriet och den samlade ekonomin

Även om britternas närvaro på Färöarna har kallats ”den vänliga ockupationen” innebar inte detta att Nordatlanten var något fredat område. Stora sjöslag utkämpades mellan tyskarna och de allierade i området, u-båtar ur både läger var stationerade här och våldiga minfält lades ut. För de allra flesta var Nordatlanten ett krigsområde utan möjligheter till ”normal” kommersiell verksamhet. Så inte för färingarna.

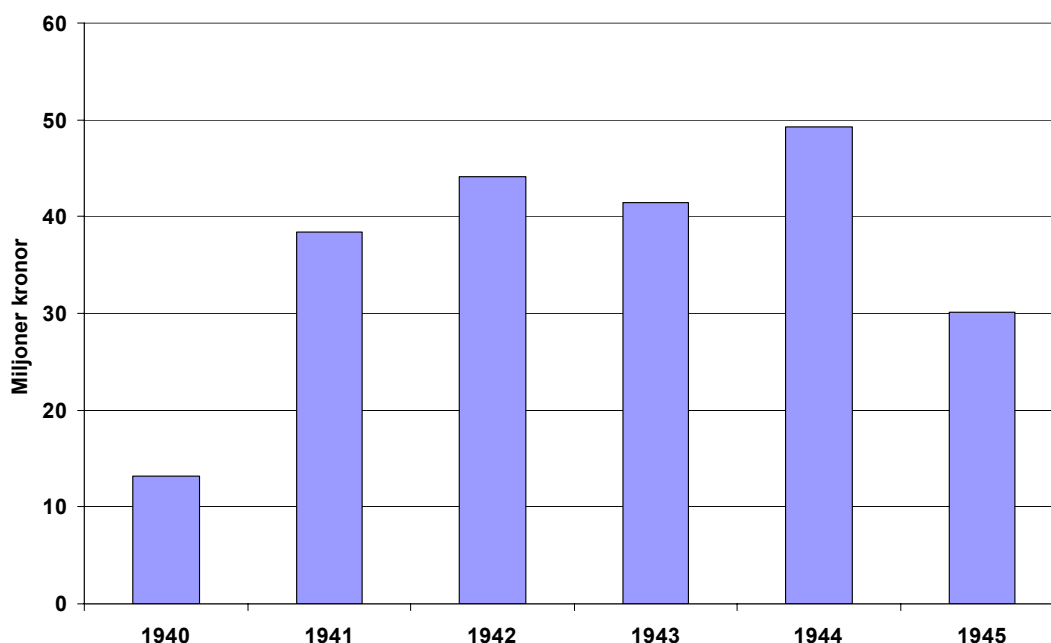
På det brittiska fastlandet fanns en stor efterfrågan på fisk. Engelska och skotska fiskare hade som konsekvens av kriget varit tvungna att betydligt inskränka sin verksamhet. Islänningarna vägrade att transportera fisk till England utan skydd av brittiskt flyg.

Färingarna var däremot villiga att, utan militärt beskydd, bedriva denna transportverksamhet: ”Genom minbältena sökte sig de färöiska fiskarna och redarna en helt ny intäktsväg. I pendelfart mellan Island, Färöarna och Skottland seglade hela den färöiska fiskeflottan in enorma intäkter genom att sälja färsk isländsk och färisk fisk till en omätlig brittisk marknad. Det kostade dem dyrt i människoliv räknat, när skeppen antingen stötte på minor eller blev nedskjutna av tyska flyg och u-båtar. Relativt sett förlorade Färöarna en långt större del av sin befolkning i krigshandlingar än vad Danmark gjorde. Men trots den tragiska bakgrunden skulle krigsåren bli den mest framgångsrika perioden i Färöarnas historia på snart sagt alla områden” (Hoydal, 2000:28).

Under krigets första år skedde en förändring i det färöiska fiskeriet. Från att huvudsakligen ha exporterat saltfisk och klippfisk övergick man nu till att sälja färsk fisk till den brittiska marknaden. Dessutom blomstrade kustfisket utanför Färöarna igen. Då de brittiska och franska trålarna försvann från området – vid krigsutbrottet - kunde färingarna, framgångsrikt, återgå till sitt traditionella fiske omedelbart utanför Färöarna. Sluparna transporterade fisken medan trålarna och de mindre däcksbåtarna var engagerade i själva fisket.

Det samlade värdet av den färöiska exporten till Storbritannien var betydande. I efterhand har man beräknat att färingarna försåg briterne med fisk motsvarande hela 20 % av deras samlade konsumtion under krigsåren. Tillgänglig statistik (West, 1974:170) visar följande värden på exporten i löpande priser (miljoner danska kronor):

Figur 2. Värdet av fiskeexporten från Färöarna till Storbritannien år 1940-45.

Efter kriget hade färingarna en sterlingbalans i brittiska banker som uppgick till 2.792.000 pund. Omräknad i danska kronor (1945 års värde) uppgick de till 63 miljoner kronor (i dagsvärdet ”minst ett tvåsiffrigt miljardbelopp”, Hoydal 2000:42). En betydande förmögenhet hade med andra ord ackumulerats under krigsåren. Men förlusterna hade också varit betydande. Räknat i antal fartyg hade färingarna förlorat 15 slupar, 6 skonertar och 4 trålare – huvudsakligen i tyska luftangrepp och minsprängningar. 132 färöiska fiskare förlorade livet (West, 1974.:171).

Den brittiska närvaron kom emellertid att få flera positiva ekonomiska effekter än dem som enbart sammanhänge med en omfattande fiskeexport. Hoydal (2000) nämner bl.a. effekterna på jordbruket. Ransoneringar till följd av importbegränsningar, i samspel med en efterfrågan på livsmedelsprodukter från de brittiska soldaternas sida, satte fart på jordbruket. Den jordreform som hade genomförts på 1920-talet och som gjorde marken tillgänglig för en större del av befolkningen (i mindre lotter) gjorde att var och varannan som så önskade kunde odla bl.a. potatis för eget bruk och till försäljning. Hantverk och reparationer, som också efterfrågades av de brittiska soldaterna, skapade nya affärsmöjligheter. En ”hemmamarknad” uppkom för en mängd olika tjänster.

Teknologiskt innebar militärens närvaro att ett antal nyheter – radiokommunikation, lastbilar, flyg etc – introducerades i färöiskt vardagsliv. Sammantagna innebar således krigsåren att ett flertal (teknologiska, affärsmässiga och marknadsmässiga) innovationer införlivades med Färöarnas ekonomi. Men särskilt kapitalmässigt stod man väl rustade för att möta efterkrigstiden.

7.2 En fiskeriekonomi med successivt större komplexitet

Färöarnas ekonomi – från och med efterkrigstiden och tiden därefter – beskrivs ofta, om än med olika utgångspunkter, i cykler. Schmid (1993:161) redogör för de konjunkturbaserade svängningarna och de ”epoker” som kan härledas ur dessa: ”1950-talet var katastrofala krisår, 1960-77 var goda år med tillväxt och utbyggnad. De följdes av stagnation under perioden 1977-83, som därefter gled över i den hittills största högkonjunkturen från 1983 till 89. Och sedan 1989 har utvecklingen gått åt fel håll igen” (perioden fr. o. m. 1989 kräver sin egen analys vilken följer i nästa kapitel av denna rapport).

Svängningar av nu nämnt slag sammanhänger intimt med karaktären av den färöiska ekonomin och dess ensidiga beroende av en produkt (som dessutom är en naturresurs och därför inte ”kontrollerbar” och producerbar i en industriell bemärkelse) samt dess efterfrågan och prisutveckling internationellt

Den färöiska fiskerinäringen har, förutom av sina svängningar, också utmärkts av en successivt utökad komplexitet. Det utökade komplexiteten kan ses som resultatet av en ”sektorisering” av fiskens väg från fångst till export. Toftum (1993), t.ex., diskuterar näringen såsom uppbyggd kring fyra sektorer: fiskeflotta, produktion (fångst och bearbetning/förädling, författarens tillägg), export samt ”den organisatoriska sektorn” vilken inkluderar infrastruktur, tjänster samt myndigheternas fiskeripolitik. Sektorerna är, i sin tur, uppbyggda av ett flertal olika intressenter vars inbördes relationer inte alltid varit vare sig ”givna” eller konfliktfria. I själva verket är det i de spänningsfyllda relationerna inom och mellan sektorerna som mycket av instabiliteten i näringen och dess, i perioder, uppvisade oförmåga till anpassning kan sägas föreligga. Till detta finns anledning att återkomma i nästa kapitel.

Fiskerinäringens ”turn around” under 1950- och 1960-talen

Såsom tidigare sagts gick Färöarna ut ur kriget med ett betydande kapital och en lika betydande investerings- och moderniseringsvilja. Sluparna skulle äntligen bytas ut mot effektivare och mer konkurrenskraftiga flytetyg. Man köpte därför in både kuttrar och trålare och hade år 1948 Nordens största trålarflotta (37 fartyg på totalt 12 769 BRT). För etablerandet av nya rederier spelade den nyinrättade Vinnulånsgrunnurin, dvs Lagtingets lånefond (som grundats med hjälp av krigsårens offentliga budgetöverskott), en viss roll (West 1974).

Inköpsviljan förefaller dock ha överstigit omdömet. Man följde ett gammalt mönster och köpte second hand tonnage, men satsade fel och stod efter ett par år med en flotta som var föråldrad, feldimensionerad, reparationsdryg och inflexibel. När pundet devalverades mot dollarn år 1949 och Koreakriget bröt ut år 1950 kom dessa händelser att starkt påverka den färöiska ekonomin. Färöarna hade ju en stor reserv i pund och bedrev en omfattande inköpsverksamhet på dollarmarknaden. Omkostnaderna för fiskeflottan sköt i höjden till följd av den olyckliga valutasituationen. Efterfrågan på fisk sjönk och priserna likaså. Många nystartade fiskerederier hade inte den likviditet som behövdes för att rida ut stormen. Den kris som följde, då en stor del av trålarflottan låg på land till följd av att man inte klarade av att ens täcka driftsomkostnaderna, fick också återverkningar på fiskerinäringens största kreditgivare Sjóvinnubankin. Då de färöiska klippfisklagren växte utan att omsättas uppkom en akut likviditetssituation för banken. Insolvens och hot om upplösning var för handen. Situationen räddades främst genom upprepade lån från danska staten med garantier från Lagtinget, men hela den process varigenom situationen uppkommit sattes under lupp av en dansk bankkommission. Enligt kommissionen hade Sjóvinnubanken brutit emot dansk banklagstiftning och en omfattande rättsprocess startade där Folkeflokkenes ordförande, tillika bankens högsta direktör, Torstein Petersen indrogs (en process som innebar en fängelsedom och slutet

på hans politiska karriär). Den internationellt mycket omtalade bankkrisen 1992 på Färöarna var således inte den första i öarnas historia.

Naturligtvis krävde den uppkomna situationen förändringar på flera olika plan. För det första behövdes nya, och mer effektiva, fartygstyper. Finansieringen av dessa ställde krav på effektiva kreditformer. År 1955 upprättades genom en lagtingslag Færøernes Realkreditinstitut med grundkapital ur Marshallhjälpen och med ett räntefritt lån från Danmarks Nationalbank. Detta institut blev en central aktör i branschens återuppbyggnad. Fartygsflottan byggdes nu upp med större och fångsttekniskt mer effektiva enheter. Betydande investeringar gjordes i kutterfartyg av stål vilket visade sig vara förnuftigt. De fungerade tekniskt mycket bra i fjärrfisket (med långlina). De var dessutom överkomliga också för små rederier. Effektiviseringen av flottans sammansättning (och de tillkommande större fartygsenheterna) framgår av en jämförelse mellan tonnaget år 1955 och 1964. Medan flottan år 1955 bestod av 186 fartyg som omfattade 19.387 BRT bestod den år 1964 av 175 fartyg omfattande 35.444 BRT (West 1974:197).

Jämsides med flottans uppgradering skedde också ändringar i fiskeriets inriktning och dessutom påbörjades en förädling av fisken. Medan torsken hade dominerat fiskeriet sedan mitten av 1800-talet (både som saltad fisk och klippfisk) startade nu också ett sillfiske på stor skala. På 1960-talet fanns ett relativt brett utbud av fiskprodukter från Färöarna som bl.a. omfattande (förutom saltfisk och klippfisk) färsk fisk, snabbfrysta filéer, salt sill, sillolja och sillmjöl. Fiskeriet hade börjat att också bli landindustri.

Den färska sillen fick en betydande marknad i Danmark där priserna hade en mycket gynnsam utveckling. Dessutom märks under denna tidsperiod början på ett mer differentierat fiskeri och en mer marknadsanpassad försäljning. Hälleflundran blev allt viktigare och kom att säljas till utvalda marknader i Storbritannien, Västtyskland och Tjeckoslovakien. Laxen fick en ”stormarknad” i Danmark. Dessutom startade ett räkfiske med industritrålare, i större skala, vid Grönland.

De färöiska fiskarna sökte sig med de väder-okänsliga kuttrarna till nya vatten. New Foundland bankarna t.ex. blev allt viktigare. Grönland behöll sin position i det färöiska fiskeriet som emellertid också alltmer kom att ske i ”inhemska” vatten och nu som ett åretruntfiske.

Effektiviteten i den nya fiskeflotta som växte fram under slutet av 50-talet och under 60-talet är obestridlig. 1953/54 låg fångsterna per år på omkring 90 000 ton. År 1966 uppgick de till 165 000 ton. År 1970 var de uppe i 207 800 ton (West 1974:198).

Genomsnittsåldern på de 54 kuttrar som år 1967 fanns i den färöiska flottan var 5 år (att jämföra med de 37 slupar som ännu fanns i flottan samma år och vars genomsnittsålder var 72 år !) Under 60-talet tillkom också i flottan industrifartyg där infrysningen av fisk kunde ske ombord omedelbart efter fångst och rensning (ibid.).

De färöiska fiskerierna hade dragit en viktig lärdom av felsatsningarna under slutet av 40-talet. Hela den anpassning som beskrivits ovan bestod i att ”avlära” ett gammalt investeringsbeteende som bestod i att köpa billiga fiskefartyg på den europeiska second hand marknaden. Istället började man nu köpa nytt och/eller bygga nytt. Det gällde att, mot bakgrund av en hårdnad internationell konkurrens, tänka fångsteffektivitet och flexibilitet. Det gällde vidare att tänka förädling, produktdifferentiering, marknadsanpassning och försäljning.

Ett ökat marknadsfokus innebar att nya marknader kom att upparbetas. Fram till början av 50-talet var Italien, Norge och Grekland huvudmarknader för saltfisk och Spanien och Brasilien för klippfisk. I slutet av 60-talet hade en större marknad för frusna fiskfiléer upparbetats i USA och Storbritannien och en mindre marknad i Sverige, Tjeckoslovakien, Frankrike. Färsk fisk såldes till Storbritannien och Danmark (främst sill), medan salt sill hade en marknad i Sverige, Danmark, Östtyskland och Sovjetunionen. Försäljningen skedde på en allt bredare och mer differentierad internationell marknad.

Försäljningen och exporten av fisken organiserades via Føroya Fiskasøla, som hade formellt monopol på exporten fram till år 1952. År 1953 tillkom Føroya Sildasøla som stod för exporten av salt sill och kryddsill. Flera exportorganisationer etablerades successivt men direktförsäljning skedde också från producenterna till distributörerna. Efter handen uppkom ett relativt komplext nät av intressenter och producent/försäljningsorganisationer med interna konkurrensrelationer. I realiteten hade dock ”monopolorganisationerna” en betydande makt och satte därmed villkoren för exportförsäljningen.

Fastställandet av de nationella fiskegränserna och förvaltningen inom fiskezonerna

Intill mitten av 1970-talet var, såsom ovan framgått, de färöiska fiskarnas huvudsakliga fiskevatten belägna vid Canada, Grönland (om än successivt avtagande), Nordnorge, Island samt i Nordsjön (kraftigt stigande under perioden fr om 1969). Fiskeriet blev, i takt med att man sökte sig till nya vatten, mer och mer differentierat och nya lönsamma marknader för enskilda fiskesorter var i färd med att upparbetas. Fiskeflottan dimensionerades efter de strategiska möjligheter som ett, i princip, ”fritt” fiske skapade. Den färöiska fiskerinäringen befann sig i en gynnsam konkurrensposition till följd av

sin fångst- och bearbetningskompetens men också till följd av att man hade börjat tänka ”marknad”. Så inträffade emellertid en internationell reglering som skulle slå omkull effektiviteten i den strategi som allt starkare var på väg att växa fram.

År 1977 utvidgades, efter beslut av FN:s Havsrättskommission om nationalisering av världshaven, de nationella fiskegränserna till 200 nautiska mil: ”Det gav det färöiska självstyret administrationen över ett land- och havsområde som sammantaget var större än Danmark” (Hoydal 2000:48). I allt uppgick de vattenarealer som skulle komma att förvaltas nationellt av Färöarna, inom gränserna för FFZ (Den Färöiska Fiskeri Zonen), 274 000 kvadratkilometer. Av dessa omfattar 74 000 kvadratkilometer vatten med djup upp till 1000 meter vilka är de mest frekventerade fiskevattnen (www.fishin.fo).

Redan innan 1977 hade dock olika, individuella, initiativ till nationell protektionism tagits. Island, Canada och Norge - och Färöarna själva - t ex, hade redan dessförinnan vidgat sina fiskegränser (från 5 sjömil) till 12 sjömil. Torskfisket reglerades vid Grönland, utanför Canadas Östkust samt i Barents Hav; sillfisket reglerades i Nordsjön. Fiskestopp på laxen infördes vid Grönlands kuster. Allt detta syftade till att garantera återväxten av fisken och förhindra att det industriella fisket övergick i rovdrift.

Den av FN antagna fiskegränsen kom att skydda närfisket för respektive kustnation, men den ledde också till att kustfisket innanför andra nationers fiskegränser stoppades för fiske utan ingångna avtal. För Färöarnas del innebar det att den okontrollerade konkurrensen i de omedelbara hemmavattnen eliminerades men det innebar också slutet på ett lönsamt fiske på andra håll i Nordatlanten. Framförallt fick detta konsekvenser för de delar av fiskeflottan som till stora delar var dimensionerad för fjärrfiske (se vidare nedan).

Också utanför närgränserna kom fiskeriet, som nämnts, att regleras. Fr o m 1970-talet övergick fisken från att ha varit en relativt ”fri” resurs till att bli en mycket reglerad sådan och nya internationella spelregler – som i grunden skulle ändra näringens strategiska förutsättningar – tillkom.

I Nordatlanten är det främst de tidigare nämnda organisationerna NAFO (North-West Atlantic Fisheries Organization) och NEAFC (North-East Atlantic Fisheries Commission) som har som uppgift att – på grundval av vetenskapliga undersökningar av fiskebeståndet i olika delar av Atlanten – fastställa de tekniska regleringarna av fiskeriet och föreslå fångstmängder av olika fiskesorter. Förslagen föreläggs medlemsländerna för godkännande i form av TACs dvs fiskekvoter. NEAFC:s medlemmar är Färöarna, Island, Ryssland, Norge, Grönland och EU. Förutom ett

godkännande av kvoter skall också medlemsländerna utarbeta förvaltningsstrategier vilka bl.a. handlar om fiskebeståndens bevarande och restitution inom egna vatten. Dessa förvaltningsstrategier samordnas av NEAFC (Rigsombudsmanden, 2004).

Förutom samarbetena innanför nämnda organisationer ingår också Färöarna, sedan år 1977, bilaterala avtal om ömsesidiga fiskerättigheter med bl.a. Ryssland, Estland, Norge, Island, Grönland och EU. Man ratificerade dessutom (via Danmark) år 1983 NASCO traktatet, dvs ett traktat för bevarandet av lax-beståndet i Nordatlanten (ibid.).

Då fiskeriet alltsedan 1960-talet således är alltmer differentierat och därmed kräver tillgång till de olika vatten där de olika fiskearterna kan fångas är avtal av tidigare nämnt slag fundamentala. I takt med den allt starkare internationella regleringen har således närvaron i organisatoriska sammanslutningar och rätten att ingå multi- och bilaterala avtal kommit att bli av yttersta vikt för fiskeriets framgång.

En idé om behovet av internationella (multilaterala och bilaterala) avtal får man om man ser till hur det färöiska fiskeriet klassificeras:

Tabell 7. Det färöiska fiskeriet i olika vatten.

<i>Kustfiske</i>	Inom FFZ /den Färöiska Zonen, 200 nautiska mil
<i>Medeldistans fiske</i>	Den Isländska Zonen Nordsjön och Kattegatt Irmingerhavet och Hatton Bank Östra Grönland, J. Mayen och Norska Havet
<i>Fjärrfiske</i>	Barents Hav och Svalbard NAFO området: Internationellt och Canada Västra Grönland

Källa: www.fishin.fo

Förvaltningen inom den egna zonen är i allt väsentligt en fiskeripolitisk regleringsfråga. I princip handlar den om att balansera tre olika hänsyn: biologiska, dvs bevarandet och restitutionen av fiskebestånden, ekonomiska, dvs företags- och samhällsekonomisk lönsamhet, rationalisering och effektivisering samt socio-politiska, dvs fördelningsmässiga hänsyn, sysselsättning, regionalpolitik etc (Toftum, 1993). Att balansera dessa hänsyn är givetvis problematiskt då de är förbundna med divergerande fiskeripolitiska och ekonomiska intressen. Färöarna fick lära sig förvaltningslogiken i huvudsak den "hårda vägen" då bristande balanskonst kraftigt bidrog till 90-talets kris

och återuppbygganden efter krisen innebar en omvärdering av hur regleringen skulle ske.

Fiskeriets intressen, en subsidiebaserad utveckling och framväxten av en ”politisk marknad”

Fiskenäringen var, som ovan sagts, under ca 100 år - från 1860-talet och ända fram till 1960-talet - huvudsakligen baserad på saltfisk och klippfisk av torsk samt senare också på sill som bearbetades till olika produkter. Under 60- och 70-talen började steg tas i riktning emot att differentiera fisket och att utöka förädlingsgraden. Färsk och frusen fisk ersatte klippfisken och den saltade fisken. Moderna filétfabriker byggdes med syftet att öka fiskens förädlingsvärde och lönsamhet. Fiskerinäringen höll på att utvecklas från volymtänkande till produktdifferentiering; från föreställningen om fisk som stapelvara avsedd för en allmän konsumtionsmarknad och industriell bearbetning till en sofistikerad produkt avsedd för olika marknadssegment och olika typer av konsumtion. Medan fjärrfisket försåg slutmarknaden med de mer exklusiva (och dyrare) fisksorterna försåg kustfisket filetfabrikerna med de billigare (volym)sorterna.

Så kom då utvidgningen av fiskerigränsen och den marknadsdifferentiering som hade påbörjats kom på skam. Den ”interna” specialisering mellan fjärrfisket och kustfisket som hade utvecklats när fiskerigränsen ännu var satt till 12 sjömil utmanades rejält när gränsen utvidgades till 200 sjömil. Branschens interna anpassningsproblem kom att ta över såväl det ekonomiska som politiska livet. I sina analyser av de uppkomna intressekonflikterna inom fiskerinäringen och deras politiska konsekvenser ger Mørkøre (1993; 1997) intressanta inblickar i en händelseutveckling där fokus flyttade från en kommersiell till en politisk logik. Annorlunda uttryckt, kampen om intjäningen kom att förskjutas från en kommersiell till en politisk marknad.

Nationaliseringen av haven försatte stora delar av den färöiska fjärrfiskeflottan i en situation där den var feldimensionerad för det fiske som erbjöds och där det rådde betydande överkapacitet såväl i fjärrfisket (större trålare, linje- och industrifartyg) som i filetfabrikerna. Det fanns i slutet av 1980-talet 21 fiskfabriker på öarna vilka hade kapacitet för det dubbla av vad man fick in i fiskeråvaror. Fabriker gick således på ”tomgång” samtidigt som de band mycket kapital. Sårbarheten i ett system som, i fiskeproduktionens alla led, krävde anpassning genom stora investeringar, blev snabbt märkbar. Pressen på det politiska systemet ökade och formulerades i termer av divergerande krav från näringens olika intressenter.

I sina analyser av den aktuella händelseutvecklingen ger Mørkøre också en detaljerad bakgrundsbeskrivning. För att förstå delar av den process som slutligen ledde till den

stora ekonomiska krisen år 1992 måste man således förstå organiseringen av de ekonomiska intressena och branschens strukturella utveckling från 60-talet och framöver. Mørkøre framhåller dels den koncernlogik som låg bakom framväxten av de stora vertikalt integrerade företagen som inom sig kontrollerade fjärrfiske och filetfabriker. Detta var verksamheter med höga räntabilitetskrav, professionell management och styrning enligt en koncernlogik. Råvarorna till filetfabrikerna kom inte från fjärrfisket utan ifrån kustfisket som bedrevs under helt andra betingelser – det var enskilda fiskare och fiskerisammanslutningar ute i bygderna som bedrev sin näring med mer modesta lönsamhetskrav. De fångade ”volymfisk” av billigare sorter. För de stora koncernerna var kustfisket inte tillräckligt lönsamt för vara attraktivt att bedriva i egen regi.

År 1977 ändrades betingelserna. Mørkøre säger (1993:77): ”Den ackumulationsstrategi som tar form under senare delen av 70-talet och som sedan kommer att gälla under hela 80-talet för att sedan bryta samman på tröskeln till 90-talet ställer kustfiskarna i en helt annan position än de hade under 60-talet och början av 70-talet. Då utgjorde kustfisket ett rationellt element i koncernernas ekonomiska strategi genom att det påtog sig de ackumulationssvaga leden i förädlingsvertikalen (att förse fabriken med råvaror, författarens anm.). I koncernernas nya ackumulationsstrategi blev de ett irrationellt element som delvis stod i vägen för koncernernas egen tråldrift i färöiska farvatten. Där koncernerna tidigare hade ett intresse av att kustfiskarna fick en så stor andel av fisken runt Färöarna som möjligt – genom att detta betydde en ökad produktion för filetfabrikerna, som ju var det ena benet i ackumulationsstrategin – så framstår nu kustfiskarna och koncernernas trålarflotta i stigande grad som konkurrenter om samma fisk”. Det uppkom helt enkelt en grundläggande intressemotsättning mellan kustfiskarna och koncernerna som kom att sätta sin prägel på färöisk politik under 80-talet. Till detta skall man, om man följer Mørkøres tankegångar, också lägga till Råfiskefonden.

Råfiskefonden hade formellt tillkommit genom lagtingslag i maj 1975, men hade funnits alltsedan 60-talet. Dess syfte var att dämpa konjunkturreffekterna för den del av fiskeriflottan som försåg filetfabrikerna med råvara dvs i huvudsak kustfiskeflottan. Kopplad till fonden fanns en nämnd med huvudansvaret för regleringen av prissättningen på fisk. Det man utarbetade var ett dubbelt prissystem som i korthet innebar att filetfabrikerna betalade ett (av nämnden framräknat) avräkningspris för den fisk som levererades medan fiskarna fick ett (garanterat) fast pris för levererad fisk. Skillnaden mellan dessa priser utjämnades av fonden i termer av tillskott och avgifter. Syftet var således att utjämna fiskarnas intjäning över konjunktursvängningarna. På sikt skulle fonden i princip vara självfinansierad (tillskott respektive avgifter skulle helt enkelt jämnas ut varandra).

Råfiskefonden hade tillkommit för att skydda färöiska kustfiskeintressen vid en tidpunkt då 12 milsgränsen ännu gällde och där den främsta konkurrensen kom från utländska trålare i färöiska vatten. Efter det att gränsen vidgades trängdes de utländska fiskefartygen undan, men istället vände fjärrfiskeflottan hem. Detta skapade en utökad press på fondens medel eftersom en allt större del av fisken nu hamnade på filetfabrikerna. Den hemvändande flottan konkurrerade nu inte bara om storsejen (som brittiska och tyska trålare hade gjort) utan också om den dyrare koljan och torsken (som gick tätare in på kusterna). Den relativa lönsamheten i fångsten av dessa fiskearter gjorde att de utsattes för en betydande press och hot om utfiskning. I detta läge tog Råfiskefonden på sig ett förvaltningsansvar – i en första omgång som Mørkøre uttrycker det - ”utan laglig rätt” (den ”biologiska” förvaltningen av de nationella fiskevattnen ankommer på Lagtinget och Landstyret).

Vad Råfiskefonden gjorde var att utjämna prisskillnaderna mellan de dyrare och billigare fiskearterna genom tillskott och därigenom motivera övergången till fångst av de billigare arterna. I denna process aktiverades de olika intressen som var inbegripna i Fondens arbete.

Fondens sammansättning speglade de stora intressena i fiskeriet. Den bestod av två representanter för råfiskeköparna (filetfabrikerna), en representant för fiskerifacket, en för kustfiskarnas organisation och två representanter valda av Landstyret. Dessa sex valde sedan en sjunde som utsågs till ordförande. Prisutjämningsbeslutet backades nu upp av råfiskeköparna som indirekt också representerade redariintressena innanför trålarflottan (det tidigare fjärrfisket) eftersom de ingick i samma koncerner. Deras intresse bestod ju i att kunna utnyttja hela kapaciteten i fabrikerna genom en jämn leverans av råvaror. Beslutet understöddes naturligtvis också av fackföreningen eftersom ju fiskarnas löner (utöver en viss minimilön) är beroende av fångstintäkterna. Kustfiskarna var emot beslutet men fick inget aktivt understöd i detta av resterande representanter.

Konsekvenserna av Råfiskefondens nya funktion blev snabbt stigande krav på medel ur Färöarnas Landskasse. Konsekvenserna av denna ”planeekonomi” blev också ett ensidigt satsande på ett fiskeri som krävde mycket mer i resurser än vad det gav tillbaka i form av ”reell” intjäning. Såsom Mørkøre uttrycker det (ibid.:81-2): ”Den samlade subsidieringen av detta fiskeri kom således att ligga betydligt över vad dess bidrag till nationalprodukten – inklusive den värdeökning som kom av vidare bearbetning i land - någonsin kunde berättiga (...) Konsekvensen av frånvaron av en marknadsdirigering har varit investeringar baserade på falska förutsättningar och därmed stadigt växande krav på subsidier för att hålla en överkapacitet och olönsamma delar av näringslivet i livet”.

Det korporativa systemet var således långt utvecklat och ställde krav på det politiska systemet som svarade genom lånegarantier och subsidieanstalter. Med Landskassens garantier för handen beviljade bankerna stora mängder lån till förnyelsen av fiskeflottan. Subsidierna täckte en stor del av fiskeriprocessen. ”Det gavs subsidier till varje kilo fisk som blev fört iland. Det gavs olje-tillägg, agn-tillägg, omlägningsstöd och mycket mer. Systemet premierade kvantitet och inte kvalitet och därför betalade det sig bäst att investera i nya effektiva trålare som kunde få stora mängder in i fabrikena så snabbt som möjligt” (ibid.:56).

Alla sedvanliga marknadsmekanismer sattes ur spel – den reella kampen om intjäning kom att ske på den politiska marknaden och inte på den kommersiella. Den årliga klumpsumma som danska staten överförde till Färöarna gick till alla dessa subsidier och inte till det de var avsedda för, nämligen upprätthållandet av ”välfärden”(sjukhus, skolor och socialvård) (ibid.).

Lånemarknaden intensifierades ytterligare då även utländska banker såg de marknadsmöjligheter som - med moderat risk (till följd av lånegarantierna från självstyrelsemyndigheterna) - kunde realiserars. Följden blev en ”lånekarusell” som gav upphov till ordspråket ”du gick in i banken för att fråga om vägen och kom ute med ett flersiffrigt lån på fickan”.

Den, med subsidier och lån, omlagda frakt- och trålarflottan blev den modernaste i Norden. För att få en inblick i dess relativa omfattning kan en jämförelse göras mellan år 1989 och 2001. År 2001 var tillväxten i ekonomin stark och flottan dimensionerad efter marknaden. År 1989 var ekonomin på väg in i en recession och överdimensioneringen av flottan märks klart och tydligt om man jämför med situationen år 2001 (se Tabell 8, sid 87).

Den utveckling som nu skisserats var en av de bidragande orsakerna till den stora ekonomiska kris som med full kraft drabbade Färöarna år 1992. Denna kris tilldelas, av förklarliga skäl, ett separat kapitel i denna text.

Tabell 8. Fiskeriflottan år 1989 och 2001 i typer och antal.

	<i>1989</i>	<i>2001</i>
Fjärrfisketrålare	5	4
Färskfisketrålare	84	52
Andra trålare	27	20
Trålare totalt	116	76
Linjefartyg av stål	26	18
Notfartyg	9	12
Isklassade linjefartyg	9	5
Andra	7	12
Linje, och notfartyg totalt	51	47
Totalt antal stålskepp	167	123
Träefartyg	89	62
Fiskefartyg totalt	256	185

Källa: Rigsombudsmanden (2004:58)

DEL 3:

Krisen och återhämtningen

8. Den stora ekonomiska krisen

Den utveckling som skisserades ovan, alltså den där den politiska marknaden övertog den kommersiella marknadens regleringsfunktioner, fick fortgå under viss tid och under pressen från centrala intressegrupper inom den färöiska ekonomin.

Då de naturliga marknadsmekanismerna sätts ur spel i utbudsledet men ändå styr den reella efterfrågan, och konkurrensen fungerar som en ursållningsmekanism på marknaden, kan det politiska systemets agerande bäst liknas vid konstgjord andning. Den kan fortgå under viss tid men är i sig inte tillräcklig för att patienten skall överleva. Tiden hann också i kapp den ekonomiska politik som bedrevs och manifesterade sig som en stor ekonomisk kris.

8.1 Krisens bakomliggande orsaker

Den ekonomiska krisen på Färöarna går allmänt under beteckningen ”bankkrisen” eftersom händelseutvecklingen fr om oktober 1992 kom att fokusera insolvensen i Sjóvinnubanken och dess konsekvenser för det färöiska samhället. Den 6 oktober, kallad ”den svarta tisdagen”, var dock kulmen på en lång utveckling där kreditmarknaden löpt amok och ekonomin inte enbart var överhettad utan som Hoydal (2000) uttrycker det ”glödande het”. Ovan har några centrala element i händelseförloppet berörts. Här skall kreditmarknadens utveckling ytterligare kommenteras.

Ovan diskuterades konsekvenserna av den omläggning av fiskeflottan som nödvändiggjordes av utvidgningen av fiskegränsen år 1977. Investeringar i en anpassad och moderniserad flotta gjordes huvudsakligen med hjälp av regelrätta understöd men Landstyret gav också garantier på lån som förmedlades av banker och andra kreditinstitutioner. Samhälleliga investeringar gjordes i infrastruktur (vägar, tunnlar, hamnar) och en ”keynesiansk” anda rådde trots att betingelserna för en långsiktig framgång med en sådan politik inte var för handen (utan istället bidrog till att överhätta ekonomin).

Investeringsaktiviteten både inom privat och offentlig sektor var således betydande och understöddes av den räntepolitik som fördes. Förvisso kan inte Färöarna bedriva en egen oberoende räntepolitik men genom gällande skattelagstiftning påverkades aktiviteterna på kreditmarknaden. På Färöarna betalades således en försumbar skatt på ränteintäkterna från inlåningen till bankerna samtidigt som räntorna på lån var helt

avdragsgilla. Att låna pengar för att sätta in dem på inlåningskonto var således i sig en god affär. Såsom Jespersen (1993:21) säger: ”Penninginstituten hade en betydande fördel av skattesystemet genom att de kunde erbjuda kunderna en positiv räntemarginal (efter skatt) samtidigt som bankernas utlåningsräntor var betydligt högre än inlåningsräntorna. Under perioden 1982-89 steg penninginstitutens balanser således med mer än 20 % om året”.

Samtidigt rådde ett betalningsbalansunderskott, som under normala förhållanden skulle ha drivit på en räntehöjning (genom likviditetsunderskottet i den finansiella sektorn). Detta skedde inte då utländska lån beviljades – med Landstyrets medgivande – i omfattande utsträckning. Bankerna bidrog kraftigt till överhettningen på den färöiska kreditmarkanden då de var angelägna om att låna ut pengar i det färöiska samhället till en ränta som låg högre än den möjliga intjäningen på placeringar utomlands. Det ekonomiska systemet kom att arbeta efter sin egen logik: ”Förutsättningarna för att upprätthålla systemet var en konstant kapitaltillförsel utifrån. Den färöiska utlandsskulden steg från att ha varit noll till över 8 miljarder kr netto under 1980-talet. Mätt med danska mått motsvarade detta en växt på 800 miljarder kronor” (Hoydal, 2000:59).

Mot slutet av 80-talet började bräckligheten i detta system att märkas. För det första så sjönk fiskefångsterna betydligt. Fisken försvann helt enkelt, antagligen till följd av havsklimatologiska förändringar. Så revs ”den europeiska muren” (Debes, 2001) och rysk fisk strömmade ut på den internationella marknaden med stora prissänkningar som följd. Också de asiatiska länderna började nu göra sig gällande på marknaden vilket påverkade prisutvecklingen ytterligare (Lyck, 1997).

Färöiska trålare och fraktfartyg fick säljas på tvångsauktion. Landskassens garantier började utlösas och privata skulder konverterades till offentliga skulder. Landskassens utlandsskuld steg hastigt och nya lån – för att betala gamla – fick upptas till allt högre räntor. Den stora ackumulationen av utlandsskulden (se nedan) kan idag förklaras med att de utländska kreditinstituten, i slutändan, såg den danska staten som garanti för lånen. Och därmed är man inne på det man skulle kunna kalla ”gråzonen” i den färöiska självstyrelseordningen.

Hoydal (ibid.) förklarar i korthet innebörden av denna ”gråzon” så att den näringspolitik som bedrevs på Färöarna var färisk men omvärldsförbindelserna var danska. Färöarna är en del av det danska valutaområdet och inga felindikatorer nådde det färöiska systemet. Penningpolitiken, banklagstiftningen och Finansinspektionen är danska ansvarsområden och det ” (...) råder inga tvivel om att färingarna lånade på den danska kreditvärdigheten

och inte på den färöiska ekonomins bärkraft. Danmark fungerade således som en stötdämpare mellan Färöarna och omvärlden medan färingarna agerade i det internationella sammanhanget som ett självständigt land” (ibid.:60).

Till detta skall ytterligare tillfogas det danska blocktillskottet, alltså den klumpsumma som från och med 1988 årligen betalades till Färöarna (och som ersatte det tidigare refusionssystemet) för täckandet av de gemensamma angelägenheterna. Orsaken till att Färöarna kunde uppvisa ett betalningsbalansöverskott i dessa tider var just överföringarna från Danmark. Som tidigare framhållits gick dessa pengar direkt in i den redan överhettade ekonomin i form av subsidier till fiskerinäringen.

De nu angivna förklaringarna till den ekonomiska krisen – de privata och offentliga investeringarna, subsidierna, räntorna, avsaknaden av internationella avläsningssystem och instrument för en balanserande penningpolitik samt klumpsummans användning i den färöiska ekonomin – kan också avläsas i följande statistiska sammanställningar (Tabell 9), hämtade ur Jespersen (1993):

Tabell 9. Budgetbalanser för Färöarna 1987-1993 (miljoner DKK).

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
<i>Bet. balans</i>	-780	-1791	-653	-358	414	297	310
<i>Landskassen</i>	549	35	-518	-520	-525	-580	-175
<i>Priv. sektor</i>	-1329	-1826	-135	162	939	877	877

Källa: Jespersen (1993:28)

Från och med 1989 syns således hur Landskassen börjar ta över den privata sektorns skulder genom utlösningen av garantierna. Likaledes ses den av Danmark tilldelade klumpsumman i det reducerade betalningsbalansunderskottet mellan åren 1988 och 1989. De positiva tal som följer från och med 1991 skall också ses i ljuset av denna klumpsumma. Denna framgår än tydligare av följande tabell:

Tabell 10. Allmänna statistiska uppgifter 1988-1993.

	1988	1989	1990	1991	1992	1993
<i>Realökn. i BNP (%)</i>	3,0	0,0	-7,0	-4,7	-9,3	-19,4
<i>Klumpsumma (mio. kr.)</i>	683	730	752	771	802	807
<i>Utlandsskuld mio. kr, andel av BNP</i>	7755 123 %	8285 127 %	8519 137 %	8192 135 %	7895 141 %	7600 161 %
<i>Off.sektorns skuld, mio. kr, andel av BNP</i>	2610 41 %	3130 48 %	3650 60 %	4180 69%	4765 95%	4756 120 %

Källa: Jespersen (1993:29)

Avsaknaden av effektiva – och enhetliga – avläsningssystem tillika med en stark intressesegregering och divergerande krav på det politiska systemet gjorde att den färöiska ekonomin helt enkelt levde sitt eget liv, eller rättare ett flertal olika liv, och utan att makroekonomiska stabiliseringsåtgärder vidtogs. Förvisso stoppades, mot slutet av perioden, de offentliga subsidierna då de privata skulderna i accelererande takt övergick i offentligt ”ägo”, men då var det för sent. Krisen var ett faktum.

8.2 Krisens utvecklingsförlopp³

Det som gjorde att krisen manifesterade sig som en kris i färingarnas medvetande var en serie åtgärder som, med kraft, vidtogs från de danska statsmakternas sida. Den internationella bankkrisen hade, på olika sätt, drabbat Danmark och åtgärder fick sättas in på flera fronter för att förhindra en omfattande bankkollaps. Det blev angeläget att ”städa upp” ordentligt, också på Färöarna, där den ekonomiska situationen var allvarlig – både för de privata bankerna (Sjövinnubankin och Den Danske Banks filial – Føroya Banki) och för Landskassen och kommunerna som led allt mer under den massiva skuldbördan. För Danmarks del var det viktigt att bevara den internationella trovärdigheten. Utländska banker och kreditinrättningar hade betydande kapital bundet

³ När det gäller tolkningarna av krisens händelseförlopp är de givetvis inte entydiga. Detta avsnitt baserar sig i allt väsentligt på Hoydal (2000) som förutom att vara författare också är en av de centrala politiska aktörerna (ordförande för Republikanerna). Avsnittet skall därför läsas i ljuset av detta faktum. I Lyck (1997) återfinns dock beskrivningar som är mycket likartade och som således ger ytterligare tyngd åt framställningen i Hoydal.

på Färöarna. Hade detta gått förlorat skulle Danmark förlora i internationell trovärdighet, med ytterligare konsekvenser för den danska ekonomin.

Att Danmark agerade kraftfullt är således förståeligt. Men med detta: ”(...) startar den mest turbulenta och tragiska perioden i Färöarnas nyare historia, som skall komma att ändra framtiden radikalt och föra till den ditintills största konfrontationen mellan Färöarna och Danmark” (Hoydal, 2000:64).

Landstyret sattes under administration och samtidigt upprättades Finansieringsfonden af 1992 som fick sin position mellan Landstyret och de färöiska bankerna och som erhöll danskt statskapital för de uppgifter den stod inför. Formellt ägdes fonden av Landstyret, men reellt formulerades dess uppdrag i Köpenhamn och leddes av den danske Riksbankschefen (ibid). Fonden hade tillkommit på förslag från den s k Färögruppen i Köpenhamn som, i sin tur, agerade på uppdrag av den danske statsministern. Finansieringsfonden var en del av ett paket som den danska regeringen krävde genomfört på Färöarna. I korthet innebar detta paket att: ½ miljard kronor (via Fonden) skulle slussas in i Sjóvinnubanken, att alla offentliga investeringar och subsidier omedelbart skulle stoppas, att den offentliga sektorn till vissa delar inskränktes, att skatterna höjdes och att Färöarna underkastade sig ett, av IMF föreslaget, åtgärdsprogram till återuppbyggnaden av den färöiska ekonomin.

Reellt sett sattes Hjemmstyreordningen ur funktion och Färöarna fick ”bita i det sura äpplet” och acceptera långtgående interventioner i det politiska och ekonomiska livet. Inom de båda bankerna sparkades styrelserna och direktionerna och ”uppstädningen” började.

Landstyret hade således initialt lånat en halv miljard av danska staten som, via Finansieringsfonden, plöjdes ned i Sjóvinnubankin. Problemet var att Føroya Bank var i samma prekära situation som sin konkurrent. Den Danske Bank i Köpenhamn blev efter hand angelägen om att avveckla sin färöiska filial. Man hade redan skjutit till ett betydande belopp (över 300 miljoner kronor) för att tillmötesgå Finansinspektionens krav, men detta belopp räckte inte till för att säkerställa ekonomin. I Köpenhamn agerade den Danske Bank och kontaktade Färögruppen. På initiativ av den ny tillträdde statsministern, Poul Nyrup Rasmussen (som mitt under krisen ersatte Poul Schlüter), sammanträdde Färögruppen, Finansieringsfondens ordförande samt ledningen för Den Danske Bank. Utfallet av mötet blev att Finansieringsfonden, Den Danske bank och Finansinspektionen tillsammans skulle finna en lösning på de akuta problemen för Føroya bank. Gruppens sammansättning, likaväl som dess lösningsförslag, var iögonfallande.

För det första så skedde allt detta utan Landstyreets vetande, för det andra strider det mot alla principer att den Danske Bank och Finansinspektionen skulle agera tillsammans. Men än värre, ur färöisk synvinkel, var det lösningsförslag som gruppen presenterade. Med stark indignation beskriver Hoydal (2001:71) detta: "(...) och de kommer snabbt fram till en lösningsmodell – det senare så kända aktiebytet. Landstyret skall överta aktiemajoriteten i Føroya Banken från Den Danske Bank, som i utbyte får 30 % av aktierna i Sjóvinnubanken. På detta sätt kommer Den Danske Bank ifrån sina förpliktelser gentemot dotterbolaget. Härutöver skall Landstyret ytterligare betala 2 miljoner kronor till Den Danske Bank".

När modellen presenteras för Landstyret vägrade man att acceptera den. Landstyreets ordförande kallades till Köpenhamn och under övertalning från den danska regeringen godtogs aktiebytet. Landstyret skulle nu, genom Finansieringsfonden, bli huvudaktionär i båda banker och Den Danske Bank skulle så småningom kunna dra sig tillbaka. Deras folk skulle dock fortsättningsvis inneha direktionsstolarna. En vecka efter övertagandet konstaterade Finansinspektionen att bankens egna kapital sjunkit under banklagstiftningens bestämmelser. Landstyret var dock inte medvetet om detta förhållande.

Landstyret kallades åter till Köpenhamn där man ställdes inför förslaget om att den danska staten skulle refinansiera hela den färöiska utlandsskulden. Landstyreets samlade utlandsskuld blev således en skuld till den danska staten. Dessutom krävdes av Landstyret att man skall vara beredd att skjuta till än mer kapital till bankerna, om så skulle krävas. Landstyret tog för detta "säkerhetsändamål" ytterligare ett lån på 500 miljoner kronor från staten.

Føroya Bank betalar emellertid nu tillbaka alla krediter till Den Danske Bank i Danmark och fullföljer bankens övriga betalningsåtaganden. Därefter meddelar man Finansinspektionen att allt kapital i Føroya Bank är förbrukat och att man behöver ett tillskott på 400-500 miljoner. Finansieringsfonden pressar i detta läge på angående fusioneringen och Landstyret ställer sig, efter stor tvekan, bakom. Men nu är måttet rågat. Landstyret ger den färöiske landsrevisorn uppdraget att granska hela fusioneringsförloppet. Han föreslår att detta förlopp stoppas i avvaktan på den utredning han skall genomföra. Den danska regeringen vägrar blankt. Såsom Hoydal (2001:74) uttrycker det: "Istället för en undersökning får Landstyret ett nytt lån på 1,3 miljarder kronor för rekonstruktionen av Føroya Bank".

Utfallet av hela detta förlopp är att Landskassen står som den stora förloraren: "Den Danske Bank har räddat sig från en miljardräkning, de utländska bankerna har inte

mistat en krona, och de danska kreditföreningarna har bevarat sitt skinn (...) Med denna lösning på bankernas problem har alla resterande privata skulder på Färöarna konverterats till offentliga skulder. År 1988 var Landskassens skuld 218 miljoner kronor (...) år 1993 var skulden uppe i 5,3 miljarder kronor och kommunernas skuld var 1,2 miljarder. Tillsammans alltså en offentlig skuld som överförd på danska förhållanden skulle motsvara 650 miljarder kronor” (Hoydal 2001:74).

Konsekvenserna var enorma. Hela fiskerinäringen gick praktiskt taget i konkurs. Fiskeflottan låg i hamn. Filetfabrikerna fördes över till Finansieringsfonden som slaktade dem en efter en. Arbetslösheten steg till 25 %. Den disponibla inkomsten sjönk med 30 %. Ingen arbetslöshetsförsäkring fanns och 7000 färingar (15 % av befolkningen) emigrerade. Färöarna var ett samhälle inte bara i djup kris utan också i fullständig stagnation.

Stagnationen skulle dock inte bli långvarig. Efter gammalt mönster mobiliserade sig Färöarna och mycket skulle hända – politiskt och ekonomiskt – under åren som följde. I nästa kapitel uppritas huvuddragen i återhämtningen och de ”lärdomar” som skulle komma att dras av krisen.

9. Den politiska och ekonomiska återuppbyggnaden och tiden fram till idag

Den stora ekonomiska krisen sätter fortfarande sin prägel på det färöiska samhället om inte realekonomiskt så ändå mentalt. När fältarbetet i föreliggande projekt genomfördes och det politisk-ekonomiska komplexet i dagens Färöarna diskuterades tog intervjupersonerna överlag sin utgångspunkt i krisen och betonade på vilka sätt dagens Färöarna skiljer sig från tiden före och under krisen. På detta sätt fungerar krisen som en ”negativ” referenspunkt också i samtida ekonomisk-politisk debatt och i reellt strategiskt handlande. Tiden efter krisen har varit en viktig lärprocess för alla delar av det färöiska samhället. Med chefen för Føroya Landsbankis ord kan man säga att Färöarna fick ta del av: ”the reality lecture on healthy business practices offered by the depression” (2006:26). Detta innebär givetvis inte att det finns en entydig tolkning av vad som har gjorts och av vad som borde göras. Den partipolitiska tillhörigheten sätter i hög grad synen på detta. Trots de olika ståndpunkterna om vad som gjorts och borde göras kan man dock inte undgå att slås av framgången i den ”turn around” som den färöiska ekonomin – åter en gång – genomgått. Möjligen står man idag starkare än någonsin till följd av att man så konsekvent tagit lärdom av vad som hänt och genomgående korrigerat den ekonomiska politiken. Kunskapen om den egna ekonomins särdrag är förvisso en av de mycket positiva effekterna av krisen.

9.1 Den politiska utvecklingen

Mobilisering för självständighet

Såsom brukligt är efter extraordinära händelser tillsätts utredningar som skall fastställa händelsförloppen och utvärdera de ingående aktörernas strategier och utspel. Så gjordes också efter bankkrisen. Det framkom nu att Danmark hade undanhållit Landstyret nödvändig information om förhållandena i Føroy Bank i samband med att Landstyret övertog banken. När detta publicerades i utredningskommissionens rapport i juni 1998 erbjöd sig Danmark att minska Färöarnas statsskuld med 900 miljoner DKK och ytterligare 500 miljoner DKK omvandlades till ett räntefritt lån som skall återbetalas under betingelserna att Färöarna börjat utvinna olja inom 20 år (Smáráson, 2002). Det beslöts också att förhandlingar skulle upptas om Färöarnas och Danmarks framtida relationer samt om Färöarnas självständighet.

Vid valet 1998 hade en ”ren” självständighetsregering (den andra i Färöarnas historia) - bestående av Republikanerna, Folkeflokken och Självstyrelsepartiet - kommit till

makten. Indignationen var djup på Färöarna över vad som framkommit i utredningen och detta avspeglade sig i valresultatet.

Det nya Landstyret utarbetade en Vitbok och ”ett utkast till traktat om associerad statsförbindelse mellan Danmark och Färöarna” (Näslund, 2000). Den danska regeringen uttalade att om färingarna själva önskade suveränitet så avsåg inte den danska regeringen att motsätta sig detta. I Folketinget framhöll man också att: ”det är den färöiska befolkningen som avgör det framtida förhållandet mellan Danmark och Färöarna” (ibid.: 25). Problemet var det ekonomiska ansvaret. Färingarna önskade ekonomiskt stöd under 15 år framöver medan Danmark var villiga att gå med på 4 år. Förhandlingar fördes under 7 månaders tid under år 2000 dock utan att man kom överens. Den offentliga debatten både i Danmark och Färöarna var intensiv och kännetecknades av en uttalad misstro befolkningarna emellan.

Landstyret kontaktade FN med en förfrågan om vilken procedur som gäller när FN deltar som tredje part i suveränitetsförhandlingar. Det danska utrikesministeriet meddelade FN och Färöarna att ”hjemmestyret inte har någon rätt att agera på det folkrättsliga planet utan regeringens bemyndigande” (ibid.:26). Med samma uttalande nekades Färöarna att ingå diskussioner med NATO. Färöarna menade att eftersom Danmark inlett förhandlingar hade man också erkänt Färöarna som nation och folkrättsligt subjekt. Danmark var dock mindre benägen att diskutera nation och folk och fokuserade istället de ekonomiska betingelserna som det förelåg djup splittring kring. Denna splittring överbryggades aldrig och den 26 oktober år 2000 bröt förhandlingarna samman.

En ny strategi för ökat ansvar och självständighet

Frågan om Färöarnas politiska utveckling huvudsakligen bör handla om utökad självstyrelse eller suveränitet har alltid varit het. Ända sedan början av 1900-talet har befolkningen varit delad i frågan, i praktiken har politiken varit en balansgång emellan två motpoler. Debes (2001:61) blickar tillbaka på de olika självstyrelseregeringarna (hans uttalande omfattar tiden fram till år 2000): ”(...) av de 17 landsstyrena som har funnits sedan hjemmestyrets införande är det, om man räknar med en nationell måttstock, 5 som stått för ett oförändrat förhållande till Danmark, 2 har stått för ett förändrat förhållande och 10 har varit blandade. Om man räknar med hjälp av en höger-vänster måttstock är det 2 borgerliga, 1 socialistisk och 14 blandade. I sanning ett uttryck för en pragmatisk demokrati”.

I valet år 2002 fick de partier som representerar en mer moderat självbestämmandeutveckling majoriteten (om än en knapp sådan). I valet 2004 beäste

de sina ställningar. Den nuvarande regeringen är en koalitionsregering mellan Socialdemokraterna, Sambandspartiet och Folkeflokken. Denna, med Debes (ibid.) vokabulär, ”blandade” regering – under socialdemokratisk ledning – är dock en regering som nu banar väg för Färöarnas självständighet. Enligt den socialdemokratiske lagmannen råder det enighet bland de politiska partierna om att full självständighet är målet; hur målet skall nås och vilket tidsperspektiv som skall gälla råder det dock olika meningar om. I princip handlar frågan om i vilken takt Färöarna anses ha råd att ta över de delar av den offentliga sektorn som idag ännu är kvar under gemensamt ansvar med Danmark. År 2005 vidgades självstyrelsen betydligt (lagtingslag nr 79 från den 12 maj 2005) då ytterligare 24 områden listades för ett successivt övertagande. Lagmannen framhåller att självstyrelsen, efter det att dessa områden överförts som särangelägenheter, inte ytterligare kan vidgas utan att suveränitetströskeln överträds. En folkomröstning om Färöarnas framtida status blir därför det naturliga nästa steget.

I takt med övertagandet har beroendet av den danska klumpsumman successivt reducerats. Det råder en bred enighet mellan de politiska partierna om att ett entydigt ansvar för den egna ekonomin är att föredra samt en önskan om att eliminera sådana artificiella stödstrukturer (dvs klumpsumman från Danmark) som hindrar en sund ekonomisk utveckling.

Den nuvarande regeringen är likaledes aktiv på utrikespolitikens område. Høyvikavtalet, som skapar en fullständig frihandel mellan Island och Färöarna, ingicks 2006. I samband med detta beslutades också om inrättandet av ett representationskontor för Färöarna på Island och vice versa. Mobiliseringen av samarbetena i Nordatlanten, bland de aktörer som står utanför EU, är igång och EFTA har – i detta sammanhang – blivit en samsamarbetskonstellation av intresse för Färöarna.

9.2 Den ekonomiska utvecklingen

Den ekonomiska utvecklingen speglad i nationalräkenskaper och nyckeltal

Färöarnas återhämtning efter krisen kan utan överdrift betecknas som remarkabel. Reduktionen av skulderna till Danmark, omstruktureringen av den färöiska ekonomin och nya strategiska initiativ gjorde att en snabb återhämtning av ekonomin skedde. Fortfarande kännetecknas dock den färöiska ekonomin av de omvärldsberoende svängningar som ovan ingående redogjorts för. Nedanstående tabell ger en inblick i hur ekonomin utvecklats från år 1996 och framöver:

Tabell 11. Färöarnas ekonomisk utveckling 1996-2005.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>BNP, miljoner DKK</i>	5,788	6,175	7,278	7,758	8,581	9,589	9,973	9,699	9,764	10,000
<i>BNP, realtillväxt i %</i>	5,6	4,0	15,1	1,9	5,5	6,8	1,3	-3,3	-0,6	1,8
<i>Investeringskvot i %</i>	12,9	15,8	20,5	24,0	30,5	27,1	22,0	27,0	17,6	18,7
<i>Budgetöverskott, % av BNP</i>	0,2	1,3	2,9	8,4	7,0	7,3	1,9	0,2	-1,6	-2,1
<i>Inflation, %</i>	3,2	2,7	2,8	4,7	5,1	4,9	2,7	0,5	1,3	0,6

Källa: Landsbanki Føroya (2006:39)

Färöarnas ekonomi genomgick en betydande tillväxt efter krisåren 1990-94. Mellan 1999 och 2001 var tillväxten i nominell BNP i genomsnitt över 8 %. Åren 2003 och 2004 utsattes fisket för ”normala” prismässiga störningar, främst på torsk, vilket skapade en negativ tillväxt. Nedgången skulle dock bli kortvarig och från och med 2005 syns, åter, en stark utveckling.

Färöarna har, som ovan konstaterats, ett starkt omvärldsberoende och exporten utgörs till 99 % av fisk och fiskprodukter. Vid sidan därav förekommer ett visst skeppsbyggeri vilket också, om än till en modest procentuell andel, bidrar till exporten. De viktigaste exportmarknaderna finns inom EU. De är i fallande ordning Danmark, UK, Spanien, Frankrike, Tyskland, Italien och Sverige. Utanför EU är Norge, följt av Japan och USA de viktigaste marknaderna. Handelsbalansen mellan åren 1996 och 2005 ser ut på följande sätt:

Tabell 12. Handelsbalansen 1996-2005.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Export</i>	2,447	2,594	2,961	3,297	3,857	4,294	4,235	3,913	3,668	3,586
<i>Import</i>	2,145	2,363	2,497	3,176	4,163	3,983	3,717	4,677	3,588	3,749
<i>Handelsbalans</i>	302	231	464	121	-306	310	518	-765	80	-163

Källa. Føroya Landsbanki (2006:41)

Kännetecknande för krisåren var ju den massiva utlandsskuld som Färöarna under några år ackumulerade. Såsom ovan framhållits minskade den betydligt i och med det arrangemang som ingicks med Danmark år 1998. Men också i övrigt har

utlandsskulderna reducerats betydligt från krisåren och fram till idag. När det gäller den privata sidan har det, under hela perioden, funnits nettotillgodohavanden i utlandet (Tabell 13).

Tabell 13. Total utlandsskuld 1995-2004.

Miljoner DKK	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Offentlig skuld	6,996	6,817	6,321	4,413	3,569	3,159	2,860	2,104	777	927
Privat skuld	-2,594	-3,654	-4,215	-4,624	-4,999	-5,617	-6,432	-6,489	-4,196	-3,894
Nettoskuld (inkl DK)	4,402	3,163	2,106	-211	-1,430	-2,458	-3,572	-4,385	-3,419	-2,967

Källa: Føroya Landsbanki (2006:43)

Befolkningens och arbetskraftens utveckling är vidare mycket viktiga för Färöarnas del. Tidigare har konstaterats att befolkningstalen speglar de ekonomiska cyklerna på ett markant sätt. I ekonomiska nedgångar lämnar vissa befolkningsgrupper öarna, för att återvända i perioder av ekonomisk tillväxt. Efter krisen återvände således stora delar av den utflyttade befolkningen inom loppet av bara några års tid. Arbetslösheten har sedan 1995 successivt ”avvecklats” för att nu ligga på rekordlåga 1,6 %. Idag är det huvudsakligen en arbetskraftsbrist som är det största hindret för ytterligare ekonomisk tillväxt, vilket tydligt framgått av intervjuerna samt av Føroya Landsbankis senaste ”Correction” rapport (2007). I den nuvarande regeringen diskuteras således åtgärder för att ytterligare stärka immigrationen, särskilt från Polen. Det är speciellt fisket, filetfabrikerna och förädlingsindustrin, men även byggnadssektorn, som har ett betydande arbetskraftsunderskott.

En intressant analys som presenteras av Landsbanki Føroya (2007) och som generellt - för återuppbyggnadsarbetet - speglar den färöiska ambitionen att i grunden kartlägga den egna ekonomins särdrag, visar på hur arbetskraften rör sig mellan eget företagande och löneanställning. Det finns ett mönster som tydligt indikeras av tillgänglig statistik. Befolkningen skiftar således från att ha varit egna företagare, till att bli löneanställda, till att bli arbetslösa och till att bli löneanställda utomlands. När de återvänder börjar de s a s från början i denna cykel. Exakt hur och när befolkningen går över från den ena till den andra kategorin kan inte fastställas. Under de senaste tio åren har emellertid kategorin egna företagare minskat och antalet löntagare, i motsvarande mån, stigit. Frågan är om detta gör Färöarna mer sårbara för en nettoutvandring och vad som, givet

kunskaper av detta slag, kan göras för att dämpa negativa flyttningstal.

När man sedan ser till antalet anställda, och deras fördelning på olika sektorer och branscher, kan man tycka att den starka betoningen av fiskeriets roll i den färöiska ekonomin är något tveksam. Som utvecklingen sett ut under de senaste årtiondena har primär- och sekundärsektorerna kommit att stå för en allt lägre procentuell andel av den totala sysselsättningen medan tertiärsektorn (inklusive en omfattande offentlig sektor) på motsvarande sätt kommit att stå för en allt högre procentuell andel. Läget år 2005 visar tydligt vart trenden gått:

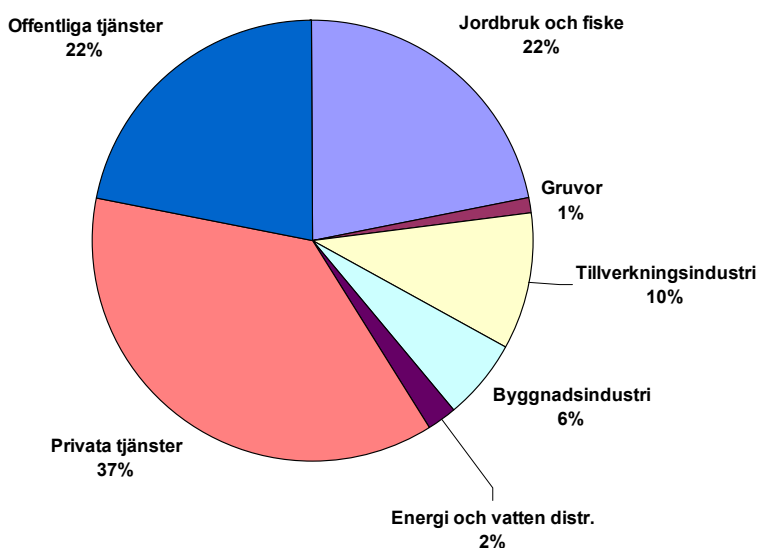
Tabell 14. Sysselsättningen per sektor och bransch år 2005. Antalet anställda och procentuell fördelning.

<i>Sektor/bransch</i>	<i>Antal sysselsatta</i>	<i>Andel (%)</i>
Primärsektorn	2 763	11,3
Jordbruk	53	0,2
Fiske	2 463	10,0
Fiskordling	180	0,7
Gruvor	67	0,3
Sekundärsektorn	5 672	23,1
Fiskförädling	2 202	9,0
Skeppsvarv	570	2,3
Annan produktion	1 079	4,4
Byggnadsindustri	1 676	6,8
Energi	145	0,6
Tertiärsektorn	16 106	65,6
Försäljning och tjänster	2 936	12,0
Hotell och restauranger	500	2,0
Sjötransporter	642	2,6
Andra transporter	581	2,4
Kommunikation	599	2,4
Finans och försäkring	846	3,4
Affärstjänster	665	2,7
Tjänster till hushållen	226	0,9
Offentlig adm. och tjänster	8 481	34,6
Non profit organisationer	509	2,1
Ospecificerat	121	0,5
Totalt	25 541	100,0

Källa: Hagstova Føroya, 2006

Fortfarande står fiskeriet dock för en betydelsefull andel av BNP, se Figur 3 nedan!

Figur 3. BNP:s fördelning på branscher år 2006.

Källa: Landsbanki Føroya, 2007

Även om antalet anställda inom fiskerisektorn således minskar bidrar denna sektor på ett grundläggande sätt till Färöarnas ekonomi. Mellan sektorerna finns vad Láksafoss (2001) benämnt en mono-kausaltitet (dvs en envägskausaltitet). Denna innebär att produktionsförhållandena inom fiskeriet har påtagliga, avledda, efterfrågepåverkningar på övriga sektorer medan produktionsförhållandena inom de senare inte har samma efterfrågepåverkan på produktionen inom fiskeriet. Annorlunda uttryckt, när fiskeriet går bra syns det även i form av expansion inom andra sektorer, men när övriga sektorer uppvisar framgång syns inte detta, på motsvarande sätt, i fiskeriet. Man kan utan tveka tala om förekomsten av ett fiskerikluster där själva fiskerinäringen står i centrum med till fiskeriet ”beroende” näringar inom fiskförädling, skeppsvarv, byggsektor och en allt mer expanderande tjänstesektor.

När man inom centrala politiska kretsar uttalar ett önskemål om att diversifiera det färöiska näringslivet så är det naturligtvis mot bakgrund av ovannämnda förhållanden. Inte så att beroendet av en sektor i sig är problematiskt utan därför att denna sektor är internationellt så konkurrensutsatt och känslig för konjunkturer. Under en räkka årtionden har förhoppningarna knutits till oljesektorn. År 1992 övergick – och efter

förhandlingar som i princip förts ända sedan Hjemmstyret infördes - rättigheterna till oljefynd till Färöarna. Några oljefynd av betydelse har dock ännu inte gjorts i de färöiska vattnen. Istället riktas i den nu sittande regeringen uppmärksamheten emot servicesektorn och då särskilt IT-anknutna verksamheter. Huruvida visionerna kring dessa inkluderar en fortsatt klusterexpansion eller en av fiskeriet oberoende utveckling kan dock inte uttalas här.

Faktum är att tjänsteföretagen ligger väl framme när det gäller internationaliseringen av färöiskt näringsliv. Føroya Landsbanki (2007) framhåller att det just nu sker en ”fundamental förändring” (s. 6) i det färöiska affärslivet genom internationella satsningar av olika slag. Det rör sig både om joint ventures i internationella projekt och rena etableringar utomlands. Det är inte bara fiskeriet som nu satsar globalt (se vidare nedan) utan också byggnadsföretag, konsultföretag, bolag inom reklam och PR, detaljhandel, skeppsmäklerier, transporttjänster, offshore service och finansföretag. En växande tjänstesektor baserad på olika typer av maritim kompetens och internationella marknadsambitioner är således under utveckling..

I beskrivningen av den ekonomiska krisen ovan stod banksektorn i fokus. Finansieringsfonden tillförde, allt som allt, närmare 3 miljarder DKK för att rädda Sjóvinnubankin och Føroya Banki undan konkurser. År 1993 sammanslogs dessa banker under namnet Føroya Banki. Idag är denna bank under privatisering . Totalt opererar fem banker på Färöarna och ytterligare etableringar av utländska banker är aviserade. Försäkringssektorn var monopoliserad helt fram till år 1997, men är idag öppen för nya etableringar. Även finanssektorn är således stadd i utveckling.

Sammantaget kan således konstateras att den färöiska ekonomin genomgått en remarkabel turn-around; att fiskerisektorn fortfarande utgör motorn i den färöiska ekonomin men att också tjänstesektorn med olika kopplingar till maritim kompetens är starkt växande.

Nedrustningen av den politiska marknaden och upprustningen av de kommersiella marknaderna

I ett tidigare avsnitt i denna rapport har begreppet ”den politiska marknaden” använts. Begreppet avsåg att fånga att fiskeriets intressenter, under 80-talet, mer agerade för att skaffa sig subsidier genom det politiska systemet än för att bearbeta de rent kommersiella marknaderna. Genom både den danska statens intervention och de färöiska myndigheternas handlande upphörde subsidierna i huvudsak redan år 1992 och helt år 1998. Dessa direkta ekonomisk-politiska åtgärder ersattes av indirekta såtillvida att skattesystemet mobiliserades. Fiskarna erbjuds idag, istället för bidrag, olika former

av skattelättnader.

Den ”politiska marknaden” kännetecknades också av att de traditionella prismekanismerna mellan de olika leden i värdekedjan var borttagna. Fiskarna garanterades, genom Råfiskefonden, alltid ett visst pris för fisken. Idag har denna förhandlingsekonomi bl.a. ersatts med kommersiella fiskeauktioner. Råfiskefonden har lagts ner. Den nuvarande situationen innebär att dagspriset på fisk fastställs genom sedvanliga utbuds- och efterfrågeförhållanden inom den färöiska ekonomin och uppköparna fungerar som viktiga (informationsbärande) mellanled mellan fiskarna och den internationella marknaden (på såväl färsk fisk som förädlade produkter). På detta sätt kopplas fiskeriet till den internationella marknaden och dess efterfråge- och prismekanismer når därmed fångstledet på ett tydligare sätt. Naturligtvis påverkas intjäningen på kort sikt av detta (fluktuationerna slår hårdare igenom i fångstledet), men å andra sidan påverkas på längre sikt anpassningsförmågan.

Sedan några år tillbaka förs också en debatt om fiskelicenserna (se vidare nedan) och om behovet av att göra dessa till föremål för auktionering och att ta bort det system som idag föreligger då licenserna delas ut gratis, om än med starka restriktioner (en viss kommersiell handel med licenser tillåts dock redan idag). Lagtinget har stoppat ett lagförslag i denna riktning medan Fiskeriministeriet ytterligare utreder frågan. På vissa håll har det framförts att systemet idag befrämjar ”nepotism” och att en fri handel skulle skapa en rättvisare tillgång till licenserna.

Under den nu sittande regeringen har privatiseringen av en mängd offentliga verksamheter prioriterats. Enligt den ursprungliga regeringsplanen skulle genomförandet ske enligt följande: Føroya Banki (2007, 2008 och 2009), Føroya Livstryggin (2006), Húsálálansgrunnurin (bostäder, 2006), Føroya Tele (2006 och 2007) och Atlantic Airways (33 % under 2006 och 33 % när bolaget registrerats på börsen).

Av dessa är Føroya Banki idag praktiskt taget privatiserad. Detsamma gäller Atlantic Airways och Føroya Livstryggin, medan processen för de övriga verksamheterna fortgår.

Fiskeriets utveckling

Differentieringen i fisket har fortsatt under senare delen av 90-talet och under 2000-talet i så måtto att det färöiska fiskeriet nu fångar, och säljer, allt fler fisksorter. Som exempel kan nämnas: torsk, kolja, sej, sill, långa, rödfisk, hälleflundra, sillhaj, lax, blåvittling, makrill, guldlax, räkor, hummer etcetera. (Rigsombudsmanden, 2004).

Dessa fisksorter säljes huvudsakligen i färskt eller fruset skick. Fiskeriet blir mer och mer präglad av ”globalisering” i marknadsledet och framgången i fiskeriet handlar om förmågan att tillgodose divergerande marknadsbehov. Fokus har helt tydligt flyttats från ”produktion” (att sälja det man får upp ur havet på de havsområden man har ”naturlig” tillgång till) till ”marknad” (att fånga det som det finns en internationell efterfrågan på i havsområden där man får förhandla sig fram till kvoter) och till fiskesorter och förädlingsinsatser med god lönsamhetspotential. Generellt gäller att förädlingsgrad och lönsamhet är positivt förbundna med varandra. I slutändan är det dock fångsterna som avgör ekonomin. Mellan åren 1997 och 2001 varierade det totala värdet av fångsterna mellan 822,8 miljoner DKK (år 1997) och 1 321 miljoner DKK (år 2001). För år 2005 uppgick värdet till 1 163 miljoner DKK (Føroya Landsbanki, 2006).

Lönsamheten är dock inte bara en fråga om att anpassa fångsterna efter marknadens krav och prissensitivitet utan också en fråga om kapaciteter. En feldimensionerad fiskeflotta är förbunden med betydande lönsamhetsbortfall. Enligt Føroya Landsbanki råder ännu ett visst kapacitetsöverskott, men tillgänglig statistik visar ändå på en relativt konstant fiskeriflotta på ca 180-90 enheter, omfattande ca 70 000 BRT.

År 1994 infördes, genom Lagen om kommersiellt fiskeri, TACs dvs generella fiskekvoter. Redan år 1996 ersattes de av nytt system som innebär att fisket nu begränsas av antalet fiskedagar inom FFZ (den färöiska fiskerizonen) istället för av fiskemängder. Systemet baseras på en indelning i fem olika kategorier av fiskefartyg. För varje fiskeår (september-augusti) tilldelas varje kategori ett visst antal fiskedagar och dessa fördelas sedan ytterligare mellan antalet licenstagare (man måste således vara licenstagare för att få delta i kommersiellt fiskeri). För att illustrera hur systemet fungerar kan följande tabell, omfattande fiskeåret 2003/2004, återges:

Tabell 15. Antalet fiskedagar 2003/2004 fördelade på fartygstyp.

<i>Fartygstyp</i>	<i>Fartygsstorlek</i>	<i>Antalet licenser</i>	<i>Fiskedagar</i>
<i>Trålare</i>		29	6636
<i>Linjefartyg</i>		19	2452
<i>Kustfartyg</i>	Större än 40 BRT	45	4269
	15-40 BRT	41	4328
	Mindre än 15 BRT	1200	21776

Källa: www.fishin.fo

Tilldelandet av fiskedagar baseras på statistiska analyser av varje fartygstyps kapacitet och fastställs av Fiskeriministeriet. Innan ministeriet fattar beslut har dock fiskeriets

centrala intressenter haft möjlighet att säga sin mening. De fungerar, helt enkelt, som rådgivare och remissinstanser. Likaså lämnar Fiskerilaboratorierna (som representerar den vetenskapliga och biologiska kunskapen) sina yttranden. Således existerar ett relativt komplext, men enligt de berörda parterna, effektivt system för att samtidigt tillvarata de ekonomiska intressena och biologiska hänsynen inom fiskerizonerna, dvs hållbar utveckling. Detta innebär inte att de ekonomiska och biologiska synpunkterna alltid sammanfaller och den av fiskeriintressena sammansatta Kommittén för fiskedagar har, vid flera tillfällen, fört en polemik med ICES (International Council for Exploration of the Seas) – den organisation under vilken fiskerilaboratorierna verkar. Polemiken handlar givetvis om riktigheten i de fiskebeståndsuppskattningar som ICES kommer med; sist och slutligen måste ju dessa baseras på just uppskattningar (www.fishin.fo). Fördelarna med systemet är bl.a. att fiskarna inte behöver slänga tillbaka fisken i havet när de uppnått sina kvoter. Nackdelarna sammanhänger med att vissa fiskarter inte skyddas tillräckligt samt att systemet inte tar hänsyn till den rent teknologiska utvecklingen i själva fångsten (Føroya Landsbanki, 2006).

När det gäller det färöiska fiskeriets internationella konkurrenssituation så har man, under de senaste decennierna, mötts av en allt ökande kostnadspress. Produktiviteten är, som ovan framgått, hög i hela fångst- och förädlingskedjan. Låglöneländerna pressar dock på och nya strategier för att skapa ökad kostnadseffektivitet formuleras. "Outsourcing" av själva fiskhanteringen och förädlingen har gjorts till Kina och Östeuropa med betydligt lägre lönekostnader som följd. Försök att göra detsamma i de Baltiska staterna har också påbörjats. Givet svårigheterna att få arbetskraft till fiskerifabrikerna på Färöarna kan dessa "outsourcing-aktiviteter" också ses som en lösning på arbetskraftsförsörjningsproblematiken (även om man från politiskt håll inte direkt välkomnar denna utveckling).

Kostnadseffektivitet och tillgång till fiskerättigheter (i en alltmer "förvaltd" färöisk fiskeekonomi) ligger också bakom den senaste tidens vertikala och horisontella samgåenden. Särskilt fiskelicenserna har spelat en stor roll för den senaste tidens uppköp av enskilda fiskeriföretag och fiskefartyg. Enligt Landsbanki Føroya (2007) är det attraktiviteten i dessa licenser som gjort att priserna på sådana företag skjutit i höjden (och kommit att överstiga substansvärdet). I dessa affärer syns inte bara färöiska utan även norska och isländska intressen. Frågan är om dessa koncerner idag har större chans att lyckas än under 80-talet då de kom att representera en stark part i den då rådande förhandlingsekonomin samtidigt som de var svaga aktörer i det internationella marknadsspelet. Möjligen ligger deras potential i att de nu är mer "sårbara" för de internationella marknadskrafterna. De "fångas inte upp" av det politiska systemet om de misslyckas; då finns enbart strategisk anpassning att tillgå.

9.3 Lärdomarna

Såsom framgått av kapitlet hittills är det stora förändringar som skett i de politiska och ekonomiska systemen alltsedan krisen. Att dessa förändringar varit framgångsrika kan knappast ifrågasättas. Vilka lärdomar kan man då utläsa ur de kursändringar som gjorts på såväl det politiska som det ekonomiska planet? Här skall de kort summeras.

En uppgörelse med köpmannamentaliteten. Detta begrepp – köpmannamentaliteten – har återkommit i flera av de intervjuer som gjorts inför denna rapport. Med köpmannamentalitet avses ett förhållningssätt i den ekonomiska politiken som innebär att man ”öppnar börsen” för offentliga investeringar när det finns pengar i den och inte primärt när ekonomin – på makroekonomiska grunder – behöver stimuleras. Detta är det a-keynesianska förhållningssättet som ”överhettat” flera ekonomier än den färöiska. I Färöarnas fall förstärktes effekterna av generösa klumpsummor från Danmark (och, vad man kanske kan tillägga, en viss indifferens från Danmarks sida) samt stora utländska lån. Börsen syntes vara utan botten och pengarna löpte ut i samma takt som de löpte in. Varför skulle inte pengarna investeras när de nu fanns tillgängliga? Efter kraschen har detta förhållningssätt kraftigt ifrågasatts och den ekonomiska politikens aktörer anammat en betydligt mer bokstavstrogen Keynesianism.

En uppgörelse med den politiska marknadens logik. Det har ovan framhållits att den politiska marknaden tog över den kommersiella marknadens logik. Förhandlingsstyrka och förmåga att framhäva de egna partikulära intressena blev de ”konkurrensfördelar” som avgjorde spelet om subsidierna. Och om en intressegrupp fick sina krav tillgodosedda kom ytterligare press från andra intressegrupper. Idag har flera korporativistiska inslag i den färöiska ekonomin eliminerats. På olika sätt har istället den reguljära marknadslogiken ”lyfts in” i det färöiska fiskeriets funktionssätt.

Fiskeriets marknadsförhållanden. Inte bara den politiska marknaden utan också dess bevekelsegrunder ifrågasatts idag. Denna marknad styrdes av en logik som länge dominerat fiskeriet; en logik där fångstförhållandena varit de essentiella. I intervjuerna har denna logik uttryckts som så att ”det väsentliga var att man fick upp fisken ur havet”. Med andra ord understödde man den aktivitetskedja som ombesörjde själva fångsten medan konkurrensförhållandena i marknadsledet samt marknadernas styrningsmekanismer ignorerades. Idag betonas på ett annat sätt accessen till slutmarknaderna. Avtalen med EU kan ses i ljuset av denna prioritering. Utbildningssatsningar likaså.

En eliminering av politiska gråzoner. Den ekonomisk-politiska strategi som nu föreligger och som innebär ett successivt överförande av gemensamma angelägenheter

till särangelägenheter kan ses som ett uttryck för en önskan om att eliminera besluts- och ansvarsrelaterade gråzoner (mellan Färöarna och Danmark). Det finns idag en bred uppslutning inom det färöiska samhället kring att man, såsom lagmannen uttrycker det, ”skall växa upp” och frigöra sig från de stöd som Danmark erbjudit genom klumpsumman. I princip innebär detta att inkomst- och utgiftssidan i den offentliga budgeten skall fås att balansera av egen kraft och utan hjälpinsatser. Tydliga ansvarsområden skall råda.

Avläsningsmekanismer. I denna rapport har på flera håll rapporter från Landsbanki Føroya refererats till. Genom en kontinuerlig produktion av ekonomiska rapporter sprider Landsbanken information som baserar sig på avläsningar av den egna ekonomin samt av internationella trender. Härigenom produceras ett material som blir ett viktigt beslutsunderlag till makroekonomiska insatser (”korrigeringar”). Den ekonomiska politiken vilar därmed på ett säkrare underlag än tidigare och följs fortlöpande upp.

10. Självstyrelsen och den ekonomiska och innovativa kapaciteten

I kapitel 3-9 har den politiska och den ekonomiska utvecklingen på Färöarna beskrivits och analyserats ur ett historiskt perspektiv. Helt klart är att Färöarna genomgått ett flertal olika epoker där olika institutionella förhållanden skapat förutsättningarna för olika ekonomiska strukturer och, omvänt, där de ekonomiska förhållandena bidragit till brott och förändringar i de institutionella. Vilken ekonomisk och innovativ kapacitet kan då Färöarna sägas uppvisa? Har den successivt alltmer vidgade självstyrelsen bidragit till denna ekonomiska kapacitet?

10.1 Ekonomisk kapacitet som inlärningsprocess

I början av rapporten definierades ekonomisk kapacitet som ”en historiskt utvecklad förmåga hos de signifikanta aktörerna inom en geografiskt avskiljbar enhet att avvärja externa hot och ta tillvara uppkomna möjligheter genom ett kreativt och effektivt utnyttjande av kritiska resurser”. Generellt kan sägas att en ekonomi som Färöarnas, med sitt stora beroende av en näring som är starkt omvärldsrelaterad och därmed naturligt utsatt för konjunkturer och internationella ekonomiska svängningar, i utgångsläget har sämre förutsättningar att bevara en hög jämn kapacitet än ekonomier med ett mindre ensidigt beroende och andra omvärldsförhållanden. Det färöiska näringslivet utsätts således kontinuerligt för störningar i den internationella ekonomin och har genomgått åtminstone tre ”exogenous chocks” under 1900-talet (under 1930-, 1950- och 1990-talen). Trots detta förhållande kan man inte undgå att notera den förmåga som den samlade färöiska ekonomin uppvisat när det gällt snabba återanpassningar; denna förmåga kan lämpligen, givet karaktärsdragen i den färöiska ekonomin, betraktas som centrala element av den ekonomiska kapaciteten.

En indikation om styrkan i den ekonomiska kapaciteten i det färöiska systemet får man genom att jämföra realltillväxten i BNP för Färöarna med de omkringliggande nordiska ekonomierna (givetvis finns begränsningar i denna typ av jämförelser, här kommer dock sådana begränsningar inte att beaktas då det är relativa indikatorer som eftersöks):

Tabell 16. Realtillväxten i BNP 1996-2005, Norden.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Färöarna</i>	5,6	4,0	15,1	1,9	5,5	6,8	1,3	-3,3	-0,6	1,8
<i>Danmark</i>	2,8	3,2	2,2	2,6	3,5	0,7	0,5	0,7	1,9	3,1
<i>Grönland</i>	1,5	1,5	7,8	1,3	7,1	1,3	-1,0	-0,4	2,3	..
<i>Finland</i>	3,7	6,1	5,2	3,9	5,0	2,6	1,6	1,8	3,5	2,9
<i>Åland</i>	5,4	10,3	4,2	2,9	2,2	0,2	-2,1	4,4	1,6	2,2
<i>Island</i>	4,8	4,9	5,8	4,3	4,1	3,8	-1,0	3,0	8,2	5,5
<i>Norge</i>	5,3	5,2	2,6	2,1	2,8	2,7	1,1	1,1	3,1	2,3
<i>Sverige</i>	1,3	2,3	3,7	4,5	4,3	1,1	2,0	1,7	3,7	2,7

Källa: Landsbanki Føroya, 2007 och Nordisk Statistisk Årsbok, 2006:188

Redan en snabb titt på ovanstående tabell visar att Färöarnas ekonomiska kapacitet ligger i toppen av ligan (genomsnittlig realltillväxt på 3,8 %; att jämföra med Norge på 2,75 % och Åland med 3,1 %). Definierar man den ekonomiska kapaciteten såsom ett historiskt lärande (vilket görs i denna studie) kan man inte annat än konstatera att Färöarna ackumulerat ett betydande ekonomisk-politiskt kunskapskapital genom sina kriser.

I princip skulle man kunna säga att utvecklingen från och med 1948 (eller egentligen redan från år 1856) och fram tills idag varit en kontinuerlig läroprocess där de färöiska makroekonomiska särdragen ”frilagts” och detekterats av det politiska systemet och där den egna ekonomisk-politiska rollen successivt ändrats. Efter 1990-talets kris har en omprövning av samspelet mellan det politiska och ekonomiska systemet skett och den politiska marknaden nedrustats till förmån för den kommersiella. Man kan naturligtvis se detta som ett uttryck för att den nyliberala vågen också träffat Färöarna (vilket flera av intervjupersonerna framhållit). Men man kan också se utvecklingen som en anti-tes till de korporativa strukturer som ”slöt” den färöiska ekonomin för omvärlden och gjorde den till en arena för inre intressekonflikter.

Ser man nu hela utvecklingen som en läroprocess så är man också benägen att betona det värdefulla i att det politiska systemet successivt fördjupat sina kunskaper om de centrala elementen i den egna ekonomin. Ekonomisk kapacitet blir, med denna syn, inte en fråga om vad en ekonomi naturligt har respektive inte har (i termer av resurser och marknadsförutsättningar). Istället blir ekonomisk kapacitet en fråga om vilken kunskap som de strategiska (ekonomiska och politiska) aktörerna besitter vad gäller att manövrera och anpassa den egna ekonomin efter förändringar i omvärlden. Färöarna har

fått betala dyrt för vissa av sina lärdomar, men tack vara dem står man idag rustade att bedriva en relevant ekonomisk politik och att leda det färöiska näringslivet i rätt riktning.

Mot dem som således kan tänkas anföra att den ekonomiska krisen på Färöarna i början av 90-talet inte skulle ha inträffat om Färöarna varit mer integrerade med Danmark, kan man hävda att krisen *de facto* skapade förutsättningarna för Färöarna att ta ett helt nytt ekonomisk-politiskt steg (vilket också speglas i den politiska utvecklingen och de politiska partiernas uppslutning kring självständighet). Den senaste tidens utveckling då beroendet av den danska klumpsumman successivt avvecklas och Färöarna, med lagmannens ord, ”växer upp” och antar ett ”fullvuxet ansvar” illustrerar detta faktum. Denna utveckling hade inte varit möjlig utan den kompetens som det färöiska politiska systemet idag besitter om den egna ekonomins förutsättningar. Blocktillskottet har således, i det förgångna, fungerat som en ”stötdämpare” i den färöiska politiken och hindrat framväxten av den nödvändiga ekonomisk-politiska kompetensen. Idag finns en helt annan politisk vilja att styra den egna skutan eftersom man har kunskaper om hur den skall styras. På detta sätt är ekonomisk och politisk (självstyrelse)utveckling nära integrerade i det färöiska samhället.

Frågan om den färöiska självstyrelsen haft ett signifikant inflytande på den ekonomiska och innovativa kapaciteten måste därmed besvaras jakande. Men för Färöarnas del gäller också att den successivt allt större ekonomiska kapaciteten haft ett signifikant inflytande på självstyrelsens utveckling. Detta har skett genom sammanvävningen av ekonomi, nationell självtillit och identitet, men också genom en växande ekonomisk-politisk kompetens.

Historien har visat hur ekonomiska uppgångar stärkt den kollektiva självtilliten och identiteten och därmed gjort att färingarna vågat ta ytterligare steg i riktning mot ökat ekonomiskt ansvarstagande och vidgad självstyrelse. Detta skedde redan efter Monopolets upplösning då den nationella rörelsen mobiliserades. Det skedde igen efter den ekonomiska boomen under Andra Världskriget då Hjemmestyreordningen infördes. Och inte minst sker det just nu – i kölvattnet av den stora återhämtningen från krisen under det tidiga 1990-talet.

Kunskapen om hur den egna ekonomin fungerar har man å andra sidan lärt sig, inte i första hand genom ekonomisk uppgång utan genom ekonomisk nedgång, men denna kunskap – här sedd som en väsentlig del av den ekonomiska kapaciteten – har ytterligare stärkt den färöiska självtilliten.

Det färöiska samhället är på detta sätt integrerat. Typen av integration har dock förändrats med tiden och vi har idag den möjligen paradoxala situationen att det är en lösare, men samtidigt mer ”kompetent”, ekonomisk politik som förs. Integrationen baseras på kunskap och självtillit och inte på ”artificiella” strukturer.

10.2 Reflektioner kring kärnkompetens och innovativ kapacitet

Innovativ kapacitet definieras i detta sammanhang som förmågan till förnyelse och omorientering med hänsyn till såväl resursanskaffning som resursanvändning inom vitala sektorer av en region. Den kan enkelt sägas handla om ibrukttagandet av nya tekniker, satsandet på nya produkter/tjänster och marknader etc. Annorlunda uttryckt kan man säga att innovativ kapacitet är ett uttryck för strategisk utvecklings- och anpassningsförmåga. När man talar om förekomsten av en kärnkompetens avses att regionen har utvecklat en unik och konkurrenskraftig förmåga att exploatera ett visst specifikt kunnande över en längre tidsrymd. Kärnkompetensen ”effektiviserar” den innovativa kapaciteten; den är en plattform, eller som föreslås i kapitel 1 av denna rapport, rotsystemet av det träd där den innovativa kapaciteten är stammen. Är då den färöiska ekonomin i besittning av en sådan kärnkompetens och, i så fall, om och hur har den innovativa kapaciteten kunnat leva på denna kärnkompetens? Vad har hämmat respektive styrkt den ekonomiska tillväxten?

I kapitel 3 och 6 i denna rapport har Färöarnas tidiga historia uppmärksammas. Ögruppen var ända fram till 1800-talet ett utpräglat agrarsamhälle. Fiskeriet var ett husbehovsfiske vars utveckling hämmades av såväl formella som informella institutionella förhållanden. Den färöiska ekonomin har, alltsedan Medeltiden, kännetecknats av starka institutioner. *Fårebrevet*, *Bådsbåndet* och inskränkningarna i giftermålsrätten reglerade ända in på 1800-talet jorden, tillgången till övriga naturresurser, arbetskraftens (avsaknad av) mobilitet etcetera. Vid sidan av detta verkade, alltsedan 1500-talet, Monopolet som kontrollerade all handel, produktions- och konsumtionsmönstren samt cementerade rådande samhällsstrukturer över lag. När frihandeln slutligen infördes år 1856 var det som om de ekonomiska fördämningarna brast och fiskeriet utvecklades snabbt till en, från jordbruket fristående, central näring. Marknadsutvecklingen var betydande och Färöarna hittade snabbt sina ”nischer” på den internationella arenan, särskilt i de katolska länderna. Saltfisk och klippfisk blev de nya stora exportprodukterna. I exploateringen av nya marknader och under nya konkurrensbetingelser började den innovativa kapaciteten att utvecklas. Litet tillspetsat kan man säga att så länge som den ”patriarkaliska” kulturen genomsyrade det färöiska samhället fanns föga av incitament till att tänka strategiskt. När den successivt upplöstes kunde en förvisso gammal men tidigare inte exploaterad kompetens (dvs kustfisket) finna nya kommersiella vägar.

Med frihandeln utvecklades också nya socio-ekonomiska strukturer. Arbetskraften fick en ny mobilitet. Innovationer av fartygs- och fångstteknisk karaktär infördes. Färingarna hämtade intryck utifrån, bl.a. från de framåtsträvande Shetlandsöarna. Man var innovatörer på det sätt som små ö-samhällen utan egna resurser för teknologiska genombrott ofta är det – man låter sig inspireras av hur andra gör. ”Vår viktigaste import är importen av idéer” har en av intervjupersonerna i detta projekt sagt. Denna kosmopolitanism är, utan tvivel, en essentiell del av det småskaliga samhällets innovationskraft.

När sluparna inköptes från och med 1870-talet från Skottland och Shetlandsöarna var detta ett verkligt genombrott för det kommersiella fiskeriet. Färingarna anpassade dock användningen av sluparna till det som de var bäst på – det som de således kunnat praktisera i begränsad skala under århundraden – kustfiske. De transporterade sina roddbåtar på sluparna först till Island och senare till Grönland och praktiserade där sitt kustfiskeri. De kopierade således inte rakt av den användning av sluparna som utmärkte ”konkurrentnationerna” Shetlandsöarna och Skottland (fjärrfiske). Det skulle dröja en tid innan fiske i djupvatten skulle utvecklas som en särskild gren av det färöiska fiskeriet och sluparna användas på det sätt på vilket de nyttjades av de andra nationerna.

Mönstret i detta innovationsförlopp är känt från andra sammanhang, nämligen från Åland och sjöfartens utveckling där (ÅSUB R 2007). Vi har valt att kalla detta mönster ”*innovation genom anpassad imitation*”. Kustfiskets särskilda kompetenser - fångsttekniker, användningen av särskilda båttyper, kunskapen om fiskebankarna och vattnen, organiseringen av arbetet ombord på båtarna och i land i fiskehanteringen – är utan tvivel det färöiska fiskeriets *ursprungliga kärnkompetens*. En försiktig tolkning är att det är just denna specialisering på kustfiske som är orsaken till att Färöarna inte har en kommersiell sjöfart av större omfattning. Fartygen har varit underordnade fiskeriet och fungerat som nödvändiga transporthjälpmiddel (av roddbåtar, besättningar och fiskelaster). Den kunskap som utvecklats till en spjutspetskompetens och skapat internationella konkurrensfördelar för färöisk ekonomi är fiskeriet. Möjligen finner vi också, i detta förhållande, orsaken till att fiskuppfödning aldrig blivit den expansiva näringsgren som man på Färöarna hoppats på. Det är inte själva ”fisken” utan ”fiskeriet” som varit ”poängen” i det färöiska näringslivet.

När konkurrensen intensifierades i de egna vattnen sökte sig de färöiska fiskarna till nya kustområden. Under lång tid var fisket specialiserat, man inriktade sig på torsk som dels saltades dels torkades, dvs klippfisk. Det skulle dröja ända in på 1950-talet innan sillfisket i Nordsjön kom att ske i större omfattning och olika förädlingsprodukter

börja utvecklas. Såsom framgått av texten ovan kom fiskeriet direkt från slupar att utvecklas alltmer och ett fjärrfiske på öppet hav att växa fram vid sidan av kustfisket. Trawlers kom sent till Färöarna och då, som sluparna gjort tidigare, i second hand skick. Den stora bristvaran i näringsens utveckling var, utan tvivel, *finansiellt kapital*. Kreditväsendet var, ända fram till efter andra världskriget, begränsat och statskrediterna otillräckliga. Under denna tid hämmades näringsens utveckling av tillgången till en modern fiskeriflotta. I takt med att krediter blivit mer tillgängliga har också en modernisering av flottan skett. Särskilt har detta varit fallet efter krisen på 1950-talet. Med nya fartyg har man sökt sig till nya områden av Nordatlanten, Nordsjön och Barents Hav. Fjärrfisket blev (och är) en central del av det samlade fiskeriet och därtill det fiskeri som har den största lönsamhetspotentialen. Genom successivt alltmer vidgade fiskevatten utökades också fångsten genom olika fiskearter och en mer differentierad, internationell, marknad kunde nås. Allt detta representerar en betydande innovativ kapacitet.

Ett nytt innovativt steg togs sedan ytterligare när filetfabrikerna och förädlingsindustrin började utvecklas. Fiskeriet var, från och med 1960-talet, inte längre enbart en havs- utan också en landindustri. Nu skedde också en tydlig differentiering i branschens sammansättning och nya grenar av näringen växte fram genom det som i kapitel 1 benämns ”relaterad diversifiering”. Landfabrikerna ägdes av företag som också ägde den (kapitalintensiva, men mycket lönsamma) fjärrfiskeflottan. Här fanns det tunga, internationella, kapitalet representerat. Professionell management tänkte i värdekedjetermer och integrerade vertikalt.

Kustfiskarna representerade en helt annan samhällsfär, en bygdebaserad entreprenörskultur, där fiskaren och båtägaren i stor utsträckning var samma person och där övriga fiskare rekryterades i grannlaget. Kustfisket levererade ”den billigare fisken” till filetfabrikerna. Efter att fiskerigränserna ändrades uppkom ett olyckligt konkurrensförhållande mellan kustfiskarna och fjärrfiskarna i och med att de senare nu inte hade något annat val än att vända hem till tillåtna egna vatten. I den utveckling som följde skedde det som ovan benämns övergången från en kommersiell till en politisk markand. Denna utveckling styrdes alltmindre av marknadshänsyn och alltmer av politisk makt. Den politiska kampen stod mellan de två fiskerikulturer som mobiliserade på varsitt håll – det traditionella bygdefiskeriet mot koncernerna, präglade av ”professional management”. Kampen dem emellan cementerade rådande förhållanden istället för att stimulera till strategisk anpassning och innovationsförmåga.

Det paradoxala skedde att Färöarna under denna tid, med hjälp av subsidier, byggde upp sin modernaste fiskeriflotta någonsin - *samtidigt som den innovativa kapaciteten avtog*.

När fisken försvann stod man med en överdimensionerad flotta som inte kunde utnyttjas. Efteråt har man insett hur fel tänkandet var under denna tid. Det urgamla framgångstänkande som kan sammanfattas med ”bara vi får upp fisken så...” och som styrde alla investeringar som gjordes under främst 1980-talet var alltför snävt och produktionsinriktat. Man satsade för ensidigt och för stort. Fiskeriet var, under denna tid, alltför starkt kopplat till den politiska marknaden. Den politiska marknaden var inte den ”innovativa partner” man behövde. ”Samma som förr”, fast i större skala, snarare än robusthet styrde också näringslivspolitikerna. Förvisso berättas om alla ”galna” projekt som det satsades pengar i under subsidieekonomins dagar, men någon fokuserad satsning på hållbar diversifiering gjordes inte. De ekonomiska och politiska aktörerna skapade istället en alltmer sårbar ekonomi på basis av obsoleta framgångskoncept. Man skulle kunna uttrycka det som så att den innovativa kapaciteten hämmades av mentala låsningar till en framgångsrik ”fortid”.

Att finna en ”lagom” intern balans mellan de ekonomiska och politiska systemen framstår – efter den senaste krisen – såsom centralt. Fiskeriets allt dominerande roll i det färöiska näringslivet, och i det politiska livet, gör att gränserna mellan vad som är tillbörliga och otillbörliga politiska interventioner kan vara svåra att dra. Häri ligger också ett av systemets utmaningar. Den ekonomiska kapaciteten hämmas av alltför starka samband mellan det ekonomiska och det politiska systemet.

De stora kriser som Färöarna genomgått - på 1930-talet, på 1950-talet och under 1990-talet – speglar alla sårbarheten i den färöiska ekonomin. Rekonstruktionerna - förmågan att åter ta sig in på banan - speglar å andra sidan en styrka i det färöiska samhället. ”Nöden är uppfinningarnas moder” är ett talesätt som äger sin giltighet i Färöarnas historia. Den kollektiva kraft som framsprungit ur beslutsamheten att ta sig ur kriserna är, för en utanförstående iakttagare, nästan mystisk. Här närmar vi oss den mer svårgripbara dimensionen av den innovativa kapaciteten. I brist på annan terminologi, låt oss kalla den – den färöiska identiteten.

10.3 Områden för policyrekommendationer

I den övergripande rapport som avslutar detta forskningsprojekt kommer ett antal policyrekommendationer, baserade på slutsatserna av de enskilda och de jämförande studierna, att formuleras. I avvaktan på att studierna genomförts kan enbart tentativa rekommendationer, med hänsyn till det enskilda fallet, ges. Här riktas därför uppmärksamheten emot några områden som, på basis av studiens bakomliggande modell, har ansetts särskilt relevanta för vidare bearbetning. Rekommendationernas preliminära status gör att de mer formuleras som frågor än som svar.

Det har redan tidigare framhållits att det färöiska näringslivet idag är i förändring. Nya tjänsteföretag växer fram som också erbjuder sina koncept till en internationell marknad. Till viss del speglar de fiskerinäringens kärnkompetens. Skulle denna kärnkompetens kunna exploateras ytterligare, för att skapa ännu fler konkurrenskraftiga affärsgränar, t.ex. kvalificerad konsulting med hänsyn till fiskeriets olika delområden? Möjligen är det också så att själva kärnkompetensen, under årens lopp, ändrat karaktär (utan att detta synbart märkts) och har en bredare grund än enbart fiskeriet. Är det så att den i själva verket skulle kunna betecknas "en marin kärnkompetens" som också innefattar förvaltningen av haven, fiskebeståndens fortlevnad och biologisk utveckling? Hur skulle denna kärnkompetens isåfall kunna exploateras i rent affärsdrivande syfte? Vilka unika kunskaper finns samlade på Färöarna och hur skulle de kunna utvecklas inom ramarna för nya "kunskapsintensiva" företagskoncept? Frågor som dessa framstår som alltmer relevanta att ställa.

Mot bakgrund av ovanstående historiska genomgång och analys av den socio-ekonomiska utvecklingen på Färöarna kan tre övergripande näringspolitiska rekommendationer formuleras och motiveras:

1. Explicitgör de områden där en unik kompetens redan finns eller är under utveckling - inom ramarna för en bred marin kärnkompetens (som inkluderar fiskeriet men inte enbart fokuserar på detta).
2. Stimulera entreprenörskapet på dessa områden, direkt genom t ex skattesystemet, indirekt genom "entreprenörsväxthus", rådgivningsverksamhet och internationella nätverk.
3. Underlätta tillförseln av främmande kapital och tillgången till internationella samutvecklingsinstanser.

Bakom den modell kring kärnkompetens, innovativ kapacitet och affärsutveckling som styrt analyserna i denna rapport, finns föreställningen om att innovativ kapacitet - med utgångspunkt i en befintlig kärnkompetens - möjliggör framväxten av nya framgångsrika affärsområden. Orsaken är enkel, kärnkompetensen avspeglar en affärsförmåga som är konkurrenskraftigt och över tiden varaktigt och utvecklingsbar. Chanserna att lyckas är större när innovationsförloppet inte börjar från noll och när de nya affärerna kan marknadsföras i ljuset av ett starkt renommé (eller det *brand*, alltså varumärke, som det färöiska fiskeriet och det allmänna marina kunnandet är förbundet med).

Den innovativa kapaciteten skulle vidare, rent generellt, kunna förstärkas genom ett över tiden mer varaktigt entreprenörskap samt genom strategiskt valda utbildningsinsatser. När det gäller entreprenörskapet har vi tidigare i rapporten refererat till Landsbanki Føroyas studie över de närmast cykliska förlopp som många färingar genomgår i sina professionella liv. De börjar som entreprenörer, blir sedan löneanställda, blir – under lågkonjunkturer - arbetslösa, flyttar utomlands till lönearbete, flyttar hem igen under högkonjunktur och börjar cykeln på nytt. Hur kan man få entreprenörer att tänka både mer ”unik” och mer långsiktigt? Eller annorlunda, hur kan man få entreprenörerna att inte bara ”starta eget” inom befintliga branscher där konkurrensen eller arbetsvillkoren är sådana att ett lönearbete, efter en tid, framstår som mer attraktivt? Hur kan man få dem att etablera sig med nya, unika affärskoncept som stimulerar till tillväxt och varaktighet? Blickarna bör väl här närmast riktas mot skattesystemet och det skattemässigt fördelaktiga i att vara entreprenör framom att vara anställd inom ett företag. Hur ser trygghets- och försäkringssystemen ut för entreprenörer? Helt klart är att den innovativa kapaciteten i hela den färöiska ekonomin skulle kunna förstärkas av ett aktivare, och internationellt inriktat, entreprenörskap.

En annan infallsvinkel på detta är om och på vilket sätt man tar tillvara de återflyttande färingarnas utländska erfarenheter. ”Tvingas de in” i de befintliga näringslivsstrukturerna när de återvänder eller stimuleras de att kommersialisera sin ”utländska” erfarenheter och, rimligen, utländska nätverk?

Om den nuvarande trenden mot tjänstedominans inom det färöiska näringslivet fortsätter kan man fråga sig om inte ”kunskapssamhället” är det som kommer att följa på det nu expanderande tjänstesamhället. Hur skulle man kunna ”uppgradera” kunskapen inom fiskeri och marin verksamhet? Hur skulle man kunna exploatera den – just som kunskap betraktad? Den första frågan har en referens till vilka prioriteringar som görs inom utbildningspolitikens område; den andra riktar uppmärksamheten emot kommersiella, internationellt marknadsförda, utbildningar inom det marina området. Kan Färöarna bli ett internationellt ”marint kunskapscenter” med olika utbildningsspecialiseringar och biologiska, fiskeriekonomiska etc forskningsfokus?

I det samtida Färöarna finns en stark medvetenhet om behovet av distinkta och separata roller när det gäller näringsliv och politik. Ett område där politiken otvivelaktigt måste fungera som banbrytare är dock det internationella. Access till fiskevatten och fiskekvoter, internationellt samansvar när det gäller havens administration, tillgång till betydelsefulla slutmarknader etcetera. Allt detta är A och O för ett näringsliv som så starkt vilar på en fiskerikompetens. Att ytterligare stärka den utrikespolitiska rollen – i samråd med Danmark - framstår som en viktig prioritering. Internationella relationer

samt deltagande i internationella organisationer och politiska fora, där spelreglerna för fiskeriet – och de marina villkoren – formas, skapar en mer hållbar bas för det färöiska näringslivets fortsatta utveckling.

För närvarande bedrivs på centralt politiskt håll inom Färöarna ett arbete med att ta fram ett program för vad som internationellt brukar kallas ”Competitive identity of Nations”. Satsningen på detta program ligger väl i linje med vad som sagts i denna rapport. Identiteten har hävdats vara en av det färöiska samhällets viktiga ”competitive advantages”. Hur kan en förstärkt identitet användas ”inåt”, dvs till att ytterligare mobilisera det färöiska näringslivet? Kan en medveten identitet stimulera fåringar som flyttat utomlands att flytta hem igen? Hur kan identiteten nyttjas också i externa sammanhang – för att attrahera såväl utländskt kapital som arbetskraft? Hur kan identiteten översättas till ett starkt färöiskt ”varumärke” (*brand*)?

Frågor av denna karaktär fäster uppmärksamheten på det som kanske mest slår en utomstående iakttagare av det färöiska samhället (inklusive författaren till denna rapport) - den starka identitet och kollektiva styrka som detta lilla ö-samhälle frambringat.

11. Jämförelser mellan de åländska och färöiska fallstudierna

I projektets slutrapport kommer komparationerna mellan det politiska handlingsutrymmet och den ekonomiska och innovativa kapaciteten i och mellan de studerade öarna att genomföras. Här skall enbart – i punktform – indikeras vilka jämförelser som är av särskilt intresse när det gäller Åland och Färöarna.

Autonomiernas karaktär. Det råder en fundamental skillnad mellan Åland och Färöarna när det gäller autonomikonstruktionen. I Ålands fall är autonomin ett uttalat skydd för språkliga och kulturella särdrag, medan det ekonomisk-politiska handlingsutrymmet är betydligt mer nedtonat. För Färöarnas del var språkfrågan avklarad redan år 1948 och istället är det ekonomisk-politiska handlingsutrymmet som sedan lång tid tillbaka bestämt agendan för självstyrelsemyndigheternas ageranden. För Ålands del är naturligtvis den pågående debatten om ett övertagande av skattebehörigheten av stor betydelse i detta sammanhang. Uppnås intern politisk enighet och i förhållande till Finland ändras radikalt de ekonomisk-politiska förutsättningarna. Färöarna åter, befinner sig i den situationen att man övertagit praktiskt taget alla ekonomisk-politiska behörigheter som är möjliga att överta (inom ramen för en fullt utvecklad autonomimodell) och nu synes vara på väg mot full formell politisk suveränitet.

Utvidga eller bevaka. Trots att den åländska autonomin genom sitt starka internationella skydd formellt har en säkrare position än den färöiska, upplevs "autonomiskringen" fortfarande som nödvändig på Åland. "Att bevaka och bevara" är sålunda en vokabulär som används lika ofta som "att utveckla" - av såväl åländska politiker som tjänstemän. I Färöarnas fall handlar den dagsaktuella politiska agendan istället om i vilken takt en full formell självständighet skall verkställas. Alltsedan den färöiska självstyrelsen infördes år 1948, har den varit stadd i mer eller mindre snabb utveckling. Möjligen är detta resultatet av att den startade som en ekonomisk autonomi: kultur- och språkkampen hade ju redan vunnit under decennierna innan den nuvarande självstyrelsen sjösattes efter krigsslutet.

Helt klart är att de olika utvecklingsnivåerna också är ett uttryck för att de respektive "inhemska" opinionerna skiljer sig åt samt att Finland och Danmark, i grunden, förhåller sig mycket olika till "sina" autonomier. Härtill kommer att Åland och Färöarna haft helt olika historisk uppbackning inom ledande intellektuella och kulturella kretsar i

Finland respektive Danmark. Färöarnas sak har sålunda alltsedan mitten av 1800-talet varit en viktig angelägenhet bland olika danska intellektuella grupperingar och har därigenom fått ett betydande stöd utanför den rent politiska sfären. Grundtvigianismen och liknande folkrörelser skapade tidigt en ideologisk legitimitet åt ”den färöiska folkviljan”. Ålands autonomi har inte alls haft motsvarande intellektuella eller kulturella uppbackning i Finland (Roslin, 2006).

Ekonomisk politik. Åland och Färöarna har, givet sina olika uppsättningar av formella instrument, helt olika förutsättningar att bedriva en aktiv ekonomisk politik. I det förstnämnda fallet bedrivs den ekonomiska politiken i allt väsentligt genom bidrag och olika typer av indirekta stödåtgärder. Färöarnas självstyrelsehistoria utmärks av en betydligt mer differentierad användning av den ekonomiska politikens många olika instrument. Det som är ännu viktigare i Färöarnas fall är dock att självstyrelsen präglas av en ständigt fortgående ekonomisk-politisk lärandeprocess. Genom de kriser som ekonomin genomgått har det politiska systemet successivt lärt sig att hantera de nödvändiga instrumenten. Det är det här stadigt växande ackumulerade kunnandet som torde vara den huvudsakliga orsaken till att man idag är övertygade om att man nu är mogen att helt ta över det fulla ansvaret för den egna ”samhällsskutan”.

Den ekonomiska kapaciteten. Både Åland och Färöarna uppvisar en betydande ekonomisk kapacitet. Inom båda ö-regioner har denna utvecklats ur kärnnäringarna. Specialiseringen inom ekonomierna har lett till ett successivt utvecklat spjutspetskunnande som skapat internationell konkurrenskraft åt vardera region. Vilka aktörer som är bärare av denna kapacitet skiljer sig dock åt. I Ålands fall är det huvudsakligen sjöfartsnäringen själv som, tillsammans med relaterade näringar, bär upp den anpassnings- och utvecklingsförmåga som ligger i en välutvecklad ekonomisk kapacitet. I Färöarnas fall har de ekonomiska och politiska systemen agerat integrerat (stundom alltför integrerat!) och därigenom också ”delat” på ansvaret för utvecklingen av den ekonomiska kapaciteten.

Kärnkompetens och innovativ kapacitet. Det som är påfallande för Åland är förekomsten av en mycket stark maritim kärnkompetens som under historiens gång kunnat nyttjas för en relaterad diversifiering och offensiv affärsutveckling. Den innovativa kapaciteten har varit betydande – särskilt genom tillgången på kapital och förekomsten av en utpräglad ”entreprenörskultur” – och detta har främjat utvecklingen av nya starka affärsmässiga förgreningar. Färöarna har också en stark kärnkompetens inom fiskeriet, men uppvisar inte samma ”förgreningsexpansion” uppenbarligen till följd av en - historiskt sett - mer begränsad kapitaltillgång. Tjänstesektorns expansion under senare tid uppvisar dock en intressant utvecklingsväg och tyder på att det mer

ensidiga beroendet av en okontrollerbar resurs (fisken) nu håller på att minska. Fortfarande baseras dock det färöiska näringslivet på ett spjutspetskunnande (fiskeri) som, med de rätta affärsutvecklingsinsatserna, ytterligare skulle kunna exploateras. Varumärket Färöarna garanterar också vissa konkurrensfördelar för satsningar av detta slag.

Begränsningar för ekonomisk tillväxt. Den ekonomiska kapaciteten har för Ålands del hämmas av det begränsade ekonomisk-politiska utrymmet. För Färöarnas del handlar problemet mer om behovet av en bättre utvecklad diversifiering som dämpar de konjunkturrelaterade störningarna i ekonomin. Den innovativa kapaciteten på Åland skulle kunna styrkas genom en vidgad ekonomisk-politisk behörighet och offensiva skatterelaterade åtgärder. Den innovativa kapaciteten på Färöarna handlar mer om att främja en allmän entreprenörskultur och att tänka i bredare ekonomiska utvecklingskoncept (t ex ”marin kärnkompetens”).

Referenser

Bentsen, N (1993): Hjemmestyreordningen og den aktuelle krise. I Johansen, S T F et al (red): *Krisen på Færøerne – problemstillinger og perspektiver*. NORS-skrifter nr.26, Roskilde, Roskilde Universitetscenter.

Debes, H J (2001): *Færingernes land*. Nørhaven, Multivers.

Harhoff, F (1993): *Rigsfællesskabet*. Århus, Forlaget Klim.

Hoydal, H (2000): *Myten om Rigsfællesskabet- Vejen till en selvstændig Færøsk stat*. Köpenhamn, Linghardt & Ringhof.

Jespersen, J (1993): Makroøkonomiske problemer på Færøerne. I Johansen, S T F et al (red.): *Krisen på Færøerne – problemstillinger og perspektiver*. NORS-skrifter nr.26, Roskilde, Roskilde Universitetscenter.

Karlsson, A & Lindström, B (2006): *Regionalt ansvar eller statlig kraftsamling? Ett förslag till forskningsprojekt om de nordiska autonomiernas potential och innovativa kapacitetet i regional utveckling*. Mariehamn, ÅSUB.

Laksáfoss, M (2001): Crowding out i den færøiske økonomi. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 139:166-182.

Laksáfoss, M (2007): Føroyski búskapurin – eitt sindur ødrvisi. Opublicerat föreläsningmaterial.

Landsbanki Føroya (2006): *Information Memorandum 2006. The Faroe Islands*. Torshavn.

Landsbanki Føroya (2007): *Economic Analysis. Corrections Required to Maintain a Strong Economy*. Report, February. Torshavn.

Lyck, L (1997): The Faroese Home Rule Act as a Framework for the Faroese Economy. In Lyck, L (ed): *Constitutional and Economic Space of the Small Nordic Jurisdictions*. København, NordREFO.

Mørkøre, J (1993): Interessegrupper og strategier inden for det færøske fiskerierhverv – økonomiske og politiske implikationer. I Johansen, S T F et al (red): *Krisen på Færøerne – problemstillinger og perspektiver*. NORS-skrifter nr 26. Roskilde, Roskilde Universitetscenter.

Mørkøre, J (2000): The Faroese Home Rule Modelø – Theory and Reality. In Lyck,L (ed): *Constitutional and Economic Space of the Small Nordic Jurisdictions*. København, NordRefo.

Nordic Statistical Yearbook 2006. Vol 44. Nord 2006:1. Copenhagen, Nordic Council of Ministers.

Näslund, S (2000): *På väg mot självständighet? Färöarna, Grönland och Åland*. Stockholm, Världspolitikens Dagsfrågor, Nr 11.

Olafsson, A (2000): Constitutionalism and Economics in the Faroes. I Baldacchino, G & Milne, D: *Lessons from the Political Economy of Small Islands*. London, Mac Millan Press.

Rigsombudsmanden på Færøerne (2004): Beretning. København, Schultz.

Roslin, B (2006): *Europeiskt självstyre i omvandling*. R 11/2006. Helsingfors, Statsrådets kansli.

Schmid, H (1993): Färöarna – en perifer ekonomi som hotas av marginalisering. I S T F Johansen et al (red): *Krisen på Færøerne – problemstillinger og perspektiver*. NORS-skrifter Nr 26, Roskilde, Roskilde Universitetescenter.

Smáráson, H (2002): *Does Size Matter? Assymetry in the Negotiations on Sovereignty of the Faroe Islands*. Lund University, Dept.of Political Science. Master Thesis.

Statistics Faroe Islands (2006): *Faroe Islands in Figures*. Torshavn.

Toftum, J H (1993): Hvor står vi, hvor går vi – om mål og virkemidler i fiskeripolitikken. I Johansen, S T F et al (red): *Krisen på Færøerne – problemstillinger og perspektiver*. NORS-skrifter nr. 26, Roskilde, Roskilde Universitetceteraenter.

www.hagstova.fo. General Statistics, The Faroe Islands.

www.trade.fo. Foreign Relations.

www.fishin.fo. The Fishing Days System.

West, J F (1972): *Færøerne. En nation og dens historie*. København, Gyldendal.

ÅSUB (2005): *Sub-National Insular Jurisdictions (SNIJs) as Configurations of Jurisdictional Powers and Economic Capacity. A Study of Åland, the Faroe Islands and Greenland*. Mariehamn. R 2005:6.

ÅSUB (2007): *Det åländska sjöklustret – En studie i den ekonomiska tillväxtens entreprenöreilla och institutionella förutsättningar*. Mariehamn. R 2007:2.